

Јелена Радовић-Стојановић

КРИМИНАЛ И ЕКОНОМИЈА СРБИЈЕ

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКИ УНИВЕРЗИТЕТ
Београд, 2021

Јелена Радовић-Стојановић

КРИМИНАЛ И ЕКОНОМИЈА СРБИЈЕ

ISBN 978-86-7020-466-9

9 788670 204669

Едиција *Монографије*
Књига 46

Јелена Радовић-Стојановић

КРИМИНАЛ И ЕКОНОМИЈА СРБИЈЕ

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКИ УНИВЕРЗИТЕТ
Београд, 2021

КРИМИНАЛ И ЕКОНОМИЈА СРБИЈЕ

Едиција *Монографије*

Књига 46

Издавач

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКИ УНИВЕРЗИТЕТ

Београд, Цара Душана 196 (Земун)

За издавача

Проф. др ДАНЕ СУБОШИЋ

Ректор Универзитета

Аутор

Проф. др ЈЕЛЕНА РАДОВИЋ-СТОЈАНОВИЋ

Рецензенти

Проф. др МИЛАН ЖАРКОВИЋ

Проф. др ДРАГАНА ГЊАТОВИЋ

Проф. др ИВИЦА ЂОРЂЕВИЋ

Уредник

Проф. др БИЉАНА СИМЕУНОВИЋ-ПАТИЋ

Лектор

ЈАСМИНА МИЛЕТИЋ

Дизајн корица

ДРАГАН ТАДИРОВИЋ

Компјутерска припрема слога

ДРАГОЉУБ МИЛУТИНОВИЋ

Тираж

200 примерака

Штампа

Службени гласник, Београд

Монографија је резултат рада на пројекту „Криминалитет у Србији и инструменти државне реакције“, који је финансирала и реализовала Криминалистичко-полицијска академија у Београду у периоду 2015–2018. године.

©2021 Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

ISBN 978-86-7020-466-9

САДРЖАЈ

Увод.....	1
1. Криминал у Републици Србији.....	7
2. Методолошке основе статистичког истраживања криминала	15
3. Прикупљање и класификација података о криминалу	21
4. Стопе криминала	29
5. Остали индикатори криминала	39
6. Кретање криминала у периоду 2014–2018.	47
7. Економски узроци криминала у Републици Србији	55
8. Социјалне неједнакости као узрок криминала.....	61
9. Последице транзиције	69
10. Утицај глобалне финансијске и економске кризе	81
11. Трошкови криминала за државу	91
12. Економски криминал.....	99
13. Привредни преступи	109
14. Необухваћена економија и сива економија.....	115
15. Нелегалне економске активности	127
16. Економска политика у превенцији и сузбијању криминала	133
Литература	143

*Ову књигу посвећујем својим родитељима
Војиславу и Драги Радовић.*

УВОД

Монографија *Криминал и економија Србије* резултат је вишегодишњих истраживања веза и односа који постоје између криминала и економије у Републици Србији. Истраживања су заснована на теоријским основама економике криминала, у међународним оквирима познате а у Републици Србији још увек недовољно афирмисане научне дисциплине. Економика криминала је економска дисциплина која примењује економске методе у анализи криминала. Настала је крајем 1960-их година, на основама чувеног дела економисте и нобеловца Гарија Бекера (Gary S. Becker, *Crime and Punishment: An Economic Approach*) из 1968. године. До тог времена, криминал је у теорији посматран као социолошки, културолошки па и биолошки феномен. Међутим, постојеће теорије нису могле у потпуности да објасне криминал нити да сагледају његову економску страну. Уводећи економске методе у анализу криминала, економика криминала донела је бројне новине у теоријском и методолошком погледу и отворила ново поглавље у истраживањима криминала.

Полазећи од става да су одлуке о криминалном понашању појединаца последица индивидуалног избора заснованог на потенцијалним последицама, економика криминала се на почетку бавила анализом трошкова и користи од криминала за појединца и објашњењем економских узрока криминала, да би у новије време обухватила читав низ тема из области криминала и економије. Ове теме су: изградња нормативног оквира за вредновање кривичног права и превенцију криминала; примена квантитативних метода у анализи узрока криминала и ефеката мера у борби против криминала; концепција криминалног понашања као индивидуалног избора; агрегација индивидуалних избора у један систематски оквир како би се боље разумели обрасци криминалног понашања (Cook, Machin,

Marie, Mastrobuoni, 2013). Поље истраживања економике криминала данас је широко, од проучавања економске мотивације која стоји у позадини криминалних активности појединаца на микроекономском нивоу, до анализе утицаја економских кретања на криминал и *vice versa*, на макроекономском нивоу.

Тек у новије време поједини аутори у Републици Србији уочили су значај економских фактора за настанак криминала. Аутори су објашњавали утицај економских криза (Константиновић-Вилић, Николић-Ристановић и Костић, 2009) и процеса транзиције према тржишној привреди (Игњатовић, 2015) на криминал у Србији, а један мањи број бавио се социоекономским контекстом настанка криминала (Јутовић, Бркић и Симеуновић-Патић, 2008; Беговић, 2009; Радовић-Стојановић, 2016а). Поставке економике криминала детаљно елаборира једино Вујић (2009), која живи и ради у иностранству. Тако је богата материја економике криминала, која се деценијама развијала у САД и Европи, остала готово непозната домаћим економистима, криминалистима и социолозима.

У намери да се ова празнина бар делимично попуни, у монографији су изложене основне теоријске поставке економике криминала и показано је како се економски приступ може користити у анализи криминала у Републици Србији. Полазећи од чињенице да је готово половина свих кривичних дела (46,8%) која се изврше у Републици Србији економски мотивисана, у монографији су истраживани економски узроци криминала. Кретање укупног криминала и појединих кривичних дела (убиства, крађе, разбојништва, тешке телесне повреде, крађе моторних возила) у периоду од 2001. до 2018. године доведено је у везу са текућим економским кретањима. Затим је временски оквир анализе проширен на период од почетка 1990-их. Показано је како је у време кризе хиперинфлације 1993. године дошло до ескалације криминала у Републици Србији. Истраживан је утицај процеса транзиције према тржишној привреди на криминал у Републици Србији и показано како су се системске промене у економији и друштву које су биле резултат овог процеса одразиле на опадање криминала током времена. Посебно су анализирани ниво и структура криминала у Републици Србији у периоду од 2015. до 2018. године, како би се стекао увид

у актуелне тенденције у кретању криминала. Посматран је и утицај глобалне финансијске и економске кризе из 2008. године на криминал. Глобална финансијска и економска криза на економском плану манифестовала се као пад бруто домаћег производа, раст незапослености и опадање животног стандарда становништва у Републици Србији, што је на крају довело и до пораста криминала. Велика пажња у монографији је посвећена кривичним делима против имовине. У емпиријским истраживањима у великом броју земаља утврђено је да се њихов број повећава у периодима економских криза. Ова правилност манифестовала се и у Републици Србији.

Прва поглавља у монографији посвећена су методолошким питањима, статистичком изражавању и мерењу криминала. Објашњено је како се статистички обухвата криминал у Републици Србији и како се израчунавају индикатори криминала. Да би се стекао увид у ниво криминала, израчунате су вредности најважнијих индикатора криминала за Републику Србију (стопа криминала, стопа затвореника, стопа осипања броја случајева између појединих фаза кривичног поступка, стопа пуњености затвора) и извршено је поређење са европским просеком и вредностима ових индикатора у земљама чланицама Европске уније. На основу расхода буџета Републике Србије за јавни мир и безбедност израчунати су трошкови криминала за државу.

Економски услови који утичу на криминал у истраживањима веза и односа између криминала и економије најчешће се апроксимирају стопом незапослености. Овај показатељ је најважнији индикатор текућих економских кретања у анализама криминала, јер раст незапослености по правилу доводи до раста криминала. Поред стопе незапослености, у монографији су као израз текућих економских кретања коришћене стопа раста бруто домаћег производа и висина просечне зараде у Републици Србије. Социоекономски услови живота и рада људи у монографији означени су као још један фактор који утиче на ниво криминала и доношење одлуке о криминалном понашању појединаца и одређених друштвених група. У анализи социоекономског положаја учинилаца кривичних дела и животног стандарда становништва посматрани су следећи

индикатори сиромаштва и социјалне искључености: стопа незапослености, Џини коефицијент, просечна зарада, стопа ризика од сиромаштва, праг ризика од сиромаштва, стопа материјалне ускраћености. Показано је како је са порастом животног стандарда, смањењем незапослености и побољшањем индикатора сиромаштва и социјалне искључености после 2015. године дошло до смањења криминала у Републици Србији.

Поред истраживања утицаја економских фактора на криминал, још један циљ монографије био је да се разјасне поједини појмови и концепти који су, чини се, остали недовољно јасни у једном делу научне и шире јавности у Републици Србији. То је случај са сивом економијом и са статистичким концептом необухваћене економије који се користи у обрачуну бруто домаћег производа. Ови појмови су у већој мери познати економистима него криминалистима. Сиву економију чине легалне, али статистички необухваћене економске активности, због чега се сива економија статистички сврстава у необухваћену економију. Појам сиве економије је од великог значаја за разумевање криминала, статистичко обухватање криминалних активности и обрачун бруто домаћег производа. У монографији су објашњене сличности и разлике између економског и имовинског криминала. Овде пак криминалисти немају дилеме у погледу њиховог разликовања – појам економског криминала за њих је шири од имовинског криминала. Економски криминал, поред имовинског криминала (у који се сврставају кривична дела крађе, утаје, преваре), обухвата и кривична дела против привреде, кривична дела злоупотребе службеног положаја и друга кривична дела која настају у обављању економских активности и чији је главни мотив стицање економске користи. Економски криминал разликује се од имовинског криминала по учиниоцима и месту одвијања (запослени у предузећу, руководиоци, службена лица) и често укључује елеменат злоупотребе положаја и корупцију.

На крају, у монографији је истраживано како је економска политика коришћена у превенцији и борби против криминала у Републици Србији. Указано је на сличности приступа Владе Републике Србије који се од 2015. године користи у формулисању и примени мера економске политике са препорукама и

основним поставкама економике криминала. Наиме, из основних поставки економике криминала произилази да, уколико државна политика својим мерама и активностима утиче на последице криминала и повећа трошкове бављења криминалом, то може да промени одлуке о криминалном понашању појединаца. Стога је пожељно активно деловање државе у превенцији и сузбијању криминала на економском плану, мерама економске политике и адекватним структурним реформама. Изложено је који су најважнији резултати који су постигнути у борби против криминала применом оваквог приступа у Републици Србији: повећана је пореска дисциплина, смањен је рад на црно, смањен је буџетски дефицит и коначно остварен суфицит у буџету, дошло је до опадања имовинског криминала и других облика криминала и значајно је смањен ниво сиве економије у земљи.

У монографији су коришћени подаци Републичког завода за статистику Републике Србије, Министарства финансија Владе Републике Србе, Пореске управе и подаци које објављује Евростат (*European Statistical Office – Eurostat*) у оквиру статистичке области *криминал и правосуђе (Crime and Criminal Justice)*. Сви подаци Евростата који су коришћени у монографији јесу подаци за 27 земаља чланица Европске уније (EU-27). Сви подаци који су коришћени у монографији јесу последњи расположиви подаци доступни у базама података и публикацијама Републичког завода за статистику и Евростата. Последњи расположиви подаци Евростата јесу подаци за 2018. годину, док су за Републику Србију последњи расположиви подаци за 2018, а у неким случајевима и за 2019. годину.

Постоје две велике предрасуде о криминалу у Србији. Прва је да је криминал веома распрострањен, и друга, да је криминал из године у годину у порасту. Међутим, права истина о стању криминала је нешто другачија – криминал у Србији је у опадању, а за поједина кривична дела је на nižем нивоу него у великом броју европских земаља.

Криминал је сложена друштвена појава која показује неравномеран развој и неуједначено кретање од земље до земље, од године до године. Под утицајем бројних фактора укупан број кривичних дела једне године је већи, а друге мањи. Док нека кривична дела опадају, друга показују раст у појединим годинама па и читавим периодима, што може да утиче на перцепцију друштва о нивоу криминала у земљи. У Републици Србији је то случај са имовинским криминалом и насиљем у породици. Подаци показују да је насиље у породици у Републици Србији последњих година у порасту. Имовински криминал је у опадању, али још увек кривична дела против имовине чине више од 40% од укупног броја свих кривичних дела. Како се ради се о кривичним делима која привлаче велику пажњу јавности и којима се придаје велики значај у медијима, може се учинити да је ниво криминала у земљи већи него што заиста јесте.

Како показују подаци Републичког завода за статистику о броју пријављених, оптужених и осуђених лица, криминал у Републици Србији је у опадању. Ово опадање почело је током 1990-их, а преломна година била је 1993. Те године забележено

је највише кривичних пријава против пунолетних лица (160.062) и од тада њихов број почиње да се смањује. Током читаве деценије 1990-их укупан број кривичних пријава је постепено опадао, али никад испод 100.000 годишње. Године 2001. први пут је забележено мање од 100.000 кривичних пријава за годину дана (93.431), ако се изузму 1999. и 2000. година, када криминал, као ни остале друштвене појаве, није могао бити у потпуности статистички обухваћен због агресије НАТО пакта на Србију. Кретање криминала после 2001. године било је неједначено – неких година је укупан број кривичних пријава био већи, других мањи, али је дугорочни тренд био опадајући. До 2010. године укупан број кривичних пријава против пунолетних лица опао је за 20% у односу на 2001, а ово опадање се наставило и наредних година. Пад у броју кривичних пријава пратило је и опадање броја оптужених и осуђених лица.

Од 2001. до 2018. године стопе криминала (израчунате као број кривичних пријава на 100.000 становника) за најтежа кривична дела готово су преполовљене. Стопа убиства је смањена са 5,9 убиства на 100.000 становника у 2001. на 3,2 у 2018, стопа разбојништава је опала са 28,7 на 19,1, а укупан број крађа се смањио са 566 крађа на 100.000 становника у 2001. на 433,2 у 2018. години. Насиље које је било присутно у друштву као наслеђе грађанских ратова, санкција и друштвених превирања током 1990-их је сузбијено, имовински криминал и корупција такође. Број пријава за кривична дела против имовине (у која се сврставају крађе, утаје, преваре) у 2018. години био је мањи је за 28,1%, а број пријава за кривична дела против привреде био је мањи за чак 50,9% у односу на 2001. годину.

Значајно смањење криминала остварено је у периоду након 2015. године. Влада Републике Србије и Министарство унутрашњих послова као један од најважнијих приоритета у овом периоду одредили су борбу против криминала. Захваљујући предузети мерама, од 2015. до 2018. године укупан број кривичних пријава је опао за 14,7%, број оптужења је опао за 27,4% а осуда за 15,9%. Укупан број крађа смањен је за 22,6%, а убиства за 12,7%. Број украдених моторних возила је опао за 32%, а разбојништава чак за 57,2%. Велики успеси постигнути

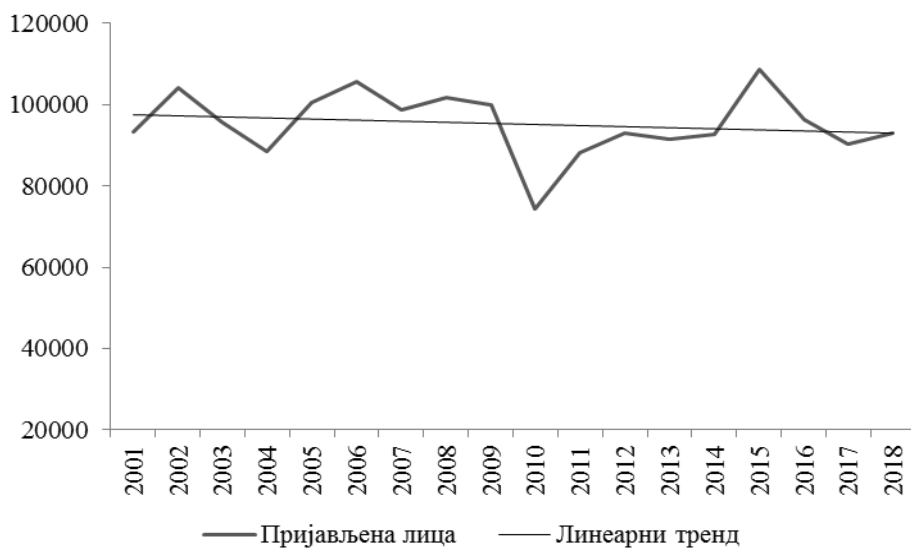
су у откривању кривичних дела трговине наркотицима и борби против организованог криминала.

Стопе криминала за нека од најважнијих кривичних дела у Србији ниже су него у многим европским земљама. Према подацима Евростата, стопа убиства (*intentional homicide*) у Републици Србији 2018. године износила је 1,5 на 100.000 становника. Већу стопу убиства имају земље у окружењу Црна Гора (2,1) и Албанија (1,8), још већу Балтичке земље Естонија (1,9), Литванија (3,5) и Летонија (5,2). Већу стопу убиства имају и неке развијеније европске земље као што су Белгија (1,5), Финска (1,6) и Кипар (такође 1,6). У Србији је 2018. године извршено 270,9 крађа на 100.000 становника, у Немачкој 1.307,5, у Аустрији 1.276,4, у Италији 1.655,5, а највећи број крађа на 100.000 становника имале су Шведска (3.303,1) и Данска (3.162,3).² Стопа крађе моторних возила у Србији је међу најнижима у Европи и 2018. године износила је 18,3 на 100.000 становника а ниже стопе имају само Данска (4,0), Црна Гора (4,9), Албанија (8,8) и Румунија (10,7). У Немачкој је ова стопа 60,9, у Грчкој 223,2 а у Италији чак 233,3 украдених моторних возила на 100.000 становника. Стопа отмица у Србији је међу најнижима у Европи (0,2) а нижу стопу сексуалних деликата имају само Грчка и Албанија. Исто важи и нападе (*assault*), где је Србија са стопом од 17,5 међу најнижима у Европи (нижу стопу имају Грчка, Швајцарска, Литванија, Естонија, Албанија). У Италији ова стопа износи 109,7 а у Немачкој 165,4 на 100.000 становника. **Ако се посматрају стопе криминала, Србија је једна од беднијих земаља за живот у Европи.**

Од 2001. године кретање криминала у Републици Србији показује дугорочни опадајући тренд, а укупан број кривичних пријава против пунолетних лица сваке године је мањи у просеку за 261,4. Нешто већа одступања од тренда забележена су 2010. и 2015. године. Два су значајна догађаја која коинцидирају са овим одступањима. Први је реизбор судија и тужилаца који је спровело Министарство правде у другој половини 2009. године и који је ступио на снагу од јануара 2010,

² Постоје: крађа (*theft*), тешка крађа (*aggravated theft*), разбојничка крађа (*grand larceny*) и разбојништво (*robbery*). Овде су дати подаци за *theft*. Крађе су дело из групе кривичних дела против имовине.

као део реформе правосуђа која се од 2008. године спроводила у Републици Србији. У поступку реизбора, 837 судија и 162 заменика јавног тужиоца није реизабрано, а број судова је драстично смањен (Водинелић, Бојовић и Рељановић, 2012). Други значајан догађај је протест адвоката који је организован под руководством Адвокатске коморе Србије. Протест је почео у септембру 2014. године (Адвокатска комора Србије, 2014) и током њега су адвокати обуставили свој рад. Није било суђења, саслушања, истрага. Овакво стање трајало је до краја јануара 2015. године, када је протест окончан (Адвокатска комора Србије, 2015). По завршетку протеста, током 2015. године, функционисање правосудног система се нормализовало. Те године забележен је повећан број пријава (График 1) и мањи број оптужења и осуда у односу на претходну, 2014. годину (График 2).

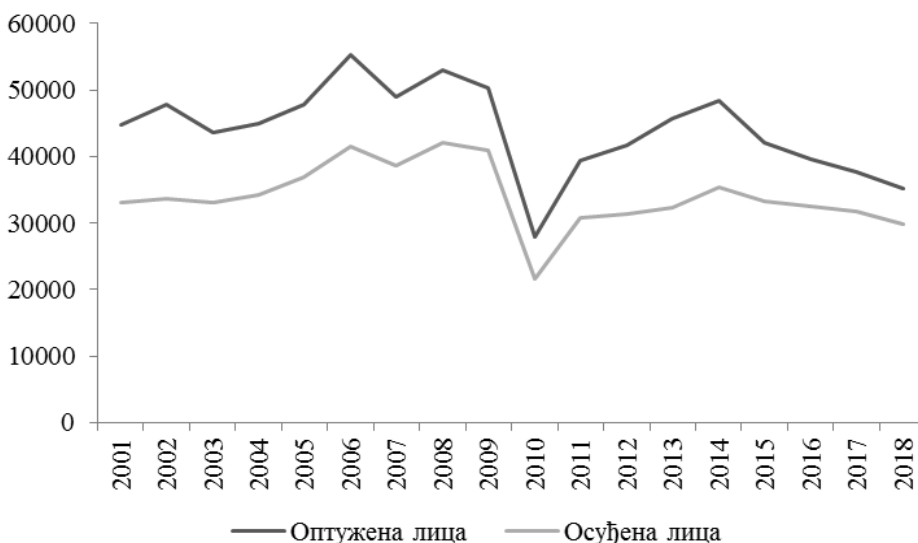

Извор података: Републички завод за статистику, Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији (разне године); приказ аутора.

**График 1. Пријављена пунолетна лица
Република Србија, 2001–2018.**

У структури криминала у Републици Србији преовладавају кривична дела против имовине. Годинама су ова кривична дела чинила готово 50% укупног броја кривичних дела,

а 2014. и 2015. и више од тога – 54,3% и 54,1%. У 2016. и 2017. години удео имовинског криминала опао је испод 50%, а у 2018. години код пријављених она чине 43,7%, код оптужених 28,6%, а код осуђених пунолетних лица 29,6% од укупног броја свих кривичних дела. На другом месту су кривична дела против брака и породице са учешћем од 11,6% у укупном броју пријава, 14,8% у броју оптужења и 15,7% у укупном броју осуда, док су на трећем месту кривична дела против безбедности јавног саобраћаја са 9,1% у укупном броју пријава, 6,2% у укупном броју оптужења и 6,6% у укупном броју осуда у 2018. години (Републички завод за статистику, 2019в).

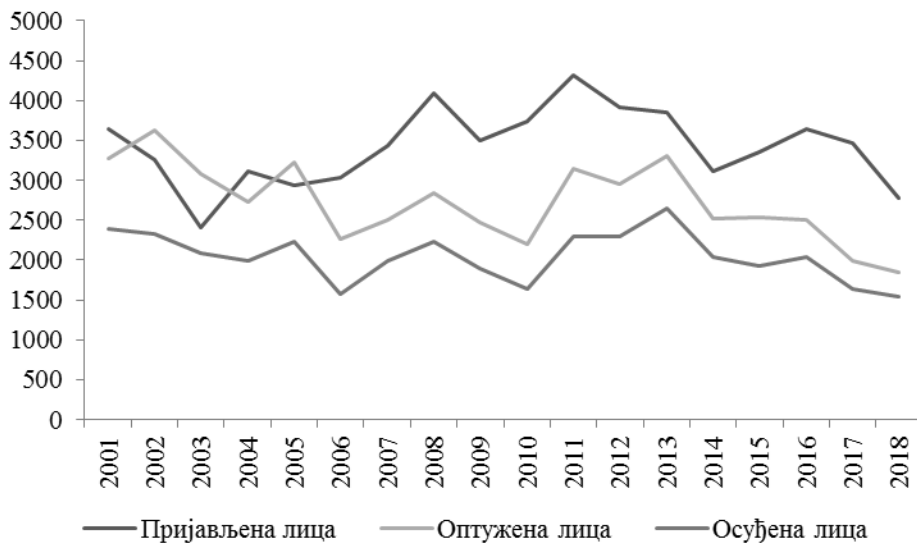
Извор података: Републички завод за статистику, Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији (разне године); приказ аутора.

График 2. Оптужена и осуђена пунолетна лица Република Србија, 2001–2018.

Укупан број оптужења и осуда за пунолетне учиниоце кривичних дела током највећег дела посматраног периода кретао се између 40.000 и 50.000 за оптужена и 30.000 и 40.000 за осуђена пунолетна лица. Овакво кретање оптужења доводи се у везу са капацитетима правосудног система Републике Србије: „Могуће је да је овакво кретање оптужења

и осуда повезано са капацитетима правосудног система Србије који годишње може да обради и процесуира један одређени број кривичних дела“ (Радовић-Стојановић, 2016б: 409–410). Дугорочни опадајући тренд у временским серијама оптужења и осуда није на први поглед уочљив, иако постоји. **Од 2001. до 2018. године број оптужених лица опадао је у просеку за 581,1 годишње, а број осуђених у просеку за 281,6.** При крају посматраног периода број оптужених и осуђених лица бележи значајнији пад, приметан на Графику 2.

Кретање малолетничког криминала нешто је другачије, неравномерније у односу на кретање криминала пунолетних учиниоца. У кретању малолетничког криминала такође се примећује значајније опадање при крају посматраног периода.

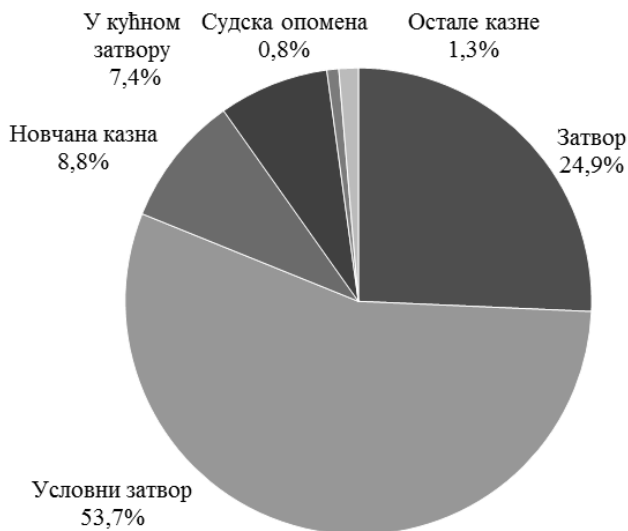
Извор података: Републички завод за статистику, Малолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији (разне године); приказ аутора.

График 3. Пријављена, оптужена и осуђена малолетна лица Република Србија, 2001–2018.

Од 2014. до 2018. године број пријављених малолетних лица опао је за 10,9%, број оптужених за 26,7%, а број осуђених за 23,9%. Опадање малолетничког криминала почело је нешто раније него код пунолетних учиниоца, и то од 2011. у броју пријава, а од 2013. у броју оптужења и осуда. Ако се

посматра цео период од 2001. до 2018. године, пажљивијом анализом може се уочити најпре пад малолетничког криминала до 2006, а потом раст од 2006. до 2008. године. Затим је дошло до наглог пада у 2010. години, након чега је уследила још једна фаза раста. Следи опадање при крају посматраног периода.

У структури кривичних дела која су извршила малолетна лица најбројнија су кривична дела против имовине. У 2018. години она чине 46,9% од укупног броја пријављених, 48,6% од укупног броја оптужених и 47,9% од укупног броја осуђених малолетника. На другом месту су кривична дела против живота и тела са учешћем од 16,5% у укупном броју пријављених, 11,1% у броју оптужених и 11,2% у укупном броју осуђених малолетних лица, док су на трећем месту кривична дела против јавног реда и мира са 12,8% у укупном броју пријављених, 12,3% у укупном броју оптужених и 11,5% у укупном броју осуђених малолетних лица (Републички завод за статистику, 2019а).

Извор података: Републички завод за статистику, Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2018; приказ аутора.

График 4. Осуђена пунолетна лица према изреченим кривичним санкцијама, Република Србија, 2018.

Године 2018. у Републици Србији поднето је 90.874 кривичних пријава против пунолетних лица, 35.146 пунолетних

учинилаца је оптужено, а 29.750 осуђено за различита кривична дела. Извршено је 218 убистава, 30.324 крађа и 71 силовање (Републички завод за статистику, 2019в). Томе треба додати 2.774 пријава, 1.849 оптужења и 1.548 осуда за малолетна лица. У 2018. години у Републици Србији правоснажно је осуђено 29.750 пунолетних и 1.548 малолетних лица. На казну затвора осуђено је 7.408, а на условну казну (условни затвор) 16.880 пунолетних лица. Казна затвора је чинила 24,9%, а условна казна (условни затвор) 53,7% свих казни. За најтежа кривична дела, на казну затвора од 40 година правоснажно су осуђена три лица, а на казну затвора од 30–40 година осуђено је седам лица. За осам малолетних лица изречена је казна малолетничког затвора, што чини 0,5% свих казни. Васпитне мере изречене су за 619 млађих и за 921 старијег малолетника, што чини највећи део или 99,5% од укупног броја изречених казни за малолетна лица (Републички завод за статистику, 2019а).

У Републици Србији постоји развијена статистика криминала коју води Републички завод за статистику. Републички завод за статистику је ову статистичку област, у оквиру које се прикупљају подаци о криминалу, назвао *правосуђе* (у енглеском говорном подручју назив за ову област статистике је *Crime and Criminal Justice Statistics* или краће *Crime Statistics*). У оквиру области *правосуђе*, Републички завод за статистику прикупља и објављује податке о пунолетним и малолетним учиниоцима кривичних дела и податке о одговорним и правним лицима учиниоцима привредних преступа.

Податке о криминалу прикупља и Министарство унутрашњих послова Републике Србије. Међутим, подаци Министарства унутрашњих послова су персонализовани и не могу се користити у статистичке сврхе. Министарство унутрашњих послова Републике Србије доставља Републичком заводу за статистику податке о евидентираним кривичним делима, а од 2013. године ови подаци се објављују у *Статистичком годишњаку Републике Србије* под називом *Кривична дела евидентирана од стране полиције*. Други подаци из евиденције Министарства се не објављују. Једини подаци о криминалу и учиниоцима кривичних дела који се могу користити у статистичке сврхе јесу подаци које прикупља Републички завод за статистику на основу Закона о званичној статистици. Овим законом утврђује се правни оквир за производњу и дисеминацију података и

информација званичне статистике (Закон о званичној статистици, Службени гласник Републике Србије, 104/2009, члан 1).

Подаци о учиниоцима и кривичним делима у оквиру области *правосуђе* прикупљају се статистичким истраживањима која спроводи Републички завод за статистику. То нису статистичка истраживања у класичном смислу речи, у којима се применом статистичких метода истражује нека масовна појава – под појмом статистичког истраживања које спроводи Републички завод за статистику подразумева се поступак статистичког прикупљања података о неком предмету истраживања. Поступак статистичког истраживања којим се прикупљају подаци је стандардизован, заснован на међународно признатој методологији. Методологијом су прецизирани сви детаљи статистичког истраживања: време, метод и начин прикупљања података, извори података, дефиниције, класификације, обрасци, упутства, организација и начин спровођења статистичког истраживања.

Републички завод за статистику Републике Србије прикупља податке из свих области економског и друштвеног живота. Постоји укупно 25 статистичких области: грађевинарство; дескриптивни индикатори и економетријске анализе; енергетика; животна средина; избори; индустрија; култура; наука, технологија и иновације; национални рачуни; образовање; пољопривреда, шумарство и рибарство; попис становништва, домаћинства и станова; потрошња, приходи и услови живота; правосуђе; регистар просторних јединица и ГИС; саобраћај и телекомуникације; спољна трговина; становништво; статистички пословни регистар; структурне пословне статистике; тржиште рада; угоститељство и туризам: унутрашња трговина; употреба информационо – комуникационих технологија; цене. За сваку од ових области Завод спроводи посебно статистичко истраживање којим се прикупљају подаци. За неке области спроводи се по два и више статистичких истраживања, како би се област у потпуности обухватила и прикупили сви неопходни подаци.

У статистичкој области *правосуђе* Републички завод за статистику спроводи седам статистичких истраживања: два за пунолетне учиниоце кривичних дела, два за малолетне учиниоце и

три истраживања о учиниоцима привредних преступа. Овим истраживањима прикупља се велики број података. Прикупљају се подаци о учиниоцима кривичних дела, њиховим демографским карактеристикама (године, пол, брачно стање, стручна спрема, запосленост), подаци о кривичним делима, трајању судског поступка, врсти судске одлуке, изреченим санкцијама, оштећенима (жртвама). Статистичка истраживања спроводе се редовно, сваке године, а прикупљени подаци се обрађују и објављују у публикацијама Завода и на веб-сајту Завода.²

Како доћи до ових података? Најједноставније је податке потражити на веб-сајту Републичког завода за статистику www.stat.gov.rs, у оквиру области *правосуђе*, или у публикацијама Завода. Републички завод за статистику објављује велики број публикација: саопштења за јавност, месечне и годишње билтене, студије и анализе и бројне комплексне публикације међу којима су најпознатије *Статистички годишњак Републике Србије*, *Статистички календар Републике Србије* и публикација *Општине и региони у Републици Србији*. У овим публикацијама могу се пронаћи и подаци из области *правосуђе*. Све публикације су доступне у електронској форми, на веб-сајту Завода.

Саопштења за јавност из области *правосуђе* објављују се једном годишње. У њима се објављују основни статистички подаци о кривичним делима и учиниоцима кривичних дела. Ради потпунијег сагледавања појаве, у саопштењима се приказују подаци за последњих пет година. Називи саопштења су: *Пунолетни учиниоци кривичних дела*, *Малолетни учиниоци кривичних дела* и *Правна и одговорна лица – учиниоци привредних преступа*. Саопштења су тип публикације која је намењена широј јавности и медијима.

У саопштењу *Пунолетни учиниоци кривичних дела* објављују се најважнији подаци о криминалитету пунолетних учиниоца кривичних дела. Објављује се укупан број пријављених, оптужених и осуђених пунолетних лица према кривичном делу, полу, старости и кривичним санкцијама. Подаци о малолетним

² Републички завод за статистику од 1999. године не располаже подацима за АП Косово и Метохија, тако да ови подаци нису садржани у публикацијама Завода.

учиниоцима објављују се у саопштењу *Малолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији*. У овом саопштењу објављују се основни подаци о пријављеним, оптуженим и осуђеним малолетним лицима.

У саопштењу *Правна и одговорна лица – учиниоци привредних преступа* објављују се подаци о одговорним и правним лицима учиниоцима привредних преступа према привредном преступу, врсти одлуке и казни.

Детаљнији подаци о учиниоцима и кривичним делима објављују се у билтенима. Објављују се три билтена: *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији*, *Малолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* и *Правна и одговорна лица – учиниоци привредних преступа у Републици Србији*. Билтени су обимне публикације које излазе једном годишње, након што су подаци статистичких истраживања у потпуности обрађени. У њима су приказани сви прикупљени подаци о пунолетним и малолетним учиниоцима кривичних дела и одговорним и правним лицима, учиниоцима привредних преступа.

У билтену *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* Републички завод за статистику објављује податке о криминалитету пунолетних учиниоца кривичних дела. У овој публикацији приказани су подаци о пријављеним, оптуженим и осуђеним пунолетним учиниоцима кривичних дела. „Приказани су подаци о пријављеним лицима – познатим учиниоцима кривичног дела према годинама живота и полу, подаци о непознатим учиниоцима, подаци о кривичном делу, времену извршења дела, подносиоцу кривичне пријаве и начину подношења пријаве, врсти одлуке (одбачена пријава, прекинута истрага, обустављена истрага, подигнута оптужница – оптужни предлог), трајању притвора и трајању поступка, као и према надлежним јавним тужилаштвима. Када је реч о оптуженим пунолетним учиниоцима кривичних дела против којих је кривични поступак правноснажно завршен, подаци су приказани по годинама живота и полу, кривичном делу, времену и месту извршења дела, трајању притвора и трајању поступка. Такође су приказани подаци о врсти одлуке. За осуђене пунолетне учиниоце кривичних дела приказани су подаци о кривичном делу,

главним и споредним казнама, условној осуди, васпитним мерама изреченим млађим пунолетним лицима, лицима проглашеним кривим а ослобођеним од казне, мерама безбедности, ранијој осуди; подаци о занимању, годинама живота, полу, школској спреми, националној припадности, држављанству, брачном стању, саучесништву, броју лица у извршењу дела, стицају, врсти дела у стицају и др.“ (Републички завод за статистику, 2018в). На сличан начин приказани су и подаци у билтену *Малолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији*.

У билтену *Правна и одговорна лица – учиниоци привредних престапа у Републици Србији* објављују се подаци о учиниоцима привредних престапа. „Подаци се односе на пријављена одговорна и правна лица према којима је претходни поступак за привредни преступ завршен, одбачена је пријава или је поднет оптужни предлог; затим, на оптужена одговорна и правна лица против којих је поступак за привредни преступ завршен одлуком којом је прекинут поступак, обустављен поступак, оптужни предлог одбачен, оптужни предлог одбијен, лице ослобођено од оптужбе; и на одговорна и правна лица која су проглашена одговорнима, а ослобођена од казне или су проглашена одговорнима уз изрицање казне.“ (Републички завод за статистику, 2019б) „За учиниоце привредних престапа против којих је поступак за привредни преступ окончан, прикупљају се подаци о врсти привредног престапа, врсти одлуке суда, изреченим санкцијама, о саучесништву, ранијој осуди, о стицају, подносиоцу пријаве, занимању, делатности и о трајању поступка“ (Републички завод за статистику, 2009д).

Поред билтена, подаци из статистичке области *правосуђе* објављују се у комплексним публикацијама Завода. У *Статистичком годишњаку Републике Србије* читаво једно поглавље посвећено је статистици правосуђа. У њему су приказани најважнији подаци о учиниоцима и кривичним делима. У публикацији *Општине и региони у Републици Србији* приказани су подаци о осуђеним пунолетним и малолетним лицима према месту извршења кривичног дела и кривичном делу. У публикацији *Статистички календар Србије* приказани су основни подаци о пријављеним оптуженим и осуђеним малолетним и

пунолетним учиниоцима кривичних дела и о правним и одговорним лицима учиниоцима привредних преступа.

Осим у писаним публикацијама, подаци из статистичке области *правосуђе* објављују се у веб-бази података Републичког завода за статистику којој се може приступити преко Интернета.

Методолошки материјали су посебна врста публикација која објављује Републички завод за статистику. У овим публикацијама су изложене методолошке основе статистичких истраживања у области *правосуђе*. Дефинисани су сви детаљи статистичког истраживања: извештајне јединице, обухват истраживања, време, место и извори података и опис организације истраживања. У њима се налазе и сва неопходна упутства за спровођење статистичких истраживања из области *правосуђе* на терену.

Методологијом статистичких истраживања Републичког завода за статистику у статистичкој области *правосуђе* предвиђен је *потпун обухват* учиниоца кривичних дела. Статистичким истраживањима у статистици правосуђа обухватају се *сви* учиниоци кривичних дела (укључујући и кривична дела извршена од непознатих учиниоца) против којих је поднета пријава надлежном јавном тужилаштву и према којима је вођен и окончан законом утврђени поступак.

Подаци у статистици правосуђа прикупљају се годишње. Метод прикупљања података је извештајни и спроводи се путем одговарајућих образаца (упитника). Штампају се обрасци – упитници и методолошка упутства и достављају извештајним јединицама. Извештајне јединице које попуњавају обрасце јесу јавна тужилаштва, основна и виша, и надлежни судови (основни, виши и привредни судови). Попуњени обрасци враћају се Републичком заводу за статистику, где се врши контрола обухвата и тачности података, а затим и логичка и рачунска контрола. На крају се објављују резултати истраживања. Подаци добијени статистичким истраживањима у статистици правосуђа представљају службену тајну и не могу се појединачно објављивати. Корисницима могу бити доступни само подаци агрегирани на одређеним класификационим нивоима.³

³ Делови методологије који су наведени преузети су из методолошких материјала Републичког завода за статистику у области *правосуђе*.

Методологија статистичких истраживања у оквиру статистичке области *правосуђе*, као и методологија свих других истраживања која спроводи Републички завод за статистику, усаглашена је са међународним препорукама и стандардима. Ове препоруке и стандарде дефинисали су Европска комисија (*European Commission*), европски статистички завод Евростат (*Eurostat*) и Уједињене нације (*United Nation*). Податке о криминалу Евростат прикупља и објављује у оквиру посебне статистичке области која се назива *криминал и правосуђе* (*Crime and Criminal Justice*). У оквиру ове области прикупљају се подаци о криминалу за земље чланице Европске уније и израчунавају се индикатори криминала. Евростат дефинише неопходне податке и индикаторе за које је потребно да земље обезбеде податке. Земље чланице достављају податке континуирано, а индикатори се израчунавају и објављују у публикацијама Евростата.

Није, међутим, увек било тако. Дуго је постојао несклад између потребе за подацима о криминалу и расположивих података на националном и наднационалном, европском нивоу. Подаци о криминалу које су достављале земље чланице били су засновани на различитим дефиницијама и методологијама јер се дефинисање, обухват и законска основа која регулише ову област разликују од земље до земље. Европска комисија је због тога више пута констатовала да постоји потреба за поузданим и упоредивим статистичким подацима у области статистике криминала и да је потребно предузети кораке у правцу хармонизације методологије у земљама чланицама (*European Council, 2000; European Council, 2005; European Commission, 2003*). Затим је Европска комисија објавила *Акциони план за период од 2006–2010*. за развој свеобухватне и кохерентне стратегије за мерење криминала и правосуђа (*European Commission, 2006*).

Најважнији резултат тог акционог плана био је почетак сарадње међу земљама чланицама Европске уније у прикупљању података о криминалу. Дефинисане су потребе за подацима и уочени су проблеми и недостаци у прикупљању података. Развијени су индикатори криминала и методологија за њихово израчунавање, и почело се са прикупљањем података и

израчунавањем индикатора. Прво прикупљање података на основу нове стратегије организовано је 2007. године са 2005. годином као референтном (Eurostat, 2017). „Статистика криминала и правосуђа коју прикупља и објављује Евростат обухвата и податке о кривичним делима, полицајцима и затворској популацији који су прикупљени до 2007. године, али су ови подаци засновани на различитим дефиницијама и нису упоредиви са подацима који се објављују на националном нивоу од 2008. године“ (Eurostat, 2017: 9).

У статистици криминала Евростата прикупљају се и објављују подаци о: укупном броју кривичних дела, учиниоцима, кривичним делима, затвореницима у затворима и броју полицајаца и осталих учесника у правосудним системима земаља чланица. Подаци се објављују на веб-сајту Евростата у оквиру статистичке области *криминал и правосуђе* (*Crime and Criminal Justice*) и у веб-бази података Евростата. Такође, подаци су расположиви у *Statistics Explained* чланцима.⁴ Статистички подаци о криминалу су расположиви за период од 2008. па надаље, за земље чланице Европске уније, Велику Британију, земље чланице ЕФТА, земље кандидате за чланство у Европској унији и земље потенцијалне кандидате за чланство у Европској унији.⁵ У публикацијама и веб-бази података Евростата доступни су подаци за Црну Гору, Северну Македонију, Албанију, Србију, Турску, Републику Србију, Босну и Херцеговину и „Kosovo (under United Nations Security Council Resolution 1244/99)“. За Републику Србију, податке о криминалу Евростату доставља Републички завод за статистику.

За потребе статистичких истраживања која спроводи у циљу прикупљања података, Републички завод за статистику дефинисао је основне појмове, обележја и индикаторе везане за криминал у Републици Србији. „Криминалитет у смислу статистичких истраживања која спроводи Републички завод за статистику обухвата појаву од подношења пријаве за учињено кривично дело до правноснажног окончања поступка од стране

⁴ *Statistics Explained* је платформа Евростата на којој се објављују статистички подаци.

⁵ Увод и основне информације о статистици криминала и правосуђа Евростата могу се наћи на веб-страници: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/crime>.

надлежног органа“ (Републички завод за статистику, 2009а). Дефиниције појмова, обележја и индикатора у статистичким истраживањима криминала су засноване на закону. „*Кривично дело* је оно дело које је законом предвиђено као кривично дело, које је противправно и које је скривљено. Нема кривичног дела уколико је искључена противправност или кривица, иако постоје сва обележја кривичног дела одређена законом“ (члан 14 Кривичног законика Републике Србије). Основа за евидентирање кривичних дела у статистичким истраживањима Републичког завода за статистику јесте *Класификација кривичних дела за Кривични законик Републике Србије*. „Класификација кривичних дела обухвата свако кривично дело предвиђено Кривичним закоником Србије“ (Републички завод за статистику, 2009а). Класификацију је објавио Републички завод за статистику почетком 2006. године. До 1. јануара 2006. године на снази је била *Јединствена класификација кривичних дела*, коју је прописао некадашњи Савезни завод за статистику Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.

Према *Класификацији кривичних дела Републичког завода за статистику*, сва кривична дела класификована су у 23 групе. То су: кривична дела против живота и тела, кривична дела против слободе и права човека и грађанина, кривична дела против изборних права, кривична дела против права по основу рада, кривична дела против части и угледа, кривична дела против полне слободе, кривична дела против брака и породице, кривична дела против интелектуалне својине, кривична дела против имовине, кривична дела против привреде, кривична дела против здравља људи, кривична дела против животне средине, кривична дела против опште сигурности људи и имовине, кривична дела против јавног саобраћаја, кривична дела против рачунарских података, кривична дела против уставног уређења и безбедности, кривична дела против државних органа, кривична дела против правосуђа, кривична дела против јавног реда и мира и правног саобраћаја, кривична дела против службене дужности, кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, кривична дела против војске Србије и остала кривична дела из посебних закона (Републички завод за статистику, 2006).

Резултат статистичких истраживања која спроводи Републички завод за статистику јесу подаци о пријављеним, оптуженим и осуђеним пунолетним и малолетним лицима и подаци о учиниоцима привредних преступа. Подаци о пријављеним пунолетним учиниоцима добијају се на основу статистичког истраживања под називом *Истраживање о пунолетном лицу против кога је завршен поступак по кривичној пријави* (Републички завод за статистику, 2009а). Овим истраживањем се прикупљају подаци о учиниоцу, кривичном делу, процесним фазама, врсти одлуке, трајању притвора и трајању поступка. Упитник (образац који се попуњава у истраживању) попуњавају сва надлежна јавна тужилаштва након што јавни тужилац (или његов заменик) у спису предмета констатује да је поступак коначно завршен одлуком којом је: одбачена пријава, прекинута истрага, обустављена истрага или подигнута оптужница – оптужни предлог. „За кривичне пријаве по којима је од пријема пријаве у јавном тужилаштву протекла једна година, а учинилац кривичног дела остао непознат, образац се попуњава за непознатог учиниоца кривичног дела“ (Републички завод за статистику, 2009а).

Подаци о оптуженим и осуђеним пунолетним учиниоцима добијају се на основу статистичког истраживања које се назива *Истраживање о оптуженом пунолетном лицу против кога је правноснажно завршен кривични поступак* (Републички завод за статистику, 2009б). Истраживањем се прикупљају подаци о: учиниоцу, кривичном делу, одлуци суда, изреченим санкцијама, оштећенима (жртвама) и трајању поступка. „Образац у истраживању попуњавају сви надлежни првостепени судови када је судија/председник већа у спису констатовао правноснажност одлуке којом је: одбачен/одбијен оптужни предлог односно приватна тужба, обустављен поступак или одбијена оптужба (код испитивања оптужнице); оптужба одбачена, обустављен поступак, изречена одбијајућа или ослобађајућа пресуда, према неурачунљивом учиниоцу примењена мера безбедности без изрицања казне, или је оптужени оглашен кривим – осуђујућа пресуда“ (Републички завод за статистику, 2009б).

Под појмом *пунолетни учинилац кривичног дела* подразумева се онај учинилац кривичног дела који је у време извршења дела

имао навршених 18 година живота. „Као пријављено лице – познати учинилац сматра се пунолетни учинилац кривичног дела против кога су поступак по кривичној пријави и претходни поступак завршени одлуком којом је: одбачена пријава, прекинута истрага, обустављена истрага или поднета оптужница – оптужни предлог. Као пријављено лице – непознати учинилац сматра се непознато лице – учинилац кривичног дела против кога је поднета кривична пријава јавном тужилаштву за учињено кривично дело, а учинилац и по истеку године дана није откривен. Под појмом *оптужено лице* подразумева се пунолетно лице против кога је поднета суду: оптужница, оптужни предлог или приватна тужба; против кога је кривични поступак правоснажно завршен одлуком суда којом је: одбачена приватна тужба, обустављен поступак или оптужба одбачена, учинилац ослобођен од оптужбе, оптужба одбијена, према неурачунљивом учиниоцу примењена мера безбедности без изрицања казне или учинилац проглашен кривим (проглашен кривим, а ослобођен од казне или проглашен кривим уз изрицање кривичне санкције). Под појмом *осуђено лице* подразумева се пунолетно лице проглашено кривим, према коме су изречене кривичне санкције“ (Републички завод за статистику, 2019в).

Подаци о малолетним, пријављеним, оптуженим и осуђеним учиниоцима добијају се статистичким истраживањима под називом *Истраживање о малолетном лицу према коме је поступак по кривичној пријави и припремни поступак завршен* (Републички завод за статистику, 2009в) и *Истраживање о малолетном лицу према коме је правоснажно завршен кривични поступак пред већем* (Републички завод за статистику, 2009г). Овим истраживањима прикупљају се подаци о: пријављеним, оптуженим и осуђеним малолетним учиниоцима кривичних дела, извршеним кривичним делима, процесним фазама, изреченим санкцијама, породичним приликама, оштећенима (жртвама) и трајању поступка.

„Малолетничка деликвенција је у кривичноправном смислу посебан облик криминалног понашања које се односи на малолетнике. Малолетници су лица одређеног старосног доба, које варира од једне до друге земље, што је детерминисано социјалним, културним, психолошким, традиционалним,

биолошким, климатским и другим условима појединих земаља. За европске земље карактеристично је да се доња граница креће од 13 до 14, а горња од 17 до 18 година“ (Републички завод за статистику, 2009в). У Републици Србији, *малолетни учиниоци кривичних дела* јесу лица која су у време извршења кривичног дела имала навршених 14 година живота, а нису навршила 18 година. *Млађи малолетник* је лице које је у време извршења кривичног дела навршило 14, а није навршило 16 година, а *старији малолетник* је лице које је навршило 16, а није навршило 18 година (Републички завод за статистику (2019б). „Малолетничка делинквенција представља у суштини исту област понашања као и криминалитет пунолетних лица, па се и сматра делом криминалитета уопште, али пошто је врши популација са посебним својствима – социјалним, психолошким, биолошким, овај облик криминалитета испољава посебне облике, па се структурално приказује као посебан облик инкриминисаног понашања“ (Републички завод за статистику, 2009в).

Посебну категорију повреде законских прописа представљају привредни преступи. Због тога се подаци о њима прикупљају посебно. У циљу прикупљања података о привредним преступима, Републички завод за статистику спроводи три истраживања: *Истраживање о одговорном/правном лицу против кога је завршен претходни поступак за привредни преступ* (Републички завод за статистику, 2009д), *Истраживање о одговорном/правном лицу против кога је правноснажно завршен поступак за привредни преступ* (Републички завод за статистику, 2009ђ) и *Годишње истраживање о правноснажно решеном привредном спору* (Републички завод за статистику, 2009е). Привредни преступи у статистици правосуђа су приказани по врстама привредних преступа на основу *Јединствене класификације привредних преступа* коју је прописао Републички завод за статистику (Републички завод за статистику, 2009д).

Оно што још увек недостаје у статистици правосуђа у Републици Србији јесу подаци о затвореницима у затворима. Ови подаци се не објављују у публикацијама Републичког завода за статистику, али се прикупљају и достављају се Евростату, који податке објављује у својим публикацијама и у веб-бази података. Евростат прикупља и објављује податке о затвореницима

у затворима и њиховим карактеристикама за све земље чланице Европске уније. У веб-бази података Евростата могу се пронаћи подаци и за Републику Србију, и то: подаци о броју лица која се налазе у затворима, подаци о затвореницима за поједина кривична дела (убиство, силовање и сексуални напад и друга), укупно, према полу и према држављанству; подаци о затвореницима према њиховом правном статусу (фази поступка), као и подаци о затворским капацитетима и запосленима у затворима. Подаци о затвореницима у веб-бази података Евростата за Републику Србију доступни су од 2008. године.

У статистици криминала дефинисани су индикатори криминала. Индикатори криминала су релативне вредности, израчунати показатељи који треба да укажу на ниво, карактеристике и структуру криминала, да омогуће његово праћење током времена и да обезбеде међународну упоредивост података о криминалу. Најважнији и најчешће коришћен индикатор криминала јесте *стопа криминала*. Стопа криминала се израчунава јер апсолутни подаци о броју кривичних дела, без обзира да ли су у питању пријаве, оптужења или осуде, сами по себи нису довољни да би се стекла права слика о размерама криминала у некој земљи, већ их треба посматрати у односу на број становника. Стопа криминала представља број кривичних дела на 100.000 становника. Израчунава према следећој формули (Eurostat, 2017: 21):

$$\text{Стопа криминала на 100 000 становника} = \frac{\text{број случајева}}{\text{величина популације}} * 100\ 000$$

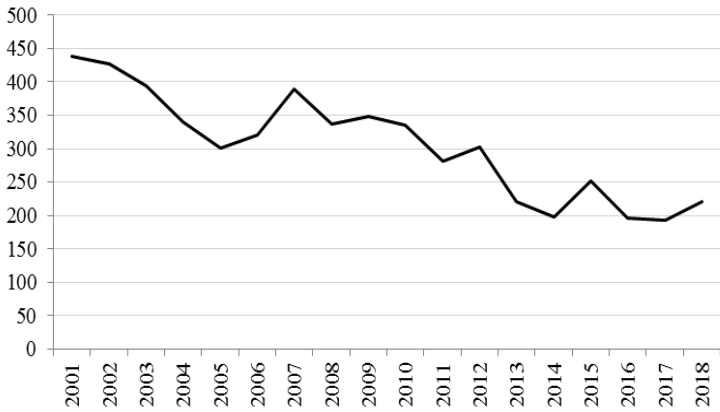
Стопа криминала је важна за међународна поређења. Две земље могу имати исти број кривичних дела, али различит број становника. У том случају, већу стопу криминала има земља са мањим бројем становника. Уколико се број становника смањи, стопа криминала ће се повећати, и обрнуто. Стопа криминала се израчунава укупно за сва кривична дела, а може се рачунати

и за свако кривично дело посебно. На основу стопе криминала прате се кретање криминала током времена и успешност у борби против криминала. Стопа криминала осетљива је на промене у броју становника и на то који се подаци о броју становника користе у њеном израчунавању (да ли се користи број становника на почетку, средином године или на крају године, јер се ови подаци могу разликовати).

На графиконима у наставку приказани су подаци Републичког завода за статистику о пријављеним пунолетним лицима за поједина кривична дела насилничког и имовинског криминала у периоду 2001–2018. године који су добијени из билтена *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији*.⁶ Затим су израчунате и на графиконима приказане стопе криминала за ова кривична дела. Стопе криминала за Републику Србију израчунате су коришћењем формуле за стопу криминала Евростата (Eurostat, 2017: 21), на основу података о броју пријављених пунолетних лица за поједина кривична дела, њиховим стављањем у однос са процењеним бројем становника у Републици Србији средином године.

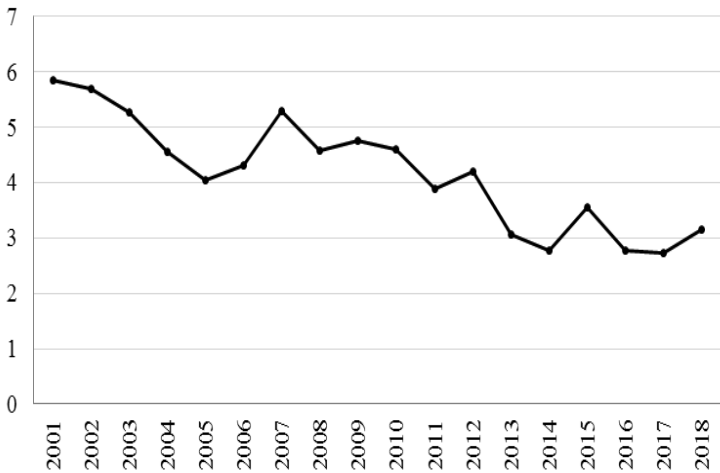
Број убистава у Републици Србији је опао са 439 у 2001. на 220 у 2018. години, што представља процентуално смањење од 49,9%. Стопа убистава је опала са 5,6 у 2001. години на 3,2, колико је износила 2018. године. Приликом израчунавања стопе убистава коришћен је укупан број убистава. Према Кривичном законнику Републике Србије, постоје: убиство, тешко убиство, убиство на мах, убиство детета на порођају, нехатно лишење живота и лишење живота из самилости.

6 У насилнички криминал сврставају се кривична дела са елементима насиља: убиства, силовања, тешке телесне повреде, отмице, разбојништва итд. Учиниоца користи силу или претњу силом у извршавању кривичног дела.

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); приказ аутора.

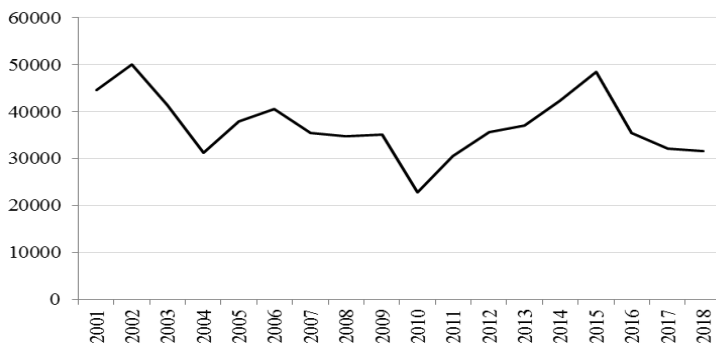
График 5. Убиства, пријављена пунолетна лица Република Србија, 2001–2018.

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); израчунавање и приказ аутора.

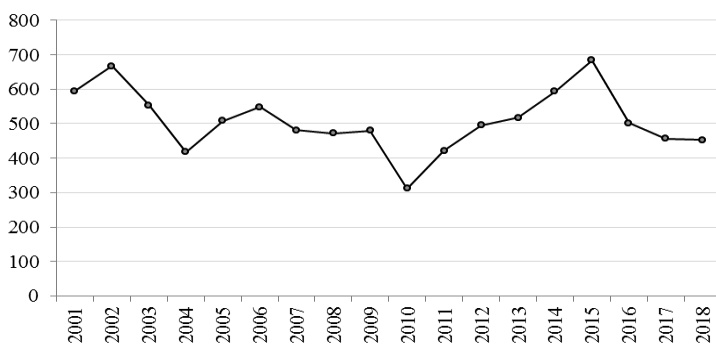
График 6. Стопа убиства Република Србија, 2001–2018.

Укупан број кривичних пријава за кривична дела крађе у 2001. години био је 44.626, док је 2018. године број кривичних пријава износио 31.658. Процентуално смањење износило је 29,1%. Стопа крађа је опала са 594,7 у 2001. на 453,4 у 2018. години. Стопа крађа је израчуната стављањем у однос укупног броја крађа (крађа, тешка крађа, разбојничка крађа и разбојништво) са процењеним бројем становника средином године.

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); приказ аутора.

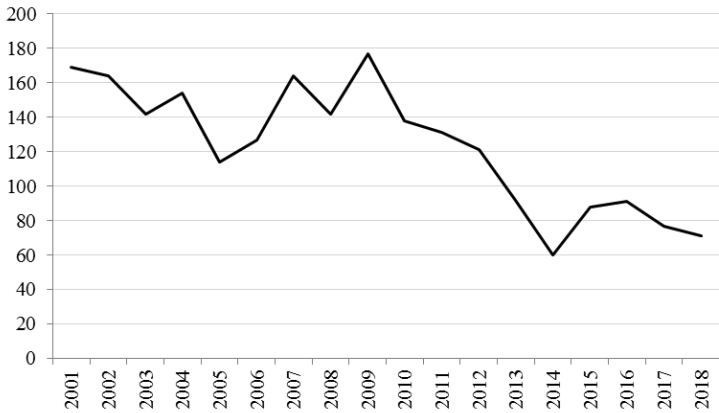
График 7. Крађе, пријављена пунолетна лица Република Србија, 2001–2018.

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); израчунавање и приказ аутора.

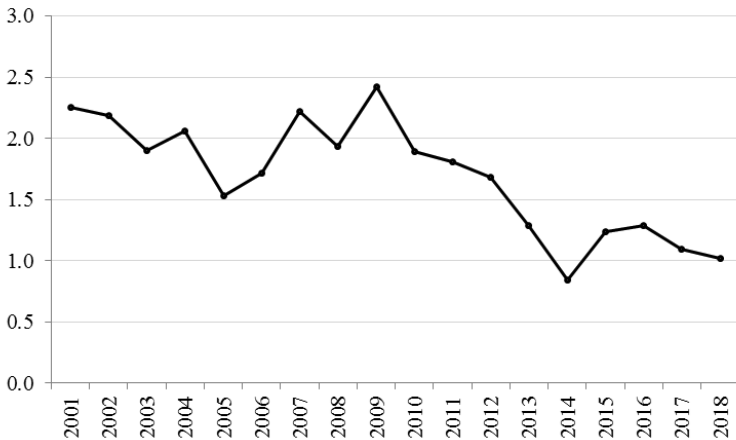
График 8. Стопа крађа Република Србија, 2001–2018.

Број силовања је значајно опао, са 169 у 2001. на 71 у 2018. години или процентуално за 58%, а стопа силовања је опала са 2,3 у 2001. на 1,0 у 2018. години. Силовање се сврстава у групу кривичних дела под називом *кривична дела против полне слободе*.

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); приказ аутора.

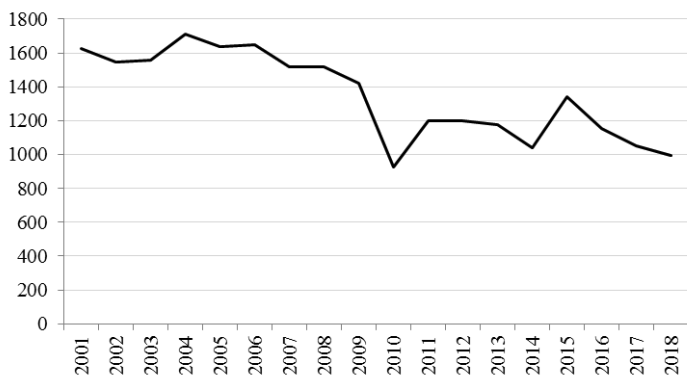
График 9. Силовање, пријављена пунолетна лица Република Србија, 2001–2018.

Извор података: Републички завод за статистику; *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); израчунавање и приказ аутора.

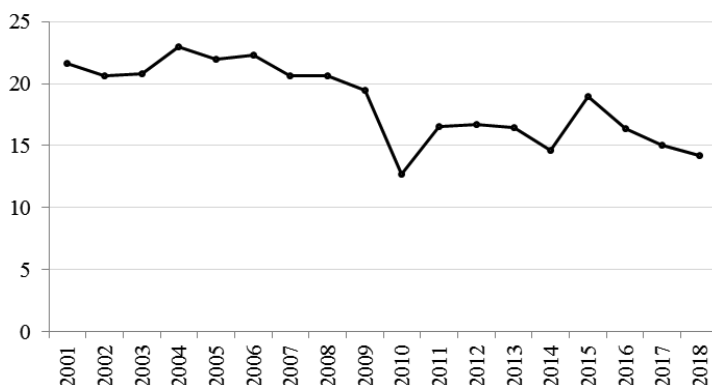
График 10. Стопа силовања Република Србија, 2001–2018.

За кривично дело тешке телесне повреде у 2001. години поднето је 1.626 кривичних пријава, док је 2018. поднето 993 кривичне пријаве. Процентуално смањење у посматраном периоду износило је 39,1%. Стопа тешких телесних повреда у периоду од 2001. до 2018. године је опала са 21,7 на 14,2. Тешке телесне повреде према Кривичном закону Републике Србије сврставају се у кривична дела против живота и тела.

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); приказ аутора.

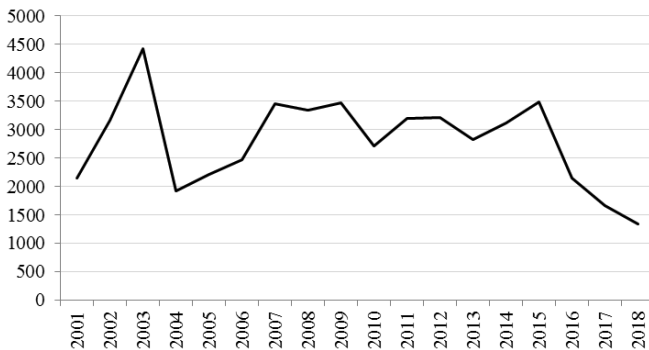
График 11. Тешке телесне повреде, пријављена пунолетна лица Република Србија, 2001–2018.

Извор података: Републички завод за статистику; *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); израчунавање и приказ аутора.

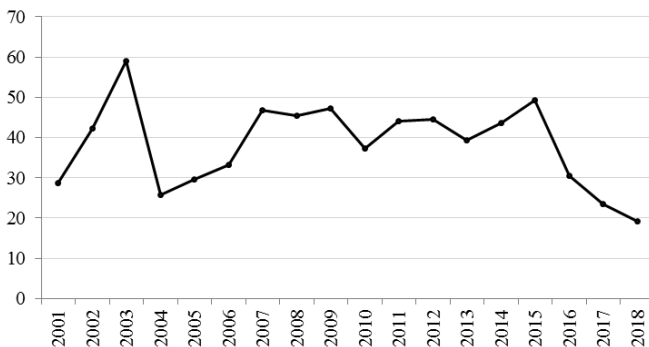
График 12. Стопа тешких телесних повреда Република Србија, 2001–2018.

Разбојништво (крађа уз употребу силе) према Кривичном закону Републике Србије сврстава се у кривична дела против имовине. За кривично дело разбојништва 2001. поднето је 2.155 кривичних пријава, док је 2018. године поднето 1.336 кривичних пријава. Стопа разбојништва у овом периоду се смањила са 28,7 на 19,1. Процентуално смањење овог тешког облика крађе износило је 38,1%. Број кривичних пријава за разбојништво годинама се кретао око 3.000 годишње да би значајније опао после 2015. године.

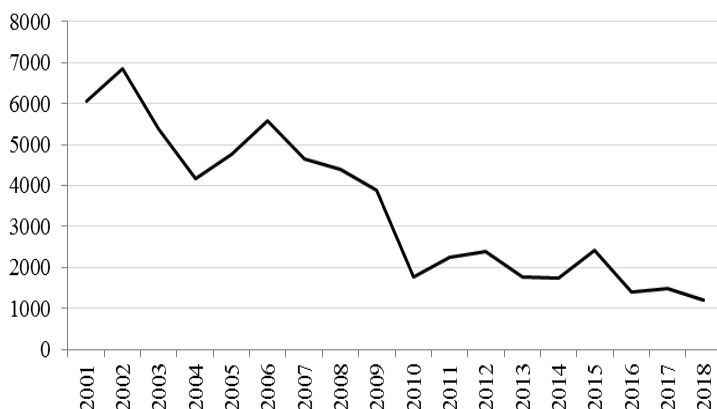
Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); приказ аутора.

График 13. Разбојништва, пријављена пунолетна лица Република Србија, 2001–2018.

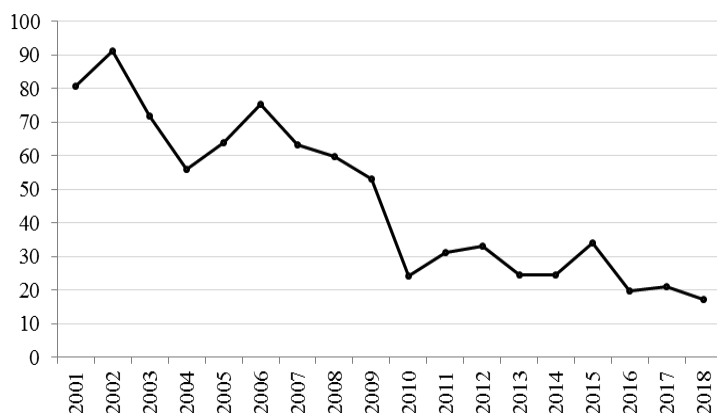
Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); израчунавање и приказ аутора.

График 14. Стопа разбојништва Република Србија, 2001–2018.

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); приказ аутора.

График 15. Крађе моторних возила, пријављена пунолетна лица, Република Србија, 2001–2018.

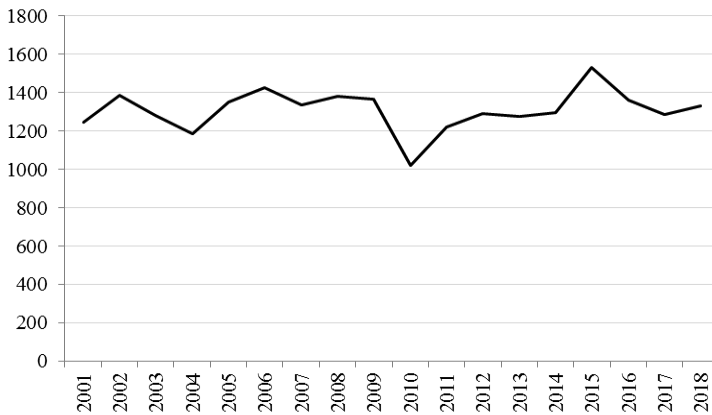

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); израчунавање и приказ аутора.

График 16. Стопа крађа моторних возила Република Србија, 2001–2018.

Крађе моторних возила (пун назив овог кривичног дела је *неовлашћено коришћење туђег возила*) нису тако тешко кривично дело у поређењу са другим кривичним делима о којима је било

речи, али њихов број много говори о стању личне безбедности и безбедности имовине у некој земљи, тим пре што га често врше организоване криминалне групе (Жарковић, Лајић и Илић, 2010). У периоду 2001–2018. године број крађа моторних возила смањило се са 6.052 на 1.190 (процентуално за 80,3%), а стопа крађа моторних возила опала је са 80,7 у 2001. на 17,1 у 2018. години.

Извор података: Републички завод за статистику; *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); израчунавање и приказ аутора.

График 17. Стопа укупног криминала Република Србија, 2001–2018.

У периоду 2001–2018. стопа укупног криминала у Републици Србији је порасла. У 2001. години стопа укупног криминала је износила 1.245,2 док је 2018. године износила 1.329,5. Раст стопе криминала понекад се користи као аргумент у корист тезе да је криминал у Србији у порасту, али се то чини без објашњења правог узрока. **До раста стопе криминала у Републици Србији дошло је због апсолутног пада у броју становника. Пошто се стопа криминала повећава ако се број становника смањује, стопа укупног криминала се повећала, иако је укупан број кривичних дела опадао током времена.** У целокупном посматраном периоду 2001–2018. број становника у Републици Србији је опао са 7.503.433 на 6.982.604, при чему је број становника опадао брже од броја кривичних дела. Број

становника се смањивао сваке године по просечној стопи од 0,42%, док је број кривичних дела опадао по просечној стопи од 0,04% годишње. У последњим годинама посматраног периода број становника у Републици Србији се сваке године смањује за готово 30.000 па смањење броја кривичних дела није могло да ово компензује.

Поред стопе криминала, у анализама криминала користе се следећи индикатори криминала: *стопа осипања*, *стопа затвореника* и *стопа попуњености затвора*. Осипање (у енглеском говорном подручју *attrition*) представља смањење броја лица између две фазе кривичног поступка (између фазе пријаве и оптужења, између фазе оптужења и осуде, између фазе пријаве и осуде). Стопа осипања (*attrition rate*) показује процентуално смањење броја случајева између две фазе кривичног поступка: процентуално смањење броја оптужених (или осуђених) у односу на број пријављених лица и процентуално смањење осуђених у односу на оптужена лица. Стопа затвореника (у енглеском говорном подручју *prisoner rate*) представља број затворених лица на 100.000 становника и израчунава се из истих разлога као стопа криминала – како би се број затвореника упоредио са бројем становника. Стопа затвореника израчунава се као однос броја затвореника и броја становника, помножено са 100.000. Стопа попуњености затвора израчунава се као однос укупног броја лица у затворима и званичног броја расположивих места у затворима. Може се израчунати и број становника на једног затвореника. У статистици криминала и правосуђа израчунавају се и прате и *државни расходи за затворе*, као још један врло значајан индикатор затворске статистике.

Шта одражава ниво криминала у некој земљи? Да ли је то укупан број пријављених, оптужених или осуђених лица? Треба имати у виду следеће: неће сва лица против којих је поднета

кривична пријава да су извршила неко кривично дело бити и оптужена. Неће ни сва лица која су оптужена за неко кривично дело бити осуђена, чак ни ако су извршила кривично дело. Најзад, судски поступак често неће бити окончан у години у којој је кривично дело извршено, тако да је велики број лица која су осуђена у некој години у ствари осуђен за кривична дела која су извршена у некој од претходних година. Један број кривичних дела која су извршена никада не буде пријављен и остаје непознат полицији, што се у криминалистици назива „тамна бројка криминалитета“ (Игњатовић, 2015). На пример, жртва не препознаје или није свесна да је над њом извршено кривично дело, или из неких разлога не жели да пријави кривично дело полицији. Због тога је укупан број кривичних дела по правилу потцењен. Након свега претходног изнесеног, поставља се питање: на основу чега утврдити стварне размере криминала у некој земљи?

У статистици криминала важни су сви подаци, и они о броју пријављених и они о броју оптужених и осуђених лица. Сваки од ових података има своју аналитичку вредност и говори за себе о нивоу криминала у некој земљи. Нарочито је важан укупан број кривичних пријава. Пријава за кривично дело значи да се основано може претпоставити да је кривично дело извршено и да је кривично дело евидентирано. А да ли ће учинилац бити пронађен, оптужен и осуђен, то је већ друго питање.

Смањење броја случајева током кривичног поступка постоји у свим земљама и свим правосудним системима. „Осипање случајева унутар правосудног система представља саставни део начина на који систем функционише“ (Eurostat, 2017: 22). Смит (Smit) и Харендорф (Harrendorf) класификовали су разлоге за појаву осипања у две групе: „Осипање се може очекивати у свим фазама правосудног система. Проузроковано је техничким, односно правним разлозима (на пример, није пронађено довољно доказа за оптуженог), или из разлога ефикасности када полиција и/или тужилац донесу одлуку о окончању случаја“ (Smit, Harrendorf, 2010: 87). Осипање је велико код кривичних дела силовања и сексуалних напада, о чему су писали Хестер и Лили (Hester, Lilley 2017). Осипање је велико и код компјутерских превара и других облика компјутерског криминала које

је тешко истражити и доказати (Scholes, 2018). Међутим, понекад је тешко пронаћи учиниоца или доказати кривицу и за обичну крађу, па је осипање велико и за крађе и разбојништва (Heiskanen et al., 2014: 140). Разлика између укупног броја пријављених, оптужених и осуђених лица важна је не само са криминалистичког већ и са економског аспекта. Велико осипање повећава трошкове правосудног система за државу.

Стопа осипања се израчунава стављањем у однос броја случајева у две фазе кривичног поступка, на пример, броја осуђених лица и оптужених лица (формула за стопу осипања је дата у Eurostat, 2017: 23):

$$\text{Стопа осипања оптужених} = \frac{\text{број осуђених лица}}{\text{број оптужених лица}} * 100$$

Добијени однос представља проценат осуђених у односу на број оптужена лица. На исти начин може се израчунати и стопа осипања као оптужена/пријављена лица и осуђена/пријављена лица. На основу формуле, овде су израчунате стопе осипања за Републику Србију за сва кривична дела укупно и за кривична дела против имовине, која имају највеће учешће у укупном броју кривичних дела.

У Републици Србији постоји велика разлика између броја пријављених, оптужених и осуђених лица. У периоду од 2001. до 2018. године, од укупног броја пријављених лица за сва кривична дела оптужено је у просеку 46,2%, а 35,6% је осуђено за извршена кривична дела. Осипање је још веће за кривична дела против имовине. Од укупног броја пријављених пунолетних лица за кривична дела против имовине у Републици Србији у периоду од 2001. до 2018. године у просеку 24,3% лица је оптужено, а 19,6% осуђено за извршена кривична дела.⁷

⁷ Просечне стопе осипања између појединих фаза кривичног поступка израчунате су за период од 2001–2018. године, на основу података Републичког завода за статистику о броју пријављених, оптужених и осуђених пунолетних лица који су објављени у билтенима *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији – Пријаве, оптужења, осуде* за године од 2001. до 2018. Стопе осипања израчунате су за сваку годину, као оптужења/пријаве, осуде/пријаве и осуде/оптужења, а затим су израчунате просечне стопе осипања за цео период као аритметичка средина од ових стопа по годинама.

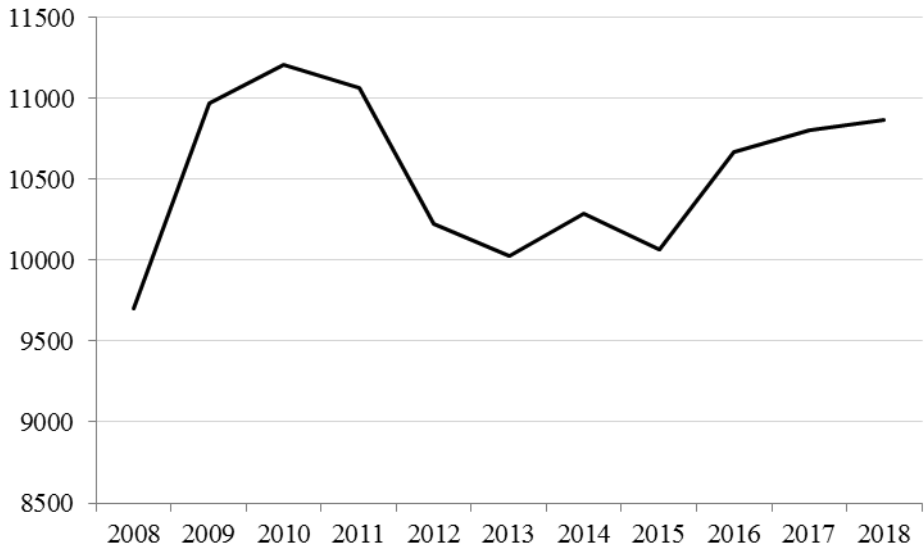
У Републици Србији, осипање између оптужених и осуђених лица нешто је мање у односу на осипање између пријављених и оптужених лица. У периоду од 2001. до 2018. од укупног броја оптужених лица, у просеку 77,4% је осуђено. Временом се повећао број осуђених у односу на оптужена лица. У 2001. години овај проценат је износио 73,9%, а 2018. године износио је 84,6%. Другим речима, у скорије време највећи део оптужби и резултира осудама. Осипање за кривична дела против имовине, која преовладавају у структури укупног криминала, такође је значајно смањено. У 2001. години од укупног броја пријављених лица за кривична дела против имовине оптужено је 23,3%, а осуђено свега 18,1% лица. У 2018. години, од укупног броја пријављених лица за кривична дела против имовине оптужено је 32,1%, а осуђено 27,8% лица.

У Републици Србији 2018. године укупан број затвореника у затворима био је 10.871, што је за 6,3% у више односу на 2012, када је износио 10.226, и 12,1% више у односу на 2008. годину, када је износио 9.701.⁸ Од 2008. до 2018. године број становника у Републици Србији се смањило за 5,5%, па се стопа затвореника (број затвореника на 100.000 становника) повећала са 131,7 у 2008. на 155,7 у 2018. години.⁹ У 2008. години у Србији био је један затвореник на 757 становника, а 2018. забележен је један затвореник на 642 становника.¹⁰ Исте године је за Европску унију забележен у просеку један затвореник на 896 становника.

8 Податке о затвореницима у Републици Србији, заједно са осталим подацима из области статистике криминала, објављује Евростат у својој веб-бази података, у оквиру области *Crime and Criminal Justice*: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/crime/data/database>. Подаци о затвореницима прикупљају се од 2008. године.

9 Стопу затвореника, односно број затвореника на 100.000 становника за земље чланице Европске уније и земље кандидате израчунава Евростат и објављује у својој веб-бази података.

10 Број становника на једног затвореника у Републици Србији овде је израчунат стављањем у однос броја становника средином године, који објављује Републички завод за статистику у Статистичком годишњаку Републике Србије, и броја затвореника који објављује Евростат.

Извор података: Евростат, база података; приказ аутора.

График 18. Затвореници у Републици Србији, 2008–2018.

Извор података: Евростат, база података; приказ аутора.

**График 19. Стопа затвореника
Република Србија, 2008–2018.**

После 2013. дошло је до пораста броја затвореника и раста стопе затвореника у Републици Србији. Треба имати у виду да раст броја затвореника не мора да значи и раст криминала у некој земљи, већ може бити последица промена у казненој политици. Строжа казнена политика може повећати број затвореника у затворима и стопу затвореника. Број затвореника може се повећати и због повећања учешћа тежих облика кривичних дела у укупном криминалу, и то оних кривичних дела која захтевају строжу или дужу казну затвора. После повећања броја тешких кривичних дела праћених већим бројем осуда на дуже казне затворе, број затвореника може се повећати и остати на вишем нивоу још неко време након што стопа криминала опадне. До промене стопе затвореника може доћи и због промена у броју становника. Уколико се број становника повећа, стопа затвореника ће се смањити, и обрнуто. Раст броја затвореника у Републици Србији последњих година резултат је деловања свих ових фактора.

Према подацима Евростата, по броју затвореника на 100.000 становника Република Србија је изнад европског просека.¹¹ Стопа затвореника за Европску унију у просеку 2018. године износила је 111 затвореника на 100.000 становника. Највиша стопа затвореника забележена је у Литванији (230), Чешкој (203) и Естонији (195), а најнижа у Данској (62), Шведској (60) и Финској (53). Република Србија има једну од највиших стопа затвореника у Европи. По броју затвореника на 100.000 становника само осам држава Европске уније је испред Републике Србије. Приметно је да су то углавном земље Централне и Источне Европе – Чешка, Пољска, Словачка, Мађарска, Литванија, Летонија и Естонија. Од укупног броја затвореника у Србији 2018. године 10.428 или 95,9% били су мушкарци, а 443 или 4,1% жене, што је нешто мање од просека Европске уније, где је учешће жена у укупном броју затвореника 5%.¹²

11 Подаци о стопама затвореника за земље чланице Европске уније и Републику Србију преузети су из веб-базе података Евростата.

12 Процентуално учешће мушкараца и жена у укупној затворској популацији овде је израчунато на основу података Евростата о броју и полу затвореника у Србији, који се објављује у веб-бази података Евростата.

Још један основ за анализе и поређења када је у питању затворска популација јесте број затвореника у односу на број расположивих места у затворима. У једном делу европских земаља број затвореника је већи од стварних затворских капацитета, иако су одређени стандарди дефинисани у овој области. Савет Европе утврдио је ове стандарде у правилнику под називом *European Prison Rules*. Члан 18 овог правилника захтева да смештајни капацитети морају да одговоре захтевима здравља и хигијене у затворима како би се избегла претрпаност у затворима. Међутим, у истом овом члану наводи се да минимални захтеви морају бити прецизирани националним законодавством, чиме се детаљнија регулатива у овој области препушта самим државама чланицама (Eurostat, 2017: 33).

Како би се пратило испуњење стандарда и спречила претрпаност затвора, израчунава се стопа попуњености затвора, која представља однос укупног броја лица у затворима и званичног броја расположивих места у затворима. Проблем претрпаности затвора постоји уколико је стопа попуњености изнад сто. Стопа попуњености израчунава се према следећој формули (Eurostat, 2017: 23):

$$\text{Стопа попуњености} = \frac{\text{број затвореника у затворима}}{\text{званични затворски капацитети}} * 100$$

На основу података о броју затвореника и броју званично расположивих места у затворима у Републици Србији и земљама чланицама Европске уније које објављује Евростат, овде је израчуната стопа попуњености затвора за Републику Србију и земље чланице и извршено је поређење.¹³ **У 2018. години у Републици Србији је званично било расположиво 10.307 места у затворима на 10.871 затвореника, а стопа попуњености затвора износила је 105,5. На 100 расположивих места у затворима долази 105,5 затвореника, па у Србији постоји проблем претрпаности затвора.** Највећу стопу попуњености затвора у Европи имају Аустрија (136) Мађарска (121), Француска (117) и Италија (115), а најнижу Естонија и Хр-

¹³ Подаци о званично расположивим затворским капацитетима за земље чланице Европске уније и земље кандидате објављују се у веб-бази података Евростата.

ватска (89 свака), Немачка (88), Малта (85), Пољска, Бугарска и Литванија (83 свака).¹⁴

Државни расходи за затворе у Републици Србији 2018. године износили су 12.624.026.000 динара, што је 0,68% од укупних расхода буџета Републике Србије за ту годину. Укупни расходи и издаци буџета, укључујући издатке за отплату главнице дуга за 2018. годину, износе 1.854.184.884.000 динара (Закон о буџету Републике Србије за 2018. годину: 53). Државни расходи за затворе у Републици Србији представљају средства у буџету намењена за финансирање Управе за извршење кривичних санкција која се бави организовањем, спровођењем и извршењем затворских казни у Републици Србији. Средства намењена за рад Управе за извршење кривичних санкција обухватају плате, порезе и доприносе за запослене у затворима, издржавање затвореника, одржавање затворских објеката, изградњу нових и проширење постојећих објеката и све друге трошкове неопходне за функционисање затворског система који су приказани у буџету Републике Србије (Закон о буџету Републике Србије за 2018. годину: 117). Процентуално учешће ових расхода у укупним расходима буџета нешто је више од просека Европске уније, где су државни расходи за затворе и затворско особље 2018. године износили 0,3% укупних државних расхода.¹⁵

14 Извор: Eurostat, Statistics Explained, Prison statistics.

15 За процентуално учешће државних расхода за затворе у Европској унији извор података је публикација Eurostat, Statistics explained, Government expenditure on public order and safety. Извори података из области затворске статистике за земље чланице Европске уније јесу националне затворске институције, затворска администрација, релевантна министарства и национални статистички заводи. Подаци Евростата из области фискалне статистике базирани су на подацима државне финансијске статистике земаља чланица која је заснована на COFOG (Classification of the Functions of Government) класификацији функција државе, која се користи у класификацији државних расхода.

Подаци Републичког завода за статистику за период 2014–2108. година указују на тренд пада криминала у Републици Србији (Табела 1). У 2018. години укупан број кривичних пријава против пунолетних лица у Републици Србији мањи је за 14,7%, број оптужених лица смањен је за 27,4% а број осуђених лица мањи је за 15,9% у односу на 2014. годину. У опадању је и малолетнички криминал. Укупан број кривичних дела малолетничког криминала у 2018. години у односу на 2014. годину смањен је за 10,9% за пријаве, 26,7% за оптужења и 23,9% за осуде.

У периоду 2014–2018. године дошло је до промена и у структури криминала. Учешће имовинског криминала у структури укупног криминала се смањило, док се учешће појединих кривичних дела повећало.

У табелама у наставку приказани су подаци о броју кривичних дела и њиховом учешћу у структури укупног криминала за поједине групе кривичних дела у периоду од 2014. до 2018. године.

**Табела 1. Пријављена пунолетна лица према кривичном делу
Република Србија, 2014–2018.**

Кривична дела	2014		2015		2016		2017		2018	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Укупно	92.600	100,0	108.759	100,0	96.237	100,0	9.0348	100,0	92.802	100,0
Против живота и тела	3.268	3,5	3.818	3,5	3.451	3,6	3.278	3,6	3.084	3,3
Против слобода и права човека и грађанина	2.975	3,2	3.874	3,6	4.045	4,2	4.052	4,5	4.264	4,6
Против части и угледа	47	0,1	53	0,0	41	0,0	37	0,0	65	0,1
Против полне слободе	252	0,3	352	0,3	367	0,4	338	0,4	427	0,5
Против брака и породице	5.914	6,4	7.891	7,3	10.190	10,6	1.0561	11,7	10.729	11,6
Против имовине	50.303	54,3	58.741	54,0	44.000	45,7	4.0443	44,8	40.594	43,7
Против привреде	3.347	3,6	3.526	3,2	3.333	3,5	2.939	3,3	2.767	3,0
Против здравља људи	3.161	3,4	3.731	3,4	3.687	3,8	4.574	5,1	5.525	6,0
Против опште сигурности људи и имовине	1.264	1,4	1.284	1,2	1.220	1,3	1.135	1,3	1.285	1,4
Против безбедности јавног саобраћаја	7.439	8,0	7.856	7,2	7.805	8,1	7.724	8,5	8.437	9,1
Против уставног уређења и безбедности	38	0,0	31	0,0	62	0,1	13	0,0	28	0,0
Против правосуђа	865	0,9	1.114	1,0	1.039	1,1	994	1,1	974	1,0
Против јавног реда и мира	2.897	3,1	3.671	3,4	3.201	3,3	2.882	3,2	3.150	3,4
Против правног саобраћаја	1.975	2,1	2.570	2,4	2.966	3,1	2.436	2,7	3.150	3,4
Против службене дужности	2.437	2,6	2.642	2,4	2.764	2,9	2.312	2,9	1.790	1,9
Остала кривична дела	6.418	6,9	7.605	7,0	8.065	8,4	6.330	7,0	6.533	7,0

Извор: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела, 2018.*

**Табела 2. Оптужена пунолетна лица према кривичном делу
Република Србија, 2014–2018.**

Кривична дела	2014		2015		2016		2017		2018	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Укупно	48.425	100,0	42.030	100,0	39.610	100,0	37.752	100,0	35.146	100,0
Против живота и тела	3.903	8,1	2.906	6,9	2.577	6,5	2.468	6,5	2.173	6,2
Против слобода и права човека и грађанина	1.797	3,7	1.340	3,2	1.327	3,4	1.220	3,2	1.394	4,0
Против части и угледа	1.778	3,7	1.210	2,9	1.137	2,9	1.019	2,7	1.062	3,0
Против полне слободе	350	0,7	248	0,6	266	0,7	227	0,6	217	0,6
Против брака и породице	4.248	8,8	4.019	9,6	4.230	10,7	4.937	13,1	5.216	14,8
Против имовине	13.868	28,6	13.299	31,6	13.017	32,9	11.846	31,4	1.050	28,6
Против привреде	2.748	5,7	2.570	6,1	2.375	6,0	2.015	5,3	1.683	4,8
Против здравља људи	3.328	6,9	3.241	7,7	3.446	8,7	3.824	10,1	4.300	12,2
Против опште сипурности људи и имовине	435	0,9	370	0,9	356	0,9	292	0,8	275	0,8
Против безбедности јавног саобраћаја	4.136	8,5	3.018	7,2	2.518	6,4	2.492	6,6	2.162	6,2
Против уставног уређења и безбедности	38	0,1	43	0,1	45	0,1	19	0,1	7	0,0
Против правосуђа	503	1,0	370	0,9	267	0,7	198	0,5	138	0,6
Против јавног реда и мира	2.868	5,9	2.566	6,1	2.274	5,7	2.142	5,7	2.208	6,3
Против правног саобраћаја	2.153	4,4	1.572	3,7	1.148	2,9	1.102	2,9	1.022	2,9
Против службене дужности	1.401	2,9	1.008	2,4	867	2,2	800	2,1	1.800	2,2
Остала кривична дела	4.871	10,1	4.250	10,1	3.760	9,5	3.151	8,3	2.400	6,8

Извор: Републички завод за статистику, Пунолетни учиниоци кривичних дела, 2018.

У периоду од 2014. до 2018. године имовински криминал је опао за 29,3%. Највећи раст су забележила кривична дела против брака и породице, која су порасла чак за 81%. Кривична дела против здравља људи су порасла за 74,1% а кривична дела против безбедности јавног саобраћаја забележила су раст од 13,4%. Учешће кривичних дела против имовине у укупном криминалу смањило се са 54,3% на 43,7%, учешће кривичних дела против брака и породице повећало се са 6,4% на 11,6%, а учешће кривичних дела против безбедности јавног саобраћаја повећало се са 8% на 9,1%.

У структури оптужених пунолетних лица у периоду 2014–2018. године учешће имовинског криминала није се променило, и уз мања одступања остало је на нивоу од приближно 30% (28,6% у 2018. години). Учешће кривичних дела против здравља људи у укупном броју оптужених пунолетних лица повећано је са 6,9% на 12,2%, док се учешће кривичних дела против безбедности јавног саобраћаја смањило са 8,5% на 6,2%. У структури оптужених пунолетних лица највише је порасло учешће кривичних дела против брака и породице, и то са 8,8% у 2014. на 14,8% у 2018. години.

Готово једна трећина од укупног броја свих осуђених лица или 29,6% у периоду 2014–2018. године осуђена је за кривична дела против имовине. У 2014. години њихово учешће у укупном броју осуђених износило је 31,8% и није се много променило до 2018. године. Високо учешће у структури осуђених лица имала су кривична дела против брака и породице, чије се учешће повећало са 9,8% на 15,7%, затим кривична дела против здравља људи, чије се учешће повећало са 8,4% на 13,9%, док су кривична дела против безбедности јавног саобраћаја опала са 9,8% на 6,6% укупног броја осуђених лица.

**Табела 3. Осуђена пунолетна лица према кривичном делу
Република Србија, 2014–2018.**

Кривична дела	2014		2015		2016		2017		2018	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Укупно	35.376	100,0	33.189	100,0	32.525	100,0	31.759	100,0	29.750	100,0
Против живота и тела	2.611	7,4	2.074	6,2	1.935	5,9	1.913	6,0	1.691	5,7
Против слобода и права човека и грађанина	1.112	3,1	887	2,7	972	3,0	934	2,9	1.090	3,7
Против части и угледа	553	1,6	451	1,4	468	1,4	402	1,3	399	1,3
Против полне слободе	242	0,7	174	0,5	204	0,6	189	0,6	188	0,6
Против брака и породице	3.465	9,8	3.512	10,6	3.766	11,6	4.400	13,9	4.661	15,7
Против имовине	11.236	31,8	11.301	34,1	11.302	34,7	10.307	32,5	8.807	29,6
Против привреде	1.543	4,4	1.609	4,8	1.592	4,9	1.448	4,6	1.144	3,8
Против здравља људи	2.972	8,4	2.970	8,9	3.234	9,9	3.660	11,5	4.127	13,9
Против опште сигурности људи и имовине	286	0,8	268	0,8	241	0,7	227	0,7	212	0,7
Против безбедности јавног саобраћаја	3.461	9,8	2.616	7,9	2.176	6,7	2.250	7,1	1.974	6,6
Против уставног уређења и безбедности	27	0,1	13	0,0	36	0,1	17	0,1	6	0,0
Против правосуђа	215	0,6	208	0,6	155	0,5	127	0,4	149	0,5
Против јавног реда и мира	1.996	5,6	2.031	6,1	1.871	5,8	1.774	5,6	1.889	6,3
Против правног саобраћаја	1.532	4,3	1.085	3,3	873	2,7	902	2,8	883	3,0
Против службене дужности	586	1,7	534	1,6	489	1,5	490	1,5	466	1,6
Остала кривична дела	3.539	10,0	3.456	10,4	3.211	9,9	2.719	8,6	2.064	6,9

Извор: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела, 2018.*

Табела 4. Малолетници – кривичне пријаве према кривичном делу Република Србија, 2014–2018.

Кривична дела	2014		2015		2016		2017		2018	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Укупно	3.110	100,0	3.355	100,0	3.643	100,0	3.465	100,0	2.744	100,0
Против живота и тела	316	10,2	414	12,3	535	14,7	510	14,7	452	15,5
Против слобода и права човека и грађанина	70	2,3	86	2,6	150	4,1	138	4,0	128	4,7
Против полне слободе	36	1,2	39	1,2	47	1,3	40	1,2	49	1,8
Против здравља људи	132	4,2	181	5,4	145	4,0	198	5,7	224	8,2
Против привреде	5	0,3	13	0,4	14	0,4	17	0,5	9	0,3
Против имовине	1.952	62,8	1.912	57	1.914	52,5	1.696	48,9	1.269	47,0
Против безбедности јавног саобраћаја	70	2,3	67	2,0	58	1,6	76	2,2	44	1,6
Против јавног реда и мира	356	11,5	409	12,2	495	13,6	498	14,4	345	12,6
Остала кривична дела	171	5,5	234	7,0	285	7,8	292	8,4	204	7,4

Извор: Републички завод за статистику, *Малолетни учиниоци кривичних дела, 2018.*

Што се тиче малолетничког криминала, укупан број пријава за малолетне учиниоце, који је до 2016. године био у порасту, у 2017. и 2018. години опада. **Укупан број пријављених малолетних лица у 2018. био је за 19,9% мањи него у 2014. години.**

Табела 5. Малолетници – поднет предлог већу за изрицање кривичне санкције према кривичном делу Република Србија, 2014–2018.

Кривична дела	2014		2015		2016		2017		2018	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Укупно	2.522	100,0	2.535	100,0	2.505	100,0	1.992	100,0	92.600	100,0
Против живота и тела	227	9,0	259	10,2	258	10,3	223	11,2	3.268	3,5
Против слобода и права човека и грађанина	50	2,0	37	1,5	57	2,3	57	2,9	2.975	3,2
Против полне слободе	56	2,2	22	0,9	36	1,4	26	1,3	252	0,3
Против здравља људи	168	6,7	194	7,7	163	6,5	186	9,3		
Против привреде	5	0,2	15	0,6	17	0,7	13	0,7	3.347	3,6
Против имовине	1.472	58,4	1.456	57,4	1.432	57,2	1.084	54,4	50.303	54,3
Против безбедности јавног саобраћаја	40	1,6	47	1,9	24	1,0	31	1,6	7.439	8,0
Против јавног реда и мира	377	14,9	383	15,1	362	14,5	251	12,6	2.897	3,1
Остала кривична дела	127	5,0	122	4,8	156	6,2	121	6,1	6.418	6,9

Извор: Републички завод за статистику, *Малолетни учиниоци кривичних дела, 2018.*

Опада и број оптужених и осуђених малолетних учиниоца. Број оптужених малолетних лица 2018. године мањи је за 7,2%, а број осуђених малолетних лица мањи је за 5,2% него у 2014. години. Само имовински криминал малолетних учиниоца у овом периоду смањен је чак за 35%.

Табела 6. Малолетници – изречене кривичне санкције према кривичном делу, Република Србија, 2014–2018.

Кривична дела	2014		2015		2016		2017		2018	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Укупно	2.034	100,0	1.926	100,0	2.032	100,0	1.633	100,0	1.548	100,0
Против живота и тела	184	9,0	197	10,2	205	10,1	185	11,3	174	11,2
Против слобода и права човека и грађанина	38	1,9	29	1,5	51	2,5	52	3,2	45	2,9
Против полне слободе	48	2,4	12	0,6	29	1,4	23	1,4	31	2,0
Против здравља људи	141	6,9	156	8,1	142	7,0	156	9,6	254	16,4
Против привреде	2	0,1	9	0,5	8	0,4	11	0,7	9	0,6
Против имовине	1.203	59,1	1.143	59,3	1.172	57,7	887	54,3	743	48,0
Против безбедности јавног саобраћаја	33	1,6	29	1,5	23	1,1	27	1,7	20	1,3
Против јавног реда и мира	286	14,1	259	13,4	277	13,6	192	11,8	175	11,3
Остала кривична дела	99	4,9	92	4,8	125	6,2	100	6,1	97	6,3

Извор: Републички завод за статистику, *Малолетни учиниоци кривичних дела, 2018.*

У структури малолетничког криминала учешће кривичних дела против имовине се смањило, док се учешће кривичних дела против живота и тела и кривичних дела против јавног реда и мира повећало. Кривична дела против имовине и даље преовладавају у структури малолетничког криминала и 2018. године су чинила 47% укупног броја пријава против малолетних лица. Следе кривична дела против живота и тела са 16,5% и кривична дела против јавног реда и мира са 12,6% у укупном броју пријава у 2018. години.

Удео економски мотивисаног криминала у Републици Србији релативно је висок. Кривична дела против имовине чине 43,7% од укупног броја свих кривичних дела у 2018. години (Републички завод за статистику, 2019в). Томе можемо додати, полазећи од економске суштине и економске мотивације ових кривичних дела, кривична дела против привреде, која су 2018. године учествовала са 3% у структури укупног криминала, и можемо додати кривична дела злоупотребе службеног положаја са 1,9% учешћа у структури укупног криминала. **Кад се све сабере, долази се до податка да је готово половина односно 48,6% од укупног броја свих кривичних дела у Републици Србији економски мотивисано.** Учешће економски мотивисаног криминала у укупном криминалу сигурно је још веће, јер осим наведених кривичних дела и други видови криминала могу имати економске узроке. Тако, на пример, насилнички криминал не мора бити директно повезан са економским мотивима, али они често делују посредно, најпре на настанак имовинског криминала, а затим и на појаву насиља, која прати извршење тих кривичних дела (Rosenfeld, Messner, 2013). **Високо учешће економски мотивисаног криминала у укупном криминалу значи да економски фактори у великој мери утичу на криминал и да су један од важнијих узрока криминала у Републици Србији.**

Када се ради о односу економије и криминала у Републици Србији, аутори су се бавили највише појавним облицима

економског криминала. Теме су биле сива економија (ФРЕН, 2013; Крстић и Радуловић, 2018; Арсић, Ранђеловић и Алтипармаков, 2018), корупција (Антонић и др., 2001; Беговић и др., 2007; Павловић, 2015; Маџар, 2015; Арсић, Ранђеловић, Нојковић, 2018), организовани криминал (Шкулић, 2015; Стевановић, 2019), привредни криминал (Бејатовић, 2017; Коларић, 2017; Тањевић, 2018; Лајић, Алексић, 2018) и праће новца (Бошковић, 2005; Вуковић, Мијалковић и Бошковић, 2011). Није, међутим, било свеобухватних и детаљних истраживања утицаја економских фактора на криминал у Републици Србији на начин на који се оваква истраживања спроводе у европским земљама и САД. Истраживања економских фактора криминала у овим земљама почела су још током 1970-их, након појаве чувеног научног рада економисте и нобеловца Гарија Бекера (Gary S. Becker) под називом *Crime and Punishment: an Economic Approach* из 1968. године (Becker, 1968). Овај рад представља почетак развоја нове економске дисциплине – економике криминала (*Economics of Crime*). Једна од најважнијих поставки економике криминала јесте да су одлуке о криминалном понашању последица индивидуалног избора појединца заснованог на потенцијалним последицама. У доношењу одлуке о криминалном понашању, појединац пореди користи од криминалних активности са трошковима везаним за извршење кривичног дела. Економика криминала увела је економске концепте и методе у анализу криминала. На почетку усмерена претежно на кост-бенефит анализу криминала (*cost-benefit analysis* – анализа трошкова и користи), економика криминала временом је обухватила бројне теме из области криминала и економије. Најважније истраживачке области у оквиру економике криминала, како резимирају Драца и Мејчин (Draca, Machin, 2015), биле су проучавање последица незапослености на криминал, однос криминала и тржишта рада, утицај висине зараде на одлуку о бављењу криминалним активностима и веза између нивоа образовања и криминала.

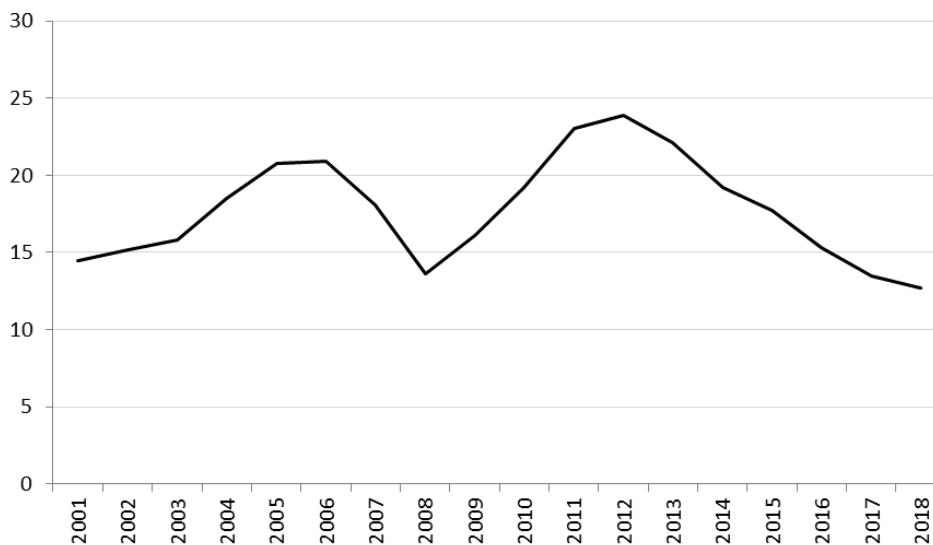
Уџбеничка литература у Републици Србији указује на значај економских фактора криминала. Игњатовић (2015) наводи следеће факторе који утичу на криминал: индивидуални или антрополошки, физички и друштвени, а међу друштвеним

факторима Игњатовић посебно издваја економске, при чему сматра да су друштвени фактори најважнији. Економски фактори криминала се према једној другој подели (Констатнтиновић-Вилић, Николић-Ристановић и Костић, 2009) сврставају у социјалне, егзогене факторе. У економске факторе, према овим ауторима, убрајају се економски систем (облик организације економске активности), економски развој и економске кризе. Економски систем утиче на начин расподеле дохотка и стварање неједнакости које су извор криминала. Економски развој довео је до појаве нових облика криминала (корупција, злоупотреба положаја). Економске кризе периодично доводе до пада животног стандарда и утичу на пораст криминала. Вујић (2009) у својој докторској дисертацији *Econometric Studies to the Economic and Social Factors of Crime* детаљно елаборира поставке економике криминала и објашњава механизме деловања економских фактора на криминал.

Економским узроцима криминала у Републици Србији, њиховом систематизацијом и објашењењем њиховог утицаја бавио се само мањи број научних радова. Југовић, Бркић и Симеуновић-Патић (2008) сматрају да су социјалне неједнакости и сиромаштво значајни фактори који утичу на појаву криминала. Социоекономски статус учиниоца кривичних дела истраживали су Вукосављевић Гвозден, Дражић и Тењовић (2014), али се њихово истраживање односило само на осуђенике казнено-поправног дома „Забела“ у Пожаревцу и није обухватило ширу популацију. Економски мотивисаним криминалом малолетника бавио се Игњатовић (2014), који је такође сматрао да не постоји довољно истраживања економских узрока криминала у Републици Србији. У Радовић-Стојановић (2016а), економски фактори који утичу на криминал подељени су на оне које делују на дуги рок, а то су карактеристике и развој економског система, и на оне који делују на средњи рок и повезани су са конјунктурним кретањима у националној економији. „Карактеристике економског система утичу на криминал тако што делују на обликовање тржишних институција, функционисање тржишта, процес производње и расподеле и тако посредно утичу на стање економских прилика у земљи (богатство односно сиромаштво становништва) и на стварање социјалних

неједнакости које представљају плодно тле за развој криминала“ (Радовић-Стојановић, 2016а: 421–422) Системске, развојне промене у економији утичу на криминал у дужем периоду. Конјунктурна кретања утичу на средњи рок, а њихов значај актуелизује се у периодима економских криза. Текућа конјунктурна кретања у економији одражавају се на опште економске услове у земљи.

На криминал утичу економски услови живота и рада, незапосленост, низак ниво дохотка и неједнакости у расподели. Лоши економски услови живота и рада људи, незапосленост и ниски дохоци доводе до тога да се људи окрећу криминалним активностима, уместо да извор својих доходака траже у леганој сфери. Раст стопе незапослености доводи до пораста криминалних активности. У периодима економских криза, када се погоршавају услови живота, пораст криминала је још израженији. На криминал утичу и неједнакости у расподели. Сиромашне земље са ниским бруто домаћим производом по становнику и великим неједнакостима у расподели имају високе стопе криминала.

Извор података: Републички завод за статистику, база података; приказ аутора

**График 20. Стопа незапослености
Република Србија, 2001–2018.**

Проблем незапослености је дуже време карактеристичан за Републику Србију. Незапосленост, која је током 1990-тих већ била на високом нивоу, нагло је порасла у периоду од 2001. до 2006. године као последица процеса приватизације који је у то време интензивно спровођен (График 20). У 2001. години евидентирано је 432.677 незапослених лица, а 2006. њихов број износио је 693.024. Стопа незапослености је порасла са 12,2% у 2001. на 20,9% у 2006. години (Републички завод за статистику, 2008а). Те године просечна зарада у Републици Србији износила је 21.707 динара (нето).⁷ У једном кратком периоду, 2007. и 2008. године, стопа незапослености је опала, да би са преношењем ефеката глобалне финансијске и економске кризе на Србију током 2009. године незапосленост поново почела да расте.

Кретање стопе незапослености подсећа на кретање временске серије кривичних пријава (приказана на Графику 1), а још више на кретање серија оптужених и осуђених лица (приказане на Графику 2), с тим што промене у кретању стопе незапослености претходе променама у временским серијама криминала. У временским серијама пријављених, оптужених и осуђених лица види се раст на почетку периода, све до 2006. године, краткотрајан пад, а затим и карактеристично дно у 2010. години, док је у временској серији незапослености ово дно забележено 2008. године. Уследио је раст незапослености, која је свој максимум достигла 2012. године, док су серије криминала свој врх достигле 2014. (оптужена и осуђена пунолетна лица) и 2015. године (пријављена пунолетна лица).

Највећа стопа незапослености у Републици Србији забележена је 2012. године, када је износила 23,9%. Од тада, стопа незапослености опада из године у годину. Стопа незапослености је 2018. године износила 12,7%. У периоду од 2012. до 2018. године дошло је до раста зарада и побољшања животног стандарда становништва. Просечна зарада (нето) повећана је са 41.377 динара у 2012. на 49.650 динара у 2018. години.⁸ **Како је незапосленост опадала, а просечна зарада се повећавала, тако је опадао и криминал у Републици Србији.**

⁷ Извор података: база података Републичког завода за статистику, област *тржиште рада*.

⁸ Извор: база података Републичког завода за статистику, област *тржиште рада*

СОЦИЈАЛНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ КАО УЗРОК КРИМИНАЛА

8

Прве теорије које су посматрале криминал у ширем друштвеном контексту и почеле да у социјалним односима траже узроке криминала биле су ране социолошке теорије које су се појавиле у XIX веку у Француској, Белгији и Енглеској. Социјалиста утописта Роберт Овен (Robert Owen 1771–1858) у свом познатом делу *A New View of Society* (Owen, 1813) писао је да су неједнакост и неправда у друштву узрок криминала. Кривица за криминал није на појединцу већ на недостацима који произилазе из система у коме је појединац одрастао. Једнакост и правда би искорениле криминал у друштву и вратиле поверење у поредак и закон. Карл Маркс (Karl Marx 1818–1883) и Фридрих Енгелс (Friedrich Engels 1820–1895) бавили су се положајем радничке класе. Криминал и друге штетне друштвене појаве објашњавали су експлоатацијом и класним разликама. Као последица бруталне експлоатације од стране буржоазије, услови живота радника у Енглеској су се погоршали, а болест и криминал су нарасли (Engels, 1845). Габријел Тард (Gabriel Tarde 1843–1904) спојио је психолошко и социолошко објашњење криминала указујући на друштвену условљеност криминала кроз психолошке обрасце понашања који се усвајају и понављају кроз процес имитације (Tarde, 1890). Школа социјалне средине, чији је представник Александар Лакасањ (Alexandre Lacassagne, 1843–1924), сматрала је да главну улогу у настанку криминала има социјална средина. Познат је његов став да „свако друштво има криминалце какве заслужује“ (Lacassagne, 1913). Емил Диркем (Emil Durkheim 1858–1917) сматрао је да у напредним, индус-

тријским, капиталистичким системима постоји подела рада на основу које су људи алоцирани у друштву у складу са својим заслугама, на основу којих су и награђени, те да социјалне неједнакости одражавају природну неједнакост која постоји међу људима (Durkheim, 1893). Вилијем Бонгер (Willem Bonger 1876–1940), холандски криминолог, заступао је став да узроци криминала леже у економским условима и да сиромашне слојеве становништва лоши услови живота наводе на криминал. Узроци криминала леже у егоизму који је својствен капиталистичком начину производње (Bonger, 1916).

„Ране социолошке теорије нису у потпуности објасниле утицај економских услова на криминал, али су почеле, за разлику од антрополошких и биолошких теорија које су до тада биле доминантне, да криминал објашњавају деловањем друштвених чинилаца“ (Игњатовић, 2005: 175). Ова прва социолошка објашњења криминала су „утрла пут социолошким теоријама криминалитета које у крилу савремене криминологије играју важну улогу у истраживању и научном објашњењу криминалитета“ (Николић-Ристановић и Константиновић-Вилић, 2018: 91).

Новије социолошке теорије криминала појавиле су се у САД с почетка XX века. Позната је чикашка школа, која је проучавала девијантно понашање друштвених група и прва почела да се бави емпиријским истраживањима криминала (Николић-Ристановић, Константиновић-Вилић, *op. cit.*). Њени представници Клифорд Шоу (Clifford R. Shaw 1896–1957) и Хенри Мекеј (Henry D. McKay 1899–1980) спровели су прво систематско истраживање дистрибуције криминала у великим градовима (Shaw, McKay, 1942).

Последњих деценија Мајкл Хјуз (Michael Hughes) и Тимоти Картер (Timothy J. Carter) указују да сиромаштво у нижим друштвеним класама ствара могућности за формирање и учење криминалног понашања и на тај начин повећава удео сиромашних друштвених група међу учиниоцима кривичних дела (Hughes, Carter, 1981). Џон Ричард Лот Млађи (John Richard Lott Jr.) тврди да су сиромашни склонији укључености у имовинска кривична дела јер имају ограничен приступ економским

ресурсима и тржишту (Lott, 1990). Ралф Ален (Ralph C. Allen) објашњава да незапосленост, генеришући сиромаштво, утиче на раст кривичних дела против имовине (Allen, 1996). Новије социолошке теорије баве се односима унутар и између друштвених група и истражују узрочно-последичне везе између криминала и демографских карактеристика становништва. У објашњењу тих веза, економски услови живота и рада увек се појављују као значајна детерминанта демографских карактеристика и процеса. Роберт Самсон (Robert J. Sampson) и сарадници сматрају да демографски процеси и промене демографске структуре становништва – пораст броја становника, миграције и етничка хетерогеност – представљају важне факторе који утичу на пораст криминала (Sampson, Raudenbush, Earls, 1997), а слично мисле и Паркер (Karen F. Parker) и сарадници (Parker, McCall, Land, 1999). Под утицајем појаве нове економске дисциплине, економике криминала, савремене социолошке теорије криминала препознају економске факторе као значајне и укључују их у своја учења. Обимна новија социолошка литература о повезаности економских фактора и криминала изучава економску структуру становништва, демографске карактеристике становништва и њихов утицај на пораст кривичних дела и девијантног понашања. Демографске карактеристике постају незаобилазни фактори при објашњавању узрока криминала. У анализи узрока криминала користе се различити социоекономски показатељи који указују на социјални и економски статус становништва и појединих друштвених група. Нагласак је на емпиријским истраживањима криминала, а резултати ових истраживања се затим настоје теоријски објаснити. Истраживања су потврдила утицај сиромаштва и социјалних неједнакости на настанак криминала.

Социоекономске карактеристике становништва – пол, године живота, образовање, запосленост, етничка припадност, занимање и доходак – одражавају социјални и економски статус појединаца и различитих друштвених група. На основу ових показатеља могу се сагледати демографска и економска структура становништва и идентификовати извори друштвених девијација и криминалног понашања. Проучава се социоекономски положај учиниоца кривичних дела. Социоекономске

карактеристике учиниоца кривичних дела одражавају њихов економски положај и показују какав је социјални статус учиниоца кривичних дела у друштву.

Демографска обележја становништва имају утицај на криминално понашање. Демографске карактеристике становништва, као што су године живота, пол и раса, па чак и брачни статус, убрајају се међу важније факторе који утичу на појаву криминала. Како наводе Стивен Меснер (Steven F. Messner) и Ричард Розенфелд (Richard Rosenfeld), истраживања непрестано указују на чињеницу да су млади људи, мушкарци и припадници мањинских и угрожених друштвених група у већем ризику да постану преступници, али и жртве криминала (Messner, Rosenfeld, 2007). Још један важан чинилац који је повезан са утицајем економских фактора на криминал јесте образовни ниво становништва. Учиниоци кривичних дела имају лошије образовање, већу стопу незапослености, нижи доходак и већу стопу сиромаштва у односу на остатак популације. Све то у још већој мери важи за оне који су извршили кривична дела имовинског криминала и кривична дела са елементима насиља, а још више за затворску популацију (Rosenfeld, Messner, 2013). У Републици Србији, опширан преглед новијих теоријских и емпиријских налаза који објашњавају утицај незапослености на криминал дао је Беговић (2009). Митровић (2014) анализира последице незапослености која је захватила Републику Србију после светске економске кризе из 2008. и указује на чињеницу да незапосленост рађа бројне видове социјалне патологије. Заједнички закључак свих ових истраживања јесте да је социоекономски статус учиниоца кривичних дела лош, а образовни профил и доходак нижи од остатка популације. Често се ради о људима који живе на самој ивици сиромаштва или су припадници маргинализованих друштвених група.

У Републици Србији, социоекономски положај учиниоца кривичних дела веома је неповољан. Учиниоци кривичних дела припадају радно активном становништву, али претежно незапосленом (Радовић-Стојановић и Томић, 2019).⁹ Стопа

⁹ Активно становништво (радну снагу) чине сва запослена и незапослена лица. Неактивно становништво чине сва лица стара 15 и више година која нису сврстана у активно становништво. Незапослени су лица која у посма-

незапослености пунолетних учиниоца кривичних дела у Републици Србији веома је висока и износи чак 65%, док је стопа незапослености за целокупно економски активно становништво у 2018. години износила 12,7%.¹⁰ Највеће стопе незапослености имају учиниоци кривичних дела против имовине и оне износе 77,7% за мушкарце и 82,8% за жене учиниоце кривичних дела. Образовна структура учиниоца кривичних дела је неповољнија у односу на укупну популацију. У структури учиниоца кривичних дела већи је проценат лица без школе и са само завршеном основном школом у односу на укупно становништво, док је проценат учиниоца са завршеним средњим образовањем, вишом и високом школом нижи у односу на укупно становништво. Једна трећина учиниоца кривичних дела има завршену само основну школу. У структури занимања оних учиниоца који су запослени са 27,8% преовладавају занимања која су скромно плаћена и која не захтевају висок ниво образовања (пољопривредници, занатлије, грађевински радници, возачи, металски и машински радници). Један број учиниоца, њих 8,9%, бави се занимањима која захтевају средње образовање (службеници, продавци, личне услуге), а 20,3% учиниоца бави се занимањима која захтевају више и високо образовање (менаџери, стручњаци у природним и друштвеним наукама). Остала занимања обухватају 21,9% учиниоца, а један део учиниоца, њих 21,2%, није се изјаснио о занимању. Није познато колики је просечан доходак учиниоца кривичних дела, јер се подаци о висини дохотка учиниоца не прикупљају статистичким истраживањима, али се на основу свега реченог може претпоставити да је њихов доходак низак. „О животном стандарду учинилаца се може само претпостављати. У упитницима на основу којих се прикупљају подаци о учиниоцима није садржано питање о дохотку учинилаца, због чега се не могу израчунати показатељи животног стандарда, као што су просечан доходак и стопа ризика од сиромаштва“ (Радовић-Стојановић и Томић, 2019: 58).

траној седмици нису обављала ниједан плаћени посао. Запослени су лица која су најмање један сат у посматраној седмици обављала неки плаћени посао (у новцу или натури), као и лица која су имала запослење, али која су у тој седмици била одсутна са посла. (Републички завод за статистику, 2009е).
10 Стопа незапослености израчунава се тако што се укупан број незапослених подели са укупним бројем запослених и незапослених.

У анализи економских карактеристика становништва и неједнакости користе се различити показатељи животног стандарда, сиромаштва и депривације (искључености). *Стопа ризика од сиромаштва* (или како се још назива, *стопа социјалне искључености*) показатељ је социјалне угрожености и представља удео лица чији је еквивалентан приход мањи од релативне линије сиромаштва. Та лица нису нужно сиромашна, али имају ризик да то постану. *Еквивалентан приход* је обрачунска категорија и добија се када се укупни расположиви приход домаћинства равномерно подели међу члановима домаћинства. *Релативна линија сиромаштва* (назива се још и *праг ризика од сиромаштва*) представља 60% медијане националног еквивалентног прихода. *Стопа материјалне ускраћености* представља удео домаћинства која не могу себи да приуште основне материјалне потребе: грејање, машину за прање веша, аутомобил, одмор, неочекивани трошак, телефон, телевизор, месо или рибу у оброку, трошкове становања (не могу да приуште три од ових девет ставки). *Стопа изразите материјалне ускраћености* представља удео домаћинства која не могу да приуште четири од ових девет ставки. Наведене индикаторе за Републику Србију израчунава Републички завод за статистику у оквиру статистичке области *потрошња, приходи и услови живота*. Дефиниције и методологија израчунавања индикатора приказани су у публикацији *Сиромаштво и социјална неједнакост* (Републички завод за статистику, 2019г).

Стопа ризика од сиромаштва у Србији у 2018. години износила је 24,3%. Праг ризика од сиромаштва (релативна линија сиромаштва) износио је 34.892 динара месечно за четворочлано домаћинство са двоје одраслих и двоје деце старости до 14 година. Стопа материјалне ускраћености износила је 30,4% а стопа изразите материјалне ускраћености 16% (Републички завод за статистику, 2019г).

Најпознатији индикатор неједнакости у расподели јесте Џини коефицијент (*Gini Coefficient*). Овај коефицијент развио је италијански статистичар, демограф и социолог Корrado Џини (Corrado Gini, 1884–1965) почетком 20. века. Вредност Џини коефицијента креће се у интервалу од 0 до 100, где 0 представља савршену једнакост која би постојала у друштву када би сви

имали једнак доходак. Како се повећава неједнакост у расподели дохотка, тако се повећава вредност Цини коефицијента.

Цини коефицијент за Републику Србију 2018. године износио је 35,6. Ова вредност може се сматрати високом у европским оквирима јер је просек за Европску унију 2018. године био 30,8, али се ипак смањила од 2015. године, када је износила 40,0, што значи да се неједнакост у расподели дохотка смањила. Распон Цини коефицијента у земљама Европске уније 2018. године се кретао од 20,9 у Словачкој до 39,6 у Бугарској. Исте године Велика Британија имала је вредност Цини коефицијента 36,0, а Сједињене Америчке Државе 39,0. То значи да, упркос достигнутом високом нивоу дохотка и животног стандарда, у овим земљама још увек постоје значајне неједнакости у расподели дохотка. Вредност Цини коефицијента за Мексико и Чиле је 46,0 а за Јужну Африку чак 62,0.¹¹ У исто време, ове земље су познате по високим стопама криминала.

У Табели 7 приказани су показатељи животног стандарда и сиромаштва 2013, 2015. и 2018. године за Републику Србију. Колико су износили ови показатељи за 2012. годину, годину у којој је забележена највећа стопа незапослености, нема података, јер се статистичко истраживање под називом *Анкета о приходима и условима живота*, на основу кога се ови показатељи израчунавају, спроводи од 2013. године.

У односу на 2013. годину сви показатељи животног стандарда и сиромаштва у Републици Србији су се побољшали. Међутим, како показују подаци Светске банке, још увек најсиромашнијих 20% становништва у Републици Србији 2017. године располаже са свега 5,2% дохотка, док је удео најбогатијих 20% у расподели дохотка 41,5%.¹² Упркос паду незапослености, расту животног стандарда и смањењу сиромаштва, проблем неједнакости у расподели и даље постоји у Републици Србији и није занемарљив. **У Републици Србији још увек постоји један део**

11 Извор података: Светска банка (*The World Bank*). Вредности Цини коефицијента су расположиве у веб-бази података Светске банке под називом *The World Bank DataBank*.

12 Извор: *The World Bank DataBank*.

становништва који има изразито неповољан економски и социјални положај и кога сиромаштво и незапосленост гурају у криминал.

Табела 7. Показатељи животног стандарда и неједнакости у расподели, Република Србија, 2013, 2015. и 2018.

	2013	2015	2018
Стопа незапослености	22,1	17,7	12,7
Просечна зарада нето (брuto)	43.932 (60.708)	44.432 (61.145)	49.650 (68.629)
Џини коефицијент	38,0	40,0	35,6
Стопа ризика од сиромаштва	24,5	41,3	24,3
Праг ризика од сиромаштва*	28.728	29.344	34.892
Стопа материјалне ускраћености	44,3	40,9	30,4
Стопа изразите материјалне ускраћености	26,9	24,0	16,0

*За четворочлано домаћинство са двоје одраслих и двоје деце старости до 15 година Извор: Републички завод за статистику, *Анкета о приходима и условима живота* (разне године).

Транзиција централно-планских економија према тржишној привреди била је сложена трансформација економског система која се одразила на све аспекте привредног и друштвеног живота. У земљама Централне и Источне Европе транзиција је почела крајем 1980-их. Транзиција је била болан процес. Структурне промене у привреди, приватизација, изградња тржишних институција, макроекономска стабилизација коју је требало спровести, све то имало је своју цену. Бруто домаћи производ у већини земаља у транзицији је опао, незапосленост се повећала. Дошло је до пада животног стандарда, економског раслојавања становништва и друштвених превирања. Пад доходака и раст економске несигурности резултирали су порастом криминала.

Пре отпочињања процеса транзиције, почетком 1980-их, криминал у социјалистичким земљама био је на nižем нивоу него у капиталистичким земљама, са стопама укупног криминала које су износиле једну трећину до једну половину криминала у САД, и то не укупног него само имовинског криминала (Lotsreich, 1995). Чак је и структура криминала у социјалистичким земљама била другачија. Иако је у неким од њих удео имовинског криминала био доста висок, он није био ни приближно на том нивоу као у западним капиталистичким економијама. Стопе имовинског криминала у САД биле су три до четири пута веће него у Мађарској и чак десет пута веће него у Пољској (а ово су биле земље са високим уделом имовинског

криминала и пре отпочињања процеса транзиције). Само је стопа имовинског криминала у САД била пет до шест пута већа него стопа укупног криминала у СССР (Lotspeich, *op. cit.*).

Са отпочињањем процеса транзиције, крајем 1980-их, дошло је до наглог раста криминала и у социјалистичким земљама. Стопе криминала које су годинама биле ниске и стабилне нагло су порасле, а удео имовинског криминала у укупном криминалу се повећао. У Мађарској је укупан криминал у 1989. у односу на 1988. годину порастао за 22%, а у 1990. у односу на 1989. годину чак за 54%. У истом периоду имовински криминал је порастао за 31% и 69%. Пољској је такође забележен пораст имовинског криминала, а кривична дела против социјалистичке имовине су се више него удвостручила од 1989. до 1990. године (Lotspeich, *op. cit.*). У Совјетском Савезу се стопа имовинског криминала од 1988. до 1991. удвостручила и наставила да расте током 1990-их, а имовински криминал чинио је две трећине укупног криминала. Пораст имовинског криминала био је праћен растом насилничког криминала и убистава. Нешто ниже стопе криминала имале су Јерменија, Азарбејџан, Грузија и Таџикистан, док су Естонија, Литванија и Русија имале високе стопе криминала (Lotspeich, *op. cit.*). У исто време, у остатку света дошло је до општег пада криминала. Под утицајем побољшања економских услова, демографских промена, унапређења законске регулативе и правосудних система у многим земљама, криминал широм света је почео да опада. Пад криминала током 1990-их забележен је у великом броју земаља укључујући САД, Велику Британију и земље Западне Европе (UNODC, 2019).

Систематизацију економских и друштвених фактора који утичу на раст криминала у земљама у транзицији понудили су бројни економисти и криминолози. У економијама у транзицији на криминал утичу бројни специфични фактори: проблеми у функционисању правосудног система, промене у регулацији економске активности, погоршање економских услова, недоследност у економским реформама, социјална психологија која прати процес транзиције (Lotspeich, *op. cit.*). У земљама у транзицији радни статус је несигуран, долази до брзог богаћења, наглог сиромашења, продубљују се разлике између богатих и сиромашних, систем вредности се мења, долази до

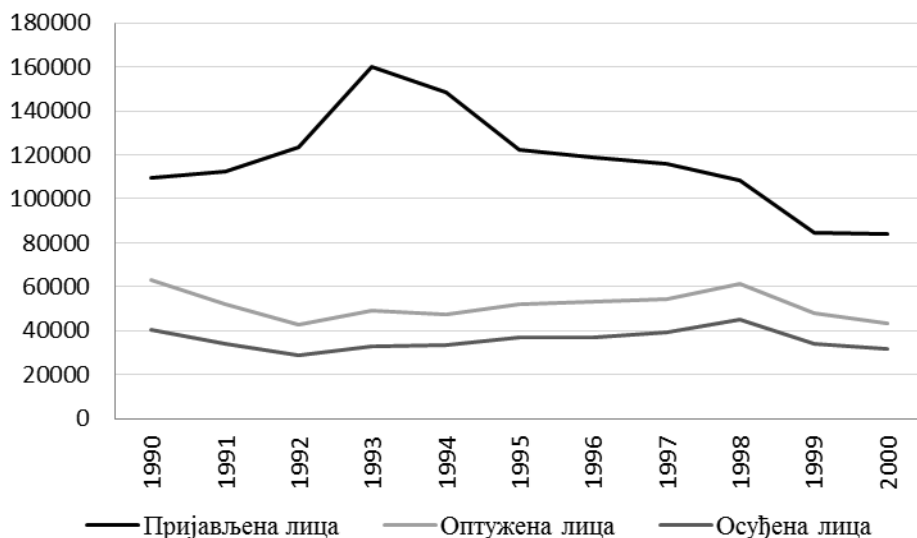
кризе институција, посебно друштвених служби, доминира правна и општа несигурност (Константиновић-Вилић и др., 2009). Негативан утицај транзиције на криминал објашњаван је и деловањем следећих фактора: брзим променама у социјалним, економским и политичким односима, конкуренцијом на тржишту, променама у начину функционисања државе и превлашћу политике над правом која доводи до непоштовања начела законитости (Игњатовић, 2015).¹³

Ефекти процеса транзиције на криминал били су унеколико противречни. С једне стране, појавили су се нови облици криминала као што је организовани криминал (трговина наркотицима, трговина људима, трговина оружјем, финансијски криминал). Поједини видови криминала су ескалирали (имовински криминал, насилнички криминал). С друге стране, појачали су се напори друштва у борби против криминала. Борба против криминала постаје важан циљ у свеукупној трансформацији друштва. Временом је побољшан правни и институционални оквир за превенцију и сузбијање криминала и постигнуто је смањење криминала, али је цена већ плаћена у виду раста незапослености, криминализације друштва, успоравања привредног раста и губитка потенцијалног бруто домаћег производа. Криминал је свој врхунац достигао у Чешкој и Мађарској око 1995, а у Пољској нешто касније, око 2005. године. Од тада је криминал у овим земљама у опадању. Образац у развоју криминала у бившим југословенским републикама Словенији, Хрватској и Босни и Херцеговини био је нешто другачији (Selih, 2012). У овим земљама стопе криминала биле су вишеструко ниже него у Мађарској, Пољској и Русији. Криминал је показивао умерен и постојан раст од средине 1980-их, а раст криминала се наставио и касније, током 1990-их, па и после 2000. године.

Током 1990-их, Република Србија се борила са економским потешкоћама, последицама распада СФРЈ и грађанског рата, хиперинфлацијом, међународним санкцијама и политичким притисцима који су кулминирали бомбардовањем од стране НАТО пакта. Процес транзиције према тржишној привреди који је започео 1988. доношењем Закона о предузећима и

¹³ Детаљан преглед идеја и теорија које су објашњавале раст криминала у земљама у транзицији изложен је у Selih (2012).

приватизацијом друштвених предузећа, током 1990-их одвијао се споро, у условима међународне изолације и тешке економске ситуације у земљи. У једном тренутку, крајем 1993. године, економски и монетарни систем Србије био је у потпуном колапсу. У условима хиперинфлације, пада друштвеног производа и велике незапослености, током 1992. и 1993. године дошло је до наглог раста криминала у Србији.

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); приказ аутора.

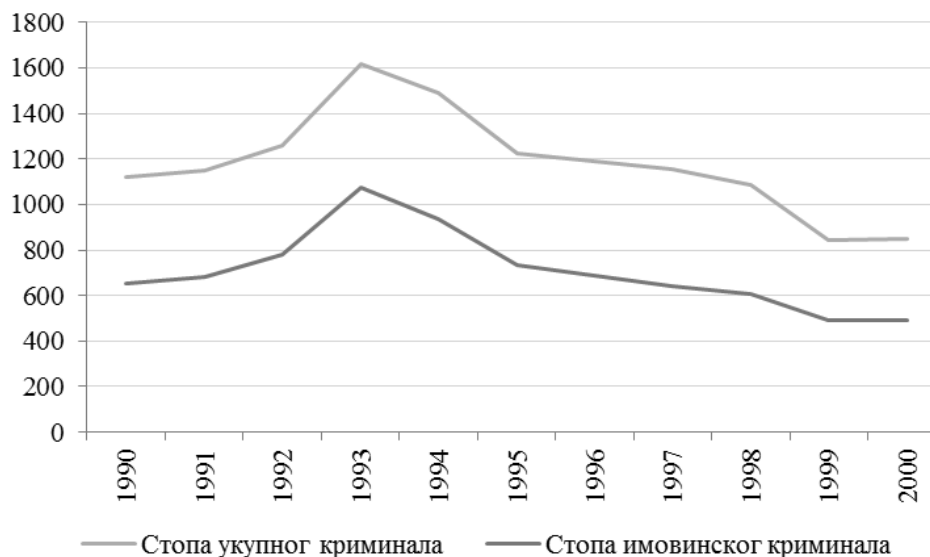
График 21. Пријављена, оптужена и осуђена пунолетна лица, Република Србија, 1990–2000.

Криминал је свој врхунац достигао 1993. године, када су забележене 162.062 кривичне пријаве, 49.402 оптужења и 32.922 осуде за пунолетна лица. Разлика између укупног броја пријављених, оптужених и осуђених лица била је веома велика: стопа осипања оптужених у односу на пријављена лица 1993. године износила је 30,9%, а стопа осуђених у односу на пријављена лица 20,6%, што значи да је свега једна трећина од укупног броја пријављених лица

оптужена и једна петина осуђена.¹⁴ Временом се ова разлика између броја пријава, оптужења и осуда смањила. Економска ситуација у земљи током 1990-их била је тешка. Становништво је једва преживљавало. У земљи је 1993. било 675.832 незапослених (Стат. год. Срб., 1994). Према подацима Високог комесаријата за избеглице Уједињених нација (*United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR*), од 1991. до краја 1993. године у Републику Србију је пристигло преко 200.000 избеглица (UNHCR, 1996).¹⁵ Програм монетарне реконструкције и економског опоравка земље почео је да се примењује 24. јануара 1994. године, у тренутку кад је месечна стопа инфлације премашила 330 милиона процената (Гњатовић, 2007). Прва фаза Програма, која је обухватала монетарну реконструкцију и обуздавање инфлације, спроведена је успешно. До краја 1994. и током 1995. године инфлација је заустављена и забележен је раст друштвеног производа и запослености. Дошло је до побољшања економских прилика у земљи. Како се види на основу података приказаних на Графику 21, раст криминала је заустављен, а 1994. и 1995. године укупан број кривичних дела се смањило. Стопе укупног и имовинског криминала су значајно опале (График 22). Друга фаза Програма, која је предвиђала раст производње, отварање привреде и приватизацију друштвене својине, реализовала се током 1996–1997. године (Гњатовић, *op. cit.*). Раст друштвеног производа се наставио, а смањење незапослености и сиромаштва током овог периода утицало је на опадање криминала. Међутим, 1998. и 1999. дошло је до погоршања економских услова у земљи због нових економских санкција које су увеле земље Европске уније и САД. Током 1995. године у земљу је пристигло још 253.482 избеглица, тако да је до краја 1996. године у земљи је било 537.937 избеглица и 79.791 ратом угрожених лица. Незапосленост је поново почела да расте.

14 Стопа осипања израчуната је на основу формуле за стопу осипања дате у Eurostat, 2017: 23 и података објављених у билтену Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији за разне године.

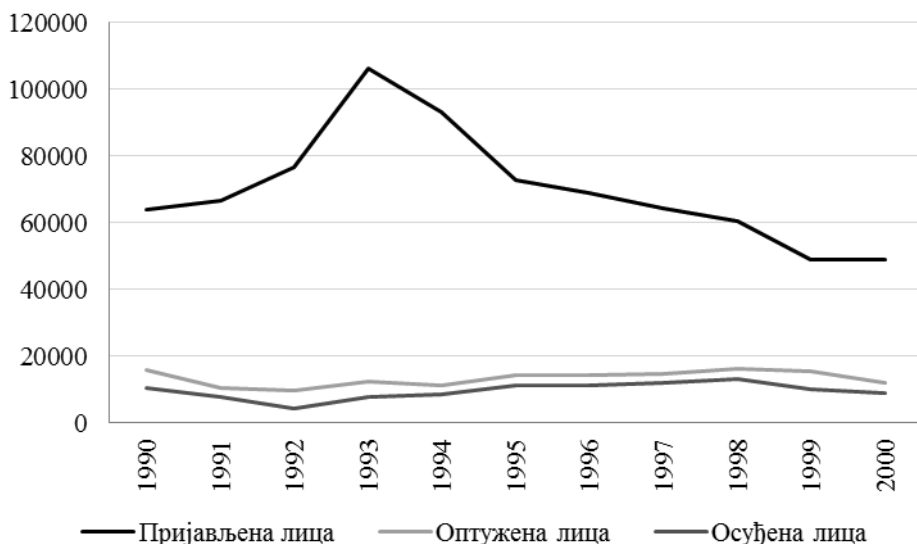
15 У току 1991, 1992. и 1993. године у Савезну Републику Југославију из бивших југословенских република избегло је 214.821 лице, од чега само један мањи део у Црну Гору.

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); израчунавање и приказ аутора.

График 22. Стопа укупног и стопа имовинског криминала Република Србија, 1990–2000.

Стопе криминала у Републици Србији, како укупног тако и имовинског, биле су највише 1993. године. У тој години стопа укупног криминала износила је 1.619,4 а стопа имовинског криминала 1.075,1 кривичних дела. Од 1993. године криминал у земљи почиње да опада. До 2000. године стопе криминала су преполовљене, али су грађани Србије, навикнути на криминал током 1970-их и 1980-их година, и даље доживљавали криминал као веома распрострањену појаву. Размере криминала током 1990-их ипак нису биле толике колико се чинило. Стопа криминала у Србији била је нижа од стопе криминала у неким бившим југословенским републикама. Стопа укупног криминала у Хрватској 1995. године износила је 1.414, а у Словенији 2.919. Стопе криминала 2000. године биле су у Хрватској 1.597, а у Словенији 3.614 (Šelih, 2012). За то време, у Србији је стопа укупног криминала 1995. износила 1.224, а 2000. године 847.

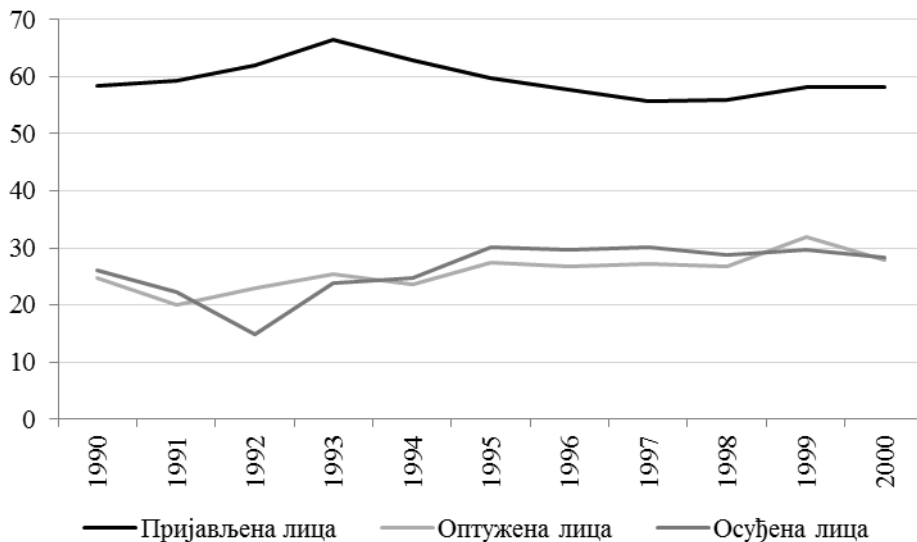
Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); приказ аутора.

График 23. Кривична дела против имовине – пријављена, оптужена и осуђена лица, Република Србија, 1990–2000.

У 1998. године у Србији је већ било 769.274 незапослених лица (Стат. год. Срб., 2004). Како је сиромаштво у земљи у то време било велико, велики број становника је извор прихода пронашао у сивој економији, а порастао је и имовински криминал. Учешће имовинског криминала у укупном криминалу је порасло.

Током 1990-их је учешће имовинског криминала у укупном криминалу, као и у другим земљама у транзицији, било веома високо и кретало се око 60%. Највеће учешће имовинског криминала у укупном криминалу било је 1993. године, када је достигло чак 66,3%. Разлика између броја пријављених, оптужених и осуђених лица за кривична дела имовинског криминала била је веома велика. У 1993. години свега 11,8% од укупног броја пријављених лица за кривична дела имовинског криминала било је оптужено, а 7,4% било је и осуђено (График 23). Ово осипање у броју случајева се смањило до 2000. године,

али је разлика између броја пријављених и осуђених лица за кривична дела против имовине и даље била веома велика.

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); приказ аутора.

График 24. Учешће имовинског криминала у укупном криминалу – пријављена, оптужена и осуђена лица Република Србија, 1990–2000. (%)

Након политичких промена крајем 2000. године процес транзиције у Републици Србији је ушао у нову фазу. До 2005. године бруто домаћи производ је порастао, инфлација је стављена под контролу, девизни курс је стабилизован, буџетски дефицит смањен. Дошло је до поновног успостављања економских односа са иностранством и раста спољнотрговинске размене. Отпочеле су структурне реформе у привреди и развој институција тржишне економије. Остварене су правна сигурност привредних субјеката и сигурност пословања. Стопе раста бруто домаћег производа у том периоду биле су релативно високе, мада је незапосленост расла као последица процеса приватизације. Економске промене и структурне реформе пратиле су позитивне промене у друштву и промена културних образаца (Радовић-Стојановић, 2016а).

Табела 8. Макроекономски показатељи и кретање криминала, Република Србија, 2001–2018

	Стопа незапослености	Бруто домаћи производ, раст (%)	Стопа инфлације (Индекс потрошачких цена)	Промечне зараде (у еврима)	Укупан број кривичних дела, пријаве	Кривична дела имовинског криминала, пријаве
2001	14,5	6,9	40,7	89,9	93.431	57.152
2002	15,2	6,4	14,8	152,1	104.061	64.127
2003	15,8	4,4	7,8	176,9	95.733	53.704
2004	18,5	9,0	13,7	194,6	88.453	43.242
2005	20,8	5,5	17,7	210,4	100.536	52.411
2006	20,9	5,1	6,6	257,8	105.701	56.050
2007	18,1	6,4	11,0	347,1	98.702	48.113
2008	13,6	5,7	8,6	402,0	101.723	47.437
2009	16,1	-2,7	6,6	337,8	100.026	47.343
2010	19,2	0,7	10,3	331,8	74.279	31.618
2011	23,0	2,0	7,0	372,5	88.207	39.742
2012	23,9	-0,7	2,2	366,1	92.879	45.291
2013	22,1	2,9	2,2	388,5	91.411	45.899
2014	19,2	-1,6	1,7	379,8	92.600	50.303
2015	17,7	1,8	1,5	367,9	108.759	58.741
2016	15,3	3,3	1,6	374,5	96.237	44.000
2017	13,5	2,0	3,0	383,9	90.348	40.443
2018	12,7	4,4	2,0	419,7	92.802	40.594

Извор: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); Министарство финансија, *Основни индикатори макроекономских кретања*.

„Првих година након промене економског и политичког система 2000. године, економска политика у Србији је вођена у функцији макроекономске стабилизације. Мере економске

политике је требало да обезбеде пуно функционисање институција тржишне економије, афирмацију приватног власништва, смањивање државне регулације у привреди и функционисање економских закона. Транзиција према тржишној привреди обухватила је и важне структурне реформе које су дуго одлагане у српској економији као што су приватизација, усвајање важних закона, стварање повољног економског окружења, реформа банкарског система, развој финансијског тржишта“ (Радовић-Стојановић, 2014а: 159). Ефекти ове политике, повољна макроекономска кретања и побољшање економских услова у земљи повољно су се одразили и на кретање криминала. До 2004. године укупан број кривичних дела је опадао, док се број оптужених и осуђених лица повећао. Повећање броја оптужених и осуђених лица може се протумачити и као раст ефикасности правосудног система. **Укупан број кривичних дела од 2001. до 2004. године смањен је за 5,3%, а стопе криминала за најважнија кривична дела економског криминала и насилничког криминала значајно су опале, и то стопа убиства за 22,1%, стопа крађа за 30,1%, а стопа разбојништва за 10,3%.** Опадање криминала било је резултат побољшања економске ситуације у земљи, поштовања закона, повећане финансијске дисциплине, интензивирања напора у борби против корупције и економског криминала – једном речју, свих економских, друштвених и правних реформи које су спроведене. Транзиција је у овом периоду имала позитиван утицај на српску привреду и друштво.

До успоравања привредног раста дошло је 2005. и 2006. године. Стопа незапослености је у овом периоду порасла и 2006. године износила је 20,9%. Порастао је и укупан број кривичних дела. Повећао се број кривичних дела против имовине, порастао је број крађа, разбојништва и крађа моторних возила (видети графике 5–16). Слично кретање показује и малолетнички криминал, који је до 2004. године опадао да би затим, као и криминал пунолетних лица, почео да расте (видети График 3). Највећи допринос расту кривичних дела у овом периоду дао је раст кривичних дела против имовине, чије је учешће у укупном криминалу 2006. године износило 53%.

После успоравања привредног раста у 2005. и 2006. години, привреда Републике Србије ушла је у нову фазу експанзије, подстакнута страним инвестицијама, структурним реформама и мерама фискалне политике. У 2006. години почео је да се реализује Национални инвестициони план, програм државних инвестиција у привреди чији је циљ био да се подстакне економска активност и убрза привредни развој (Министарство финансија, Влада Републике Србије, 2006). У 2007. и 2008. години дошло је до раста бруто домаћег производа и пада незапослености, а просечна зарада је порасла. У 2008. забележена је најнижа стопа незапослености после 2001. године (13,6%), а најнижи укупан број кривичних дела забележен је две године касније, 2010. године.

Економске кризе представљају фазе у цикличном кретању економске активности које се манифестују као пад економске активности праћен растом незапослености. У периодима криза економска активност се успорава, производња и инвестиције опадају, незапосленост расте, инфлација се убрзава, макроекономски показатељи су неповољни. Долази до пада животног стандарда и погоршања услова живота становништва. Смањење доходака и повећана несигурност запослења утичу, између осталог, и на пораст криминалних активности у друштву.

Економске кризе по правилу се одражавају на криминал. У периодима криза имовински криминал и крађе се повећавају (Bushway, Cook, Phillips, 2013). Истраживања показују да се исто дешава са убиствима и насилничким криминалом (Lauritsen, Heimer, 2010; Rosenfeld, 2009). Утицај економских криза на раст насилничког криминала понекад је директан, а понекад индиректан, преко имовинског криминала: пораст имовинског криминала у периоду кризе одражава се на пораст насиља које прати извршење имовинских кривичних дела (Rosenfeld, 2009). Уколико су економске кризе тешке и дуготрајне, може доћи до великог раста криминала и насиља у друштву.

Глобална финансијска и економска криза погодила је светску привреду током 2008. године. Криза је настала у Сједињеним Америчким Државама, у финансијском сектору, а затим се пренела из финансијског у реални сектор и врло брзо захватила читав свет. У великом броју земаља дошло је до пада

производње и запослености. На нивоу Европске уније током 2009. бруто домаћи производ је опао за 4,3% (Eurostat, 2020a), а индустријска производња за 13,7% (Eurostat, 2019). Ефекти глобалне финансијске и економске кризе пренели су се на Републику Србију крајем 2008. и почетком 2009. године. У року од неколико месеци економска активност је опала. Први пут после 1999. године, 2009. године забележена је негативна стопа раста бруто домаћег производа од -2,7%, а стопа незапослености је порасла са 13,6% у 2008. на 16,1% у 2009. години (Табела 7). Стопе раста бруто домаћег производа 2010. и 2011. биле су позитивне али ниске, а ниске стопе раста забележене су у целом свету и у свим европским економијама. Спори опоравак економске активности пратио је раст незапослености, која је до 2012. године достигла 23,9%. Уз све то, Републику Србију је 2012. године погодила тешка зима, а 2014. велике поплаве, па су стопе раста бруто домаћег производа у овим годинама биле негативне.

Одмах на почетку кризе Влада Републике Србије и Народна Банка Србије реаговале су мерама фискалне и монетарне политике. Влада Републике Србије је почетком 2009. донела *Програм мера за ублажавање последица глобалне финансијске кризе на реални сектор у Србији*. Програм је садржао мере за смањење јавне потрошње и подстицање привредне активности и запослености. Фискалне субвенције и повољни кредити имали су за циљ ублажавање ефеката кризе и подстицање производње. Каматне стопе су снижене. Зауостављен је пад економске активности. Сачувана је ниска и стабилна стопа инфлације. Међутим, незапосленост је наставила да расте све до 2015. године, а просечна зарада је 2009. и 2010. толико опала да се до 2018. није се вратила на ниво из 2008. године (видети Табелу 7).

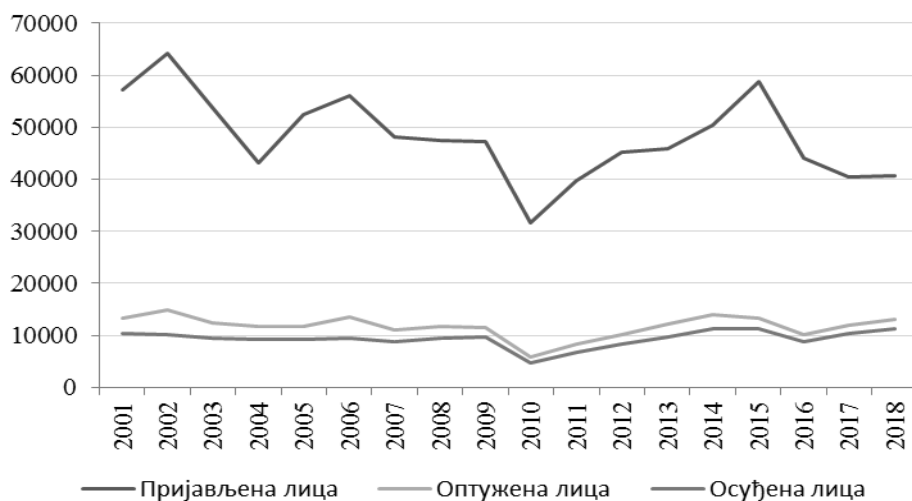
Криминолози и економисти широм света не слажу се у потпуности у погледу ефеката глобалне финансијске и економске кризе из 2008. на криминал. Истраживањем Канцеларије за дроге и криминал Уједињених нација (*United Nations Office on Drugs and Crime – UNODC*) утврђено је да је у једном броју земаља утицај глобалне финансијске и економске кризе на криминал био велики и да су кривична дела против имовине забележила раст у периоду кризе и непосредно након кризе. Раст имовинског криминала током 2008. и 2009. године забележен је

у Бразилу, Канади, Мексику, Италији, Пољској (United Nations Office on Drugs and Crime, 2012). Криза је проузроковала раст криминала у овим земљама без обзира на разлике међу њима у нивоу дохотка и степену развијености. У појединим земљама, међутим, стопе криминала су опале. Пад криминала забележен је у Сједињеним Америчким Државама, Аустралији и појединим европским државама, што је представљало праву загонетку (Rosenfeld, 2014). У највећем броју европских земаља опао је број убистава, кривичних дела насилничког криминала и појединих видова имовинског криминала, чији је раст карактеристичан за периоде кризе (на пример, крађе моторних возила). Ако је у појединим земљама и дошло до повећања појединих видова криминала, то повећање било је краткотрајно, само током 2008. и 2009, да би затим уследио пад. Једино су крађе (*robbery*) забележиле константан вишегодишњи пораст у периоду после кризе у скоро свим европским земљама, тако да су између 2008. и 2012. године порасле у просеку за 8,8% на нивоу целе Европске уније (Eurostat, 2020c).

Након преношења ефеката глобалне финансијске и економске кризе дошло је до раста криминала у Републици Србији. Криза се није одмах одразила на раст криминала већ тек након извесног времена. Најпре је, као последица кризе, током 2009. и 2010. године дошло до пада бруто домаћег производа и раста незапослености. Погоршали су се макроекономски показатељи, просечна зарада је опала. Затим је после 2010. године и криминал почео да расте. Имовински криминал и насилнички криминал су се повећали, а раст укупног криминала се наставио све до 2015. године. До 2015. повећала се и стопа ризика од сиромаштва на 40,7%, а стопа изразите материјалне ускраћености (удео домаћинстава која не могу да приуште четири од девет ставки материјалне ускраћености – грејање, машину за прање веша, аутомобил, одмор, неочекивани трошак, телефон, телевизор, месо или рибу у оброку, трошкове становања) износила је 24% (Републички завод за статистику, 2019г). Готово четвртина становништва била је материјално ускраћена за неке од основних животних потреба.

У периоду од 2010. до 2015. године укупан број кривичних дела порастао је за 46,4%. Највећи допринос расту криминала у

овом периоду дала су кривична дела против имовине са 67,8%.¹⁶ Следе кривична дела против безбедности јавног саобраћаја са 10%, а затим кривична дела против брака и породице са 8%. Имовински криминал је од 2010. до 2015. порастао за 85%. Крађе су порасле чак за 113,3%, а разбојничке крађе за 28,5%. У овом периоду су опадале крађе моторних возила. Опао је број убистава и још неки видови насилничког криминала (тешке телесне повреде).

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиноци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); приказ аутора.

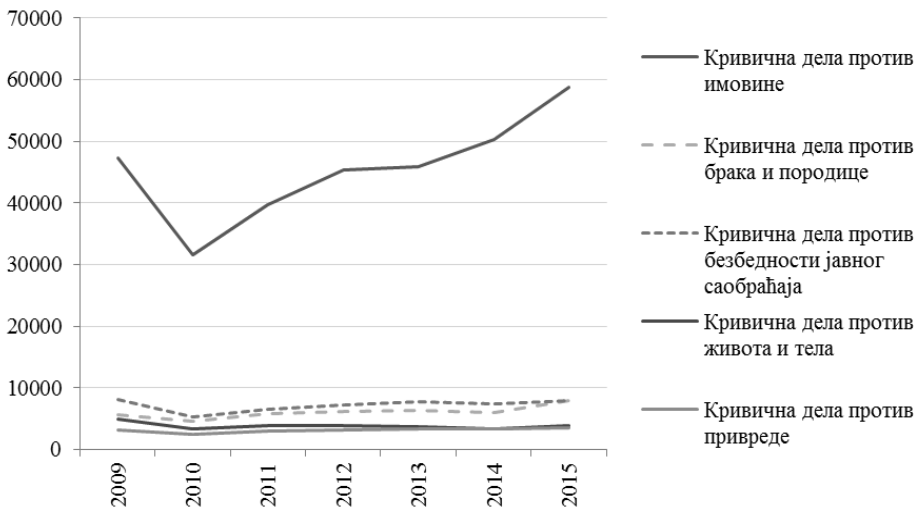
График 25. Кривична дела против имовине – пријављена, оптужена и осуђена лица Република Србија, 2001–2018

Након кратке фазе раста у 2005. и 2006. а затим опадања и минимума у 2010. години, број кривичних дела против имовине нагло је порастао. Порасла је и стопа имовинског криминала. Од 2010. до 2015. године стопа имовинског криминала у Србији се повећала са 433,6 на 827,9, дакле, удвостручила се. Дошло је до раста учешћа имовинског криминала у структури

¹⁶ Допринос појединих кривичних дела расту укупног броја кривичних дела израчунат је као процентуална промена кривичног дела у односу на претходну/базну годину помножено са процентуалним учешћем кривичног дела у укупном броју кривичних дела за претходну/базну годину.

укупног криминала. Учешће кривичних дела против имовине у укупном криминалу повећало се са 42,6% у 2010. години на 54% у 2015. години. У структури укупног криминала 2015. године кривична дела против брака и породице учествовала су са 7,3%, а кривична дела против безбедности јавног саобраћаја са 7,2%. Кривична дела против живота и тела имала су учешће од 3,5%, а кривична дела против привреде 3,2%, у укупном броју кривичних дела у 2015. години. Учешће свих осталих кривичних дела у структури укупног криминала било је много мање (видети Табелу 1).

Позитивни утицаји процеса транзиције према тржишној привреди у Републици Србији утицали су на смањење криминала у земљи. Глобална финансијска и економска криза имала је супротан ефекат. Са падом бруто домаћег производа, растом незапослености и погоршањем животног стандарда, имовински криминал је порастао. Повећао се број кривичних дела против имовине.

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); приказ аутора.

График 26. Пријављена пунолетна лица према кривичном делу, Република Србија, 2009–2015.

На Графику 26 приказано је како се кретао број кривичних пријава у годинама непосредно по завршетку глобалне финансијске и економске кризе за поједина кривична дела: за кривична дела против имовине, кривична дела против брака и породице, кривична дела против безбедности јавног саобраћаја, кривична дела против живота и тела и кривична дела против привреде. У 2010. години забележено је 31.618, а у 2015. години 58.741 кривичних пријава за кривична дела против имовине, док су сва остала кривична дела у читавом периоду 2009–2015. била на нивоу испод 10.000 пријава годишње. Сва приказана кривична дела заједно (23.091) нису износила ни половину од кривичних дела против имовине.

Погледајмо како су се кретали индекси криминала за ова кривична дела у годинама након глобалне финансијске и економске кризе. Индекси криминала за поједина кривична дела израчунати су као ланчани индекси:

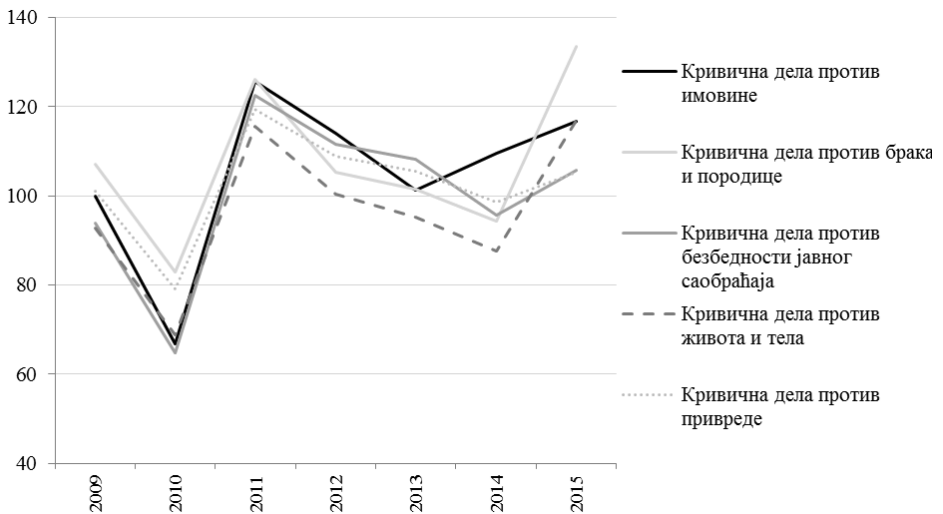
$$I_i = C_i / C_0 \times 100,$$

где су I_i индекси за годину i , C_i број кривичних дела у години i , а C_0 број кривичних дела у базној (претходној) години. Индекси изнад 100 представљају релативан раст појаве у односу на претходну годину, док индекси испод 100 означавају релативно опадање појаве у односу на претходну годину.

На Графику 27 види се нагли раст имовинског криминала, али и других видова криминала после 2010. године. Од 2010. до 2015. кретање имовинског криминала у Републици Србији дели заједничке карактеристике са кретањем имовинског криминала у већини других земаља у периоду глобалне финансијске и економске кризе, а нагли раст имовинског криминала праћен је растом и других видова криминала. Индекси имовинског криминала од 2013. године поново су изнад 100, а после 2014. расту индекси криминала и за друга кривична дела. Од 2014. године нагло је порастао број кривичних дела против брака и породице и кривичних дела против живота и тела, а њихов раст је надмашио чак и раст имовинског криминала.

Глобална финансијска и економска криза окончала се током 2009. године, али су се њене последице осећале још дуго у

земљама широм света. Опоравак од кризе био је спор и тегобан за већину економија. Стопе раста биле су ниске, а незапосленост је расла. Слично је било и у Републици Србији, а јака зима из 2012. и поплаве из 2014. године додатно су успориле ионако спор опоравак после кризе. Привредни раст се убрзао после 2015. године, а 2016. Република Србија је први пут после кризе забележила нешто већу стопу раста бруто домаћег производа од 3,3%. Незапосленост је опала, а криминал у земљи почео је да се смањује.

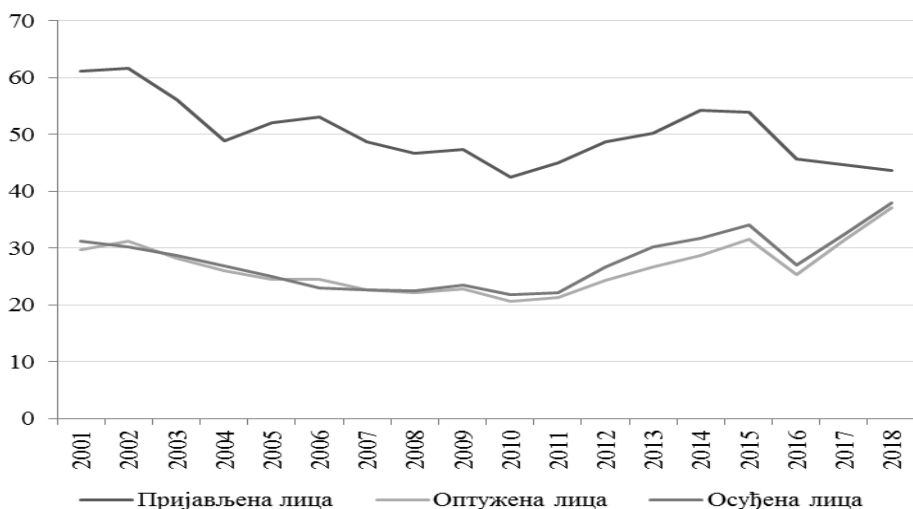

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); израчунавање и приказ аутора.

**График 27. Индекси криминала
Република Србија, 2009–2015.**

У периоду након глобалне финансијске и економске кризе учешће кривичних дела против имовине у структури укупног криминала повећало се у односу на период пре избијања кризе. Удео кривичних дела против имовине у укупном криминалу опадао је у периоду од 2001. до 2010. године. У 2001. години овај удео износио је 61,2%, док је најнижи удео имовинског криминала забележен 2010. године, када је износио 42,6%, и од тада почиње да расте. Удео имовинског криминала у укупном криминалу повећавао се са годинама, тако

да је 2015. достигао 54%. У 2015. години забележен је највећи укупан број кривичних дела (108.759) и највећи број кривичних дела против имовине (58.741) још од 2001. године. То је био тренутак када је држава снажно реаговала у борби против криминала свим расположивим средствима, па и мерама економске политике. Влада Републике Србије донела је 2015. године *Национални програм економских реформи за период од 2015. до 2017. године* (Влада Републике Србије, 2015).

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиноци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); израчунавање и приказ аутора.

График 28. Учешће кривичних дела против имовине у укупном криминалу, Република Србија, 2001–2018. (%)

Национални програм економских реформи формулисан је добрим делом у духу борбе против криминала. У њему су дефинисане не само мере економске политике већ и мере за сузбијање криминала. Ове мере су обухватиле: у области фискалне политике – сузбијање пореске евазије и сиве економије; у области структурних реформи – мере за унапређење флексибилности тржишта рада, смањивање незапослености и сузбијање рада на црно; у области реформе јавних предузећа – повећање финансијске дисциплине и смањење корупције. Ефекти мера су се осетили врло брзо. После 2015. године, криминал у земљи

почиње да опада. Имовински криминал се смањује и опада његово учешће у структури укупног криминала. Долази до смањивања јаза између пријављених, оптужених и осуђених лица за кривична дела економског криминала, што указује да се повећава ефикасност правосудног система и државе у борби против економског криминала.

Последице глобалне финансијске и економске кризе на криминал у Републици Србији тешко је у потпуности сагледати, јер је у току и након те кризе било и других догађаја који су утицали не само на стање криминала већ и на његово евидентирање. До великог застоја у раду правосудног система дошло је 2010. године због реформе правосуђа која се у том периоду одвијала. Те године је забележен знатно мањи број кривичних дела, мањи него претходних година и мањи него што би се могло очекивати имајући у виду кретање криминала у претходним годинама. Протест адвоката крајем 2014. године такође је проузроковао проблеме у функционисању правосудног система. Да није било ових догађаја, вероватно би пад у броју кривичних дела у 2010. години био нешто мањи, а пораст кривичних дела који је забележен у 2015. био би нешто умеренији. У сваком случају, пораст криминала који је запажен у периоду након глобалне финансијске и економске кризе показао је да постоји утицај конјунктурних кретања у економији на стање криминала у земљи.

Шта је пресудно утицало на ниво криминала у Републици Србији, тешко је рећи. То је увек тако са криминалом: „Серије података о криминалу показују да је ниво криминала често предмет утицаја дугорочних трендова који могу бити повезани са комплексним деловањем друштвено-економских фактора који се постепено мењају“ (United Nations Office on Drugs and Crime, 2012). Нема сумње да је процес транзиције био саставни део друштвених и економских фактора који су деловали у Републици Србији и да је његова улога у опадању криминала била изузетно значајна, али било је и других фактора, као што су глобална финансијска и економска криза и мере економске политике које су предузимане и које су последњих година утицале на пад криминала. „Сложеност економских фактора и њихов утицај на криминал указују на потребу да се економски

концепти и методе примене у анализи криминала, а економска политика користи у функцији превенције и борбе против криминала“ (Радовић-Стојановић, 2016а: 419). Утицај ових фактора није лако издвојити, због чега је потребно пажљиво праћење и истраживање узрока криминала у свакој од фаза кроз коју су прошли друштво и економија Републике Србије.

Утицај криминала на националну економију и економску активност у земљи увек постоји у већој или мањој мери. Тај утицај се осећа чак и у земљама у којима стопе криминала нису високе. Криминал поткопава поверење у владавину закона и доприноси стварању лоше слике о пословној клими и амбијенту за инвестирање. У земљама у којима је криминал веома раширен, његове последице по националну економију могу бити изузетно озбиљне. Криминал утиче на привредни раст, смањује производне могућности, ограничава привредни развој. Инвеститори по правилу избегавају земље у којима су стопе криминала високе. „Криминална активност делује попут пореза на целокупну економију: обесхрабрује домаће и стране директне инвестиције, смањује конкурентност фирми и преусмерава ресурсе стварајући неизвесност и неефикасност“ (Detotto, Otranto, 2010: 5).

Криминал намеће додатне трошкове друштву, трошкове које друштво не би морало да подноси кад криминал не би постојао, или бар кад не би постојао у толикој мери. Трошкове криминала на првом месту подноси држава, која сноси највећи терет и одговорност у борби против криминала. У трошкове криминала за државу сврставају се трошкови полиције и правосудног система и сви други трошкови које држава мора да поднесе у превенцији криминала, борби против њега и санирању његових последица. Трошкове криминала носе и појединци који су жртве криминала или желе да се заштите

од њега. Тако, дакле, укупни трошкови криминала за једно друштво превазилазе директне трошкове које држава има и укључују и трошкове приватног сектора односно појединаца. Посматрано са макоекономског становишта, укупни трошкови превенције и борбе против криминала манифестују се као губитак потенцијалног производа, што представља трошак који подноси читава економија, који подносе сви, сви појединци, читаво друштво. То значи изгубљени бруто домаћи производ, мање инвестиција, лошији кредитни рејтинг, пад извоза, незапосленост и изгубљени доходак за појединце, а мање приходе у буџету за државу. Шта се све сврстава у овај изгубљени производ и колико он износи, тешко је набројати, а још теже израчунати. Није лако доћи до конкретног износа трошкова за државу и појединце. Али зашто је уопште важно да се израчунају трошкови криминала (осим оног очигледног разлога – да би се сагледала штета од криминала)? Важно је да би се знала не само штета, него и корист од смањења криминала, да би се могле израчунати користи од јавних политика усмерених на смањивање криминала и да би се оценила ефикасност ових политика.

Постоје различити приступи израчунавању и мерењу трошкова криминала. Прво, потребно је трошкове криминала класификовати, а затим, одредити колико они износе. Уколико се тачан износ појединих врста трошкова не може израчунати, потребно га је проценити.

Различите методологије предлажу различите класификације и начине обрачуна трошкова. *Рачуноводствени приступ* изражавању и мерењу трошкова криминала детаљно обухвата и систематизује трошкове криминала. Према овом приступу, укупни трошкови криминала обухватају директне и индиректне трошкове криминала (Loayza, Fajnzylber, Lederman, 2000). У директне трошкове криминала сврставају се трошкови правосудног система (полиција, правосуђе, затвори), приватни трошкови обезбеђивања сигурности, вредност година живота изгубљених као последица криминалних активности (убиство, инвалидност), трошкови здравствене неге проузроковани криминалом. Криминал проузрокује и бројне индиректне трошкове, које је нешто теже израчунати. У ове трошкове убрајају се (дисконтована) вредност украдене имовине, губитак у инвестицијама који

криминал проузрокује, смањење продуктивности, смањење људског капитала, смањење радне снаге и стопе запослености. Најзад, у индиректне трошкове може се убројати и дугорочна штета проузрокована интергенерацијском трансмисијом криминалног понашања на будуће генерације.

Међутим, поред ових директних и индиректних трошкова који се релативно лако могу идентификовати и чија се вредност може израчунати, постоје одређене врсте трошкова које се не могу тако лако квантитативно изразити. За те трошкове не постоје подаци и тешко их је објективно проценити. То су, на пример, трошкови који су настали као последица страха појединаца од криминала, штета по животну средину настала као последица криминалних активности, трошкови које подносе породице жртава криминала. Како објективно вредновати ове трошкове? Како изразити вредност изгубљеног живота за породицу жртве? Због тих трошкова, укупна сума трошкова криминала могла би бити већа од једноставног збира директних и индиректних трошкова израчунатог на основу рачуноводственог приступа.

Европска комисија је поделила трошкове криминала на трошкове антиципације криминала, трошкове последица криминала и трошкове одговора на криминал (European Commission, 2011). У трошкове антиципације криминала сврставају се, на пример, трошкови аларма за спречавање провала. У трошкове последица криминала спадају трошкови украдене или оштећене имовине. Трошкови одговора на криминал су трошкови полиције и правосудног система. Кад се трошкови овако систематизују, укупан износ трошкова криминала не би требало да буде тешко израчунати.

Позната је методологија за израчунавање трошкова криминала британског Хоум офиса (Home Office), представљена у студији Хикса и сарадника (Heeks, Reed, Tafsi, Prince 2018). Подела трошкова према овој методологији слична је подели Европске комисије, али је још детаљнија, још обухватнија. Методологија је толико детаљна да омогућава израчунавање не само укупних трошкова криминала, него и укупних трошкова за поједине групе кривичних дела па чак и јединичних трошкова за свако

појединачно кривично дело. Методологија полази од поделе трошкова на трошкове антиципације криминала (трошкови аларма, трошкови осигуравајућих друштава), трошкове последица криминала (вредност украдене имовине, физичка и емоционална штета жртава, изгубљени производ за економију) и трошкове реаговања на криминал (трошкови полиције, правосудног система, трошкови владиних агенција). Затим се ови трошкови још детаљније рашчлањавају. Применом ове методологије израчунати су трошкови криминала за Велику Британију за 2015. годину у износу од 58,8 милијарди фунти.

Процена трошкова криминала вршена је у више наврата за земље Латинске Америке, које су познате по високим стопама криминала и где су трошкови криминала веома високи. Последња таква процена извршена је за 17 земаља Латинске Америке и Кариба применом већ помињаног рачуноводственог приступа (Jaitman, 2017). Израчунато је да трошкови криминала износе у просеку 3% од вредности бруто домаћег производа за читав регион (доња граница оцене износи 2,41% а горња граница 3,55%). У питању је конзервативна процена, заснована на директним трошковима криминала, док индиректни трошкови нису узимани у обзир приликом обрачуна. Израчунато је да учешће трошкова државе у вези са криминалом у укупној јавној потрошњи у просеку за цео регион износи 5%, док је учешће ових трошкова у бруто домаћем производу 1,5%. Применом исте методологије, у циљу поређења са развијеним земљама, дошло се до износа трошкова криминала за Сједињене Америчке Државе (2,75% бруто домаћег производа), Велику Британију (2,55% бруто домаћег производа) и Немачку (1,39% бруто домаћег производа).

Методологију за израчунавање трошкова криминала последњих година развија и Евростат. Почетак стандардизације и стварања заједничке методологије за израчунавање трошкова криминала која би била општеприхваћена у свим европским земљама представљао је европски пројекат под називом *Mainstreaming Methodologies for Estimating the Costs of Crime* (ММЕСС) који је финансирала Европска комисија и који је реализован у периоду од 2007. до 2008. године (European Commission, 2011). Овај пројекат је наставио да развија идеју

израчунавања трошкова криминала полазећи од поделе трошкова криминала на трошкове антиципације криминала, трошкове последица криминала и трошкове одговора на криминал. Резултат пројекта је теоријско-методолошки оквир за дефинисање и класификацију различитих врста трошкова и методологија за њихово израчунавање и оцену. ММЕСС модел је до сада примењен у обрачуну трошкова криминала у Холандији (Moolenaar, 2007) и Немачкој (Von der Heyden, 2016). Државе чланице Европске уније су почеле да прикупљају неопходне податке како би омогућиле примену ове методологије, али за сада још увек постоје бројне методолошке потешкоће у том процесу због различитог дефинисања и класификовања трошкова криминала у различитим земљама. Због тога Евростат за сада израчунава и објављује само трошкове криминала државног сектора по земљама чланицама. Ти трошкови се називају *државни расходи за јавни ред и безбедност* (*Government expenditure on public order and safety*) и добијају се сабирањем расхода државе за јавни ред и безбедност, који се идентификују на основу класификације функција државе (*Classification of the Functions of Government – COFOG*). Класификацију је 1999. године развила Организација за економску сарадњу и развој (*Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD*), а 2000. године објавио Статистички уред Уједињених нација (*United Nations Statistics Division, 2000*). Класификација функција државе користи се у класификовању буџетских расхода по функционалном принципу. Расходи државе у вези са функцијом *јавни ред и безбедност* обухватају расходе везане за полицију, судове, затворе и друге трошкове у вези са јавним редом и безбедношћу.

Податке о расходима државе за јавни ред и безбедност Евростат објављује у својим публикацијама и на интернет сајту, у оквиру статистичке области *државна финансијска статистика* (*Government Finance Statistics – GFS*). Подаци се објављују и у оквиру статистичке области *статистика криминала* (*Crime Statistics*). На нивоу Европске уније у целини, расходи државе за јавни ред и безбедност у 2018. години износили су 1,7% бруто домаћег производа. Од тога се највећи део, у износу од 0,9% бруто домаћег производа, односи на полицију. Највећи удео расхода за јавни ред и безбедност у бруто домаћем производу

од свих земаља чланица имале су Бугарска (2,5%), Хрватска (2,4%) и Мађарска (2,3%), а најмањи Данска (0,9%), Ирска (1%), Луксембург и Финска (1,1% обе) (Eurostat, 2020b).

Расходи буџета за јавни ред и безбедност за Републику Србију могу се израчунати на основу Закона о буџету Републике Србије. У Закону о буџету дата је функционална класификација расхода (Закон о буџету, члан 8, колона 4). На основу функционалне класификације, расходи за јавни ред и безбедност носе број који почиње са 3 (који означава трећу групу у оквиру SOFOG класификације – *Public Order and Safety*). У те расходе сврставају се расходи намењени за рад полиције, правосудних органа и затворског система и трошкови државних агенција.

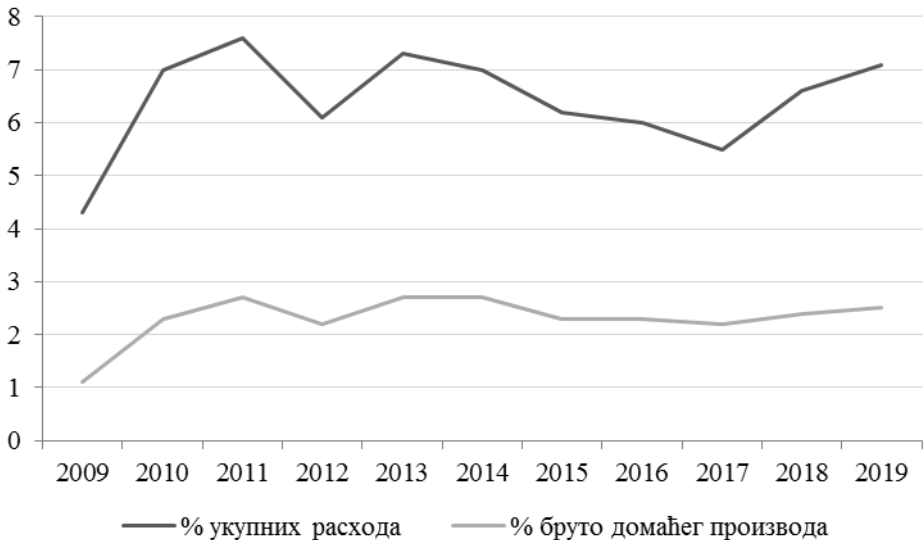
Табела 9. Расходи буџета Републике Србије за јавни ред и безбедност, 2019. година

Корисници	% укупних расхода	% бруто домаћег производа
Савет за борбу против корупције	0,00	0,00
Уставни суд	0,02	0,01
Високи савет судства	0,01	0,00
Судови	1,31	0,45
Државно веће тужилаца	0,01	0,00
Јавна тужилаштва	0,29	0,10
Државно правобранилаштво	0,04	0,01
Министарство унутрашњих послова	4,57	1,57
Министарство правде *	0,25	0,08
Управа за извршење кривичних санкција	0,69	0,24
Дирекција за управљање одузетом имовином	0,00	0,00
Правосудна академија	0,02	0,01
Агенција за борбу против корупције	0,01	0,00
Укупно	7,22	2,47

* Део који се односи на јавни ред и безбедност

Извор података: Министарства финансија Републике Србије, Закон о буџету Републике Србије за 2019. годину; израчунавање аутора.

Расходи буџета Републике Србије за јави ред и безбедност представљају трошкове криминала за државу. **Расходи буџета Републике Србије за јавни ред и безбедност, односно трошкови криминала за државу, износе 7,22% укупних расхода буџета Републике Србије и 2,47% бруто домаћег производа у 2019. години. Од тога се највећи део односи на расходе намењене за рад Министарства унутрашњих послова, који износе 4,57% укупних расхода и 1,57% бруто домаћег производа. За рад судова намењено је 1,31% укупних расхода и 0,45% бруто домаћег производа, а за рад Управе за извршење кривичних санкција 0,69% укупних расхода и 0,24% бруто домаћег производа.**

Извор података: Министарства финансија Републике Србије, Закон о буџету Републике Србије за разне године; израчунавање и приказ аутора.

График 29. Расходи буџета за јавни ред и безбедност Република Србија, 2009–2019. (%)

Расходи државе за јавни ред и безбедност, који су једно време опадали, од 2018. и 2019. године поново су у порасту. Како се повећавају напори државе у борби против криминала, тако расту и трошкови криминала за државу.

Укупни трошкови криминала за друштво још су већи од оних који су овде приказани, али за сада у Републици Србији не постоје подаци о трошковима приватног сектора у вези са криминалом, тако да се укупан износ трошкова криминала за друштво још увек не може израчунати.

Појам економског криминала дефинише се у литератури на различите начине. Неки аутори поистовећују економски криминал са имовинским криминалом. Други пак економски криминал поистовећују са привредним криминалом (криминалом који се одвија привреди, односно у предузећима). Појам *економски криминал* у медијима се некад користи да означи организовани криминал великих размера, а некад обичну корупцију у предузећима и јавним установама. Сућеска (2006) набраја неке старије дефиниције економског криминала и наводи да поједини аутори (Алексић и Гашић, 1993) дефинишу економски криминал тако да не праве разлику између економског и привредног криминала, па под појмом економског и привредног криминалитета у исто време подразумевају све облике криминалних активности које су усмерене против економског система нације и његовог функционисања, без обзира на то да ли су предузете у оквиру економског пословања или изван њега. Још један пример поистовећивања појма економског криминала са привредним криминалом јесте следећа дефиниција привредног криминала: „Привредни криминалитет је посебно подручје криминалитета који има за крајњи циљ стицање материјалног добра или неких других користи независно у којим облицима и у којим вредностима. Главна обележја су му: ‘тамне бројке’, динамичност и прилагодљивост економским и свим нормативним променама. Кривична дела врше се на штету правних и физичких особа“ (Modly, 1998). Модли је у овој дефиницији привредног криминала заправо навео све

најважније карактеристике економског криминала: главни мотив је стицање материјалног добра, „тамна бројка“ је велика, а оштећена су правна и физичка лица. Неки аутори, с друге стране, праве разлику између економског и привредног криминала. Тако Пихлер (Пихлер, 1993) сматра сасвим супротно – да је привредни криминал шири појам од економског криминала. За економски криминал, према овом аутору, карактеристична је економска суштина тог облика криминала, а то је да настаје у економским односима и процесима (производња, расподела, размена и потрошња), док је привредни криминал шири појам, јер поред економског криминала обухвата и кривична дела против службене дужности у привреди.

Неке од старијих дефиниција економског криминала, из 1960-их и 1970-их, акценат стављају на учиниоце („криминал белих оковратника“), место одвијања („корпоративни криминал“), начин организације криминалне активности („организовани криминал“). Ове дефиниције су се деценијама задржале у литератури као релевантне, што показује колико већ дуго аутори промишљају о економском криминалу. Преглед ових дефиниција и пример како се економски криминал дефинише у одређеном правном и социјалном контексту унутар једне државе (Шведске) дао је Лашон (Larsson, 2001). У Шведској се појму економског криминала приступа са различитих аспеката – правног, административног, политичког и теоријског. Са аспекта права, појам економског криминала дефинише се полазећи од закона. Са административног становишта, посматрају се ресурси, експертизе и организација који су неопходни за контролу и сузбијање економског криминала. Инсистира се на формалним критеријумима који опредељују да ли неко дело припада области економског криминала (величина криминала, континуитет одвијања, систематско понављање дела). Политички приступ је прагматичан – посматра се штета коју економски криминал наноси држави, економском и политичком систему, учесницима у економским трансакцијама. Теоријски приступ је базиран на апстрактним, теоријским питањима као што су узроци економског криминала, односи између друштвених група, социјални контекст криминала. У свим овим приступима, дефиниције и теоријска разматрања

економског криминала засновани су на законима Шведске и на преовлађујућем практичним и теоријским схватањима економског криминала у шведском друштву.

Економски криминал се у новије време поистовећује са финансијским криминалом. „Економски криминал, познат такође и као финансијски криминал, обухвата нелегалне активности почињене од стране појединаца или група у циљу стицања финансијске или професионалне користи. Главни мотив таквог криминала је економска добит“ – ово је дефиниција Европола (*The European Union Agency for Law Enforcement Cooperation – Europol*).¹⁷ У финансијски и економски криминал, према Европолу, убрајају се преваре, прање новца, крађа интелектуалне својине и фалсификовање новца. „Финансијски и економски криминал обухватају читав низ различитих криминалних активности, од једноставне преваре до софистицираних финансијских шема великих размера, често комбинујући законите и незаконите финансијске трансакције“ (Europol, 2020).

У економски криминал сврставају се кривична дела чији је главни мотив стицање економске користи и која имају економску суштину која се састоји у томе да настају у неком од видова економске активности (производња, расподела, размена и потрошња). Економски криминал не треба поистовећивати са имовинским криминалом, који чине кривична дела против имовине (крађе, утаје, преваре...). За економски криминал и имовински криминал заједничко је да су економски мотивисани, али се економски криминал разликује од имовинског криминала по учиниоцима и/или месту одвијања (запослени у предузећу, руководиоци, службена лица), као и по начину на који је дело извршено, јер подразумева примену софистицираних метода извршења као што су финансијске и рачуноводствене методе и примена информационо-комуникационих технологија. Економске последице и штета од економског криминала могу бити веома велике, за разлику од обичне крађе или преваре, односно имовинског криминала мањих размера. Економски криминал често укључује елеменат злоупотребе положаја и корупцију. Кривична дела економског

¹⁷ Дефиниција је преузета са интернет сајта Европола: www.europol.europa.eu

криминала настају у обављању економске активности. Из свих тих разлога прави се разлика између имовинског криминала и економског криминала.

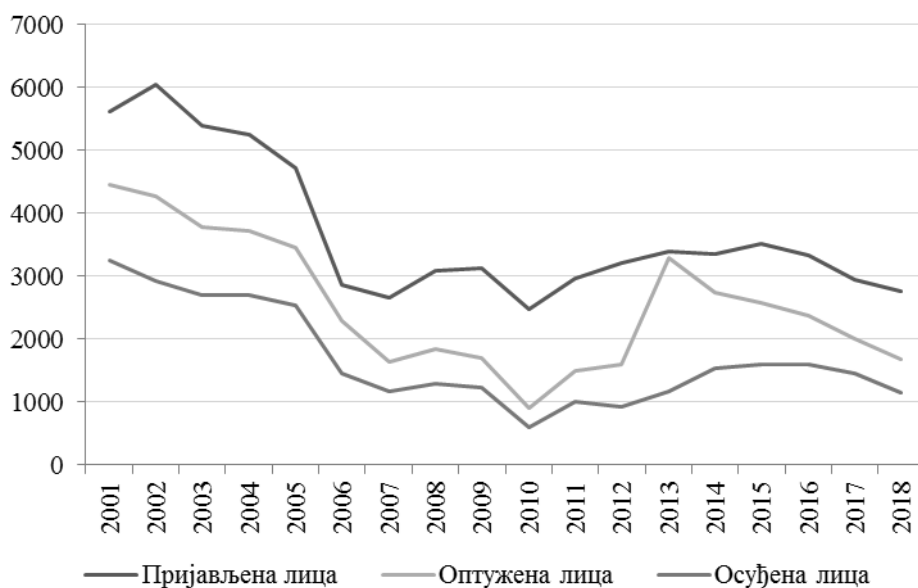
Економски криминал није правна категорија у Републици Србији нити је у Кривичном законнику издвојен као посебна група кривичних дела, већ обухвата више различитих група кривичних дела. **На основу Кривичног законика Републике Србије и Класификације кривичних дела за Кривични законик Републике Србије, имајући у виду економску суштину и економску мотивацију ових кривичних дела, у кривична дела економског криминала могу се убројати: кривична дела против привреде, кривична дела злоупотребе службеног положаја, кривична дела против безбедности рачунарских података и поједина кривична дела против здравља људи као што су неовлашћена производња, промет и држање опојних дрога, дакле, сва она кривична дела чији је главни мотив стицање економске користи и која настају у обављању економске активности.** Економски криминал је криминал који има економску суштину.

Две највеће групе кривичних дела које се сврставају у економски криминал у Републици Србији јесу кривична дела против привреде и кривична дела против службене дужности. У ове две групе кривичних дела сврставају се кривична дела у којима се могу препознати карактеристике економског криминала: то су кривична дела која су економски мотивисана и настају у обављању неког од видова економске активности (производња, расподела, размена, потрошња). Поједина кривична дела против службене дужности и поједина кривична дела против привреде имају још нешто заједничко: у њима постоји коруптивни елемент. У кривична дела против службене дужности са коруптивним елементом убрајају се примање мита, давање мита и злоупотреба службеног положаја, а коруптивни елемент могу да имају и кршење закона од стране судије, јавног тужиоца и његовог заменика, превара у служби, проневера, послуга, трговина утицајем, одавање службене тајне. Ова кривична дела је извршило службено лице из користољубља. Елементи корупције могу се препознати и у следећим кривичним делима против привреде: злоупотреба овлашћења у привреди,

злоупотреба положаја одговорног лица, злоупотреба у вези са јавном набавком. Коруптивна кривична дела су сва она кривична дела у којима се препознаје елеменат злоупотребе и корупције у извршењу кривичног дела.

У кривична дела против привреде, према Кривичном законнику Републике Србије, убрајају се: превара у обављању привредне делатности (члан 223), превара у осигурању (223а), проневера у обављању привредне делатности (члан 224), злоупотреба поверења у обављању привредне делатности (224а), пореска утаја (члан 225), неуплаћивање пореза по одбитку (члан 226), злоупотреба положаја одговорног лица (члан 227), злоупотреба у вези са јавном набавком (члан 228), злоупотреба у поступку приватизације (228а), закључење рестриктивног споразума (члан 229), примање мита у обављању привредне делатности (члан 230), давање мита у обављању привредне делатности (члан 231), проузроковање стечаја (члан 232), проузроковање лажног стечаја (232а) оштећење поверилаца (члан 233), недозвољена производња (члан 234), недозвољена трговина (члан 235), кријумчарење (члан 236), онемогућавање вршења контроле (члан 237), неовлашћена употреба туђег пословног имена (члан 238), нарушавање пословног угледа и кредитне способности (члан 239), одавање пословне тајне (члан 240), фалсификовање новца (члан 241), фалсификовање хартија од вредности (члан 242), фалсификовање и злоупотреба платних картица (члан 243), фалсификовање знакова вредности (члан 244), фалсификовање знакова за обележавање робе, мера и тегова (члан 244а), прављење, набављање и давање другом средстава за фалсификовање (244б) и прање новца (245). У кривична дела против службене дужности према Кривичном законнику Републике Србије убрајају се: злоупотреба службеног положаја (члан 359), кршење закона од стране судије, јавног тужиоца и његовог заменика (члан 360), несавестан рад у служби (члан 361), противзаконита наплата и исплата (члан 362), ненаменско коришћење буџетских средстава (362а), превара у служби (члан 363), проневера (члан 364), послуга (члан 365), трговина утицајем (члан 366), примање мита (члан 367), давање мита (члан 368) и одавање службене тајне (члан 369).

У новије време велики значај придаје се кривичним делима против безбедности рачунарских података. „Нека од ових кривичних дела, на пример Рачунарска превара (члан 301) и Неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података (члан 302) у теорији и пракси често се повезују са економским криминалом, дешавају се у сфери економских активности и односа и могу да имају карактеристике економског криминала“ (Радовић-Стојановић и Мићовић, 2014б: 43).

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); приказ аутора.

**График 30. Кривична дела против привреде
– пријављена, оптужена и осуђена лица
Република Србија, 2001–2018.**

Кривична дела против привреде у Републици Србији од 2001. до преношења ефеката глобалне финансијске и економске кризе на Србију 2009. године опала су за 48,3% за пријаве, 60,1% за оптужења и 62,2% за осуде. Од 2010. њихов број поново расте све до 2015. године. Од 2015. године

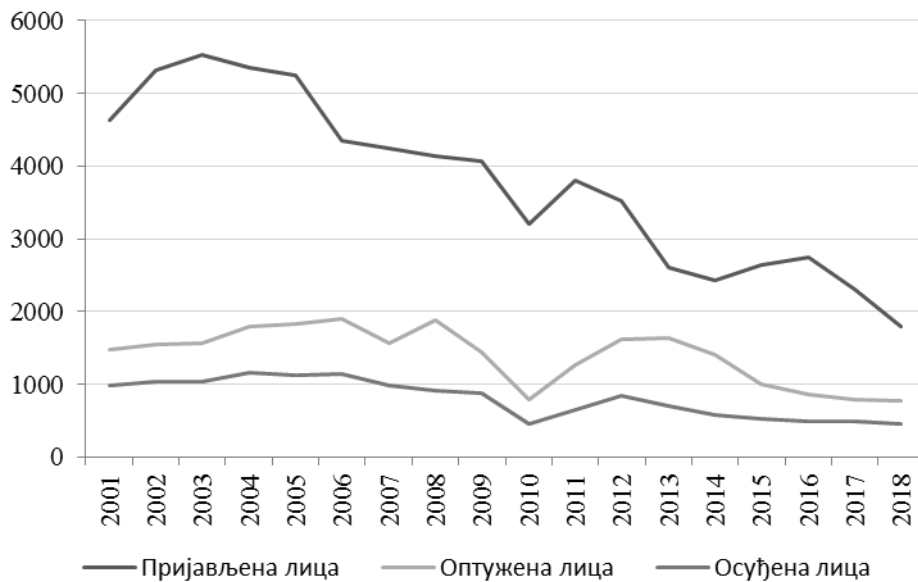
привредни криминал у Републици Србији је у опадању као резултат интензивирања напора у борби против економског криминала које су државни органи предузимали у овом периоду.

У структури кривичних дела против привреде 2018. године најзаступљенија кривична дела су пореска утаја са 34,9%, недозвољена трговина са 13,9%, злоупотреба положаја одговорног лица са 12,4% и фалсификовање и злоупотреба платних картица са 7,1% у укупном броју кривичних дела против привреде. Пореска утаја односи се на избегавање плаћања пореза (Кривични законик Републике Србије, члан 225). Недозвољена трговина представља неовлашћено трговање и трговање робом чији је промет забрањен или ограничен (Кривични законик Републике Србије, члан 235). Злоупотреба положаја одговорног лица је коришћење положаја или овлашћења у циљу стицања противправне имовинске користи или наношења неком другом имовинске штете (Кривични законик Републике Србије, члан 227). Злоупотреба платних картица је прављење лажних платних картица, коришћење лажних платних картица и употребу туђе платне картице у циљу стицања противправне имовинске користи (Кривични законик Републике Србије, члан 243).

Укупан број пријава за кривична дела против службене дужности од 2001. до 2018. године се више него преполовио, тако да је са готово 5.000 у 2001. опао на мање од 2.000 у 2018. години. Код ових кривичних дела је, можда више него код свих других, приметно смањен јаз између броја пријављених и оптужених, а затим оптужених и осуђених лица. На почетку посматраног периода, разлика између броја пријављених, оптужених и осуђених лица била је изузетно велика. Од укупног броја пријављених лица у 2001. години оптужено је 31,7%, а осуђено 21,2%. На крају посматраног периода, 2018. године, од укупног броја пријављених лица оптужено је 43,5% а осуђено 26%.¹⁸ Највећа разлика између броја пријављених, оптужених и осуђених лица била је 2003. године, када је од укупног броја

¹⁸ Детаљнија анализа кретања кривичних дела против службене дужности до 2009. године може се наћи у (Радовић-Стојановић, 2011)

пријављених лица за кривична дела против службене дужности оптужено 28,3%, а осуђено свега 18,8%.¹⁹

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); приказ аутора.

График 31. Кривична дела против службене дужности – пријављена, оптужена и осуђена лица Република Србија, 2001–2018.

У структури кривичних дела против службене дужности најзаступљенија су следећа кривична дела: злоупотреба службеног положаја са 39,2%, кршење закона од стране судије, јавног тужиоца и његовог заменика са 36,9% и проневера са 8,8%. Кривично дело злоупотребе службеног положаја односи се на искоришћавање службеног положаја или прекорачење службених овлашћења у циљу прибављања имовинске користи (Кривични законик Републике Србије, члан 359). Кршење закона од стране судије, јавног тужиоца или његовог заменика односи се

¹⁹ Стопа осипања израчуната је на основу формуле за стопу осипања (Eurostat, 2017: 23) и података објављених у билтену *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* за разне године.

на ситуације у којима службено лице донесе незаконит акт или прекрши закон у намери да прибави економску корист (Кривични законик Републике Србије, члан 360). Проневера се односи на присвајање неке поверене вредности (новац, хартије од вредности или нека покретна ствар) од стране службеног лица у циљу присвајања противправне имовинске користи (Кривични законик Републике Србије, члан 364).

За сада нема прецизнијих података о томе колика је штета коју је економски криминал нанео привреди и становништву у Републици Србији. Податке из области економског криминала прикупљају поједини државни органи и институције и ти подаци могу колико-толико да дају увид у обим и размере економског криминала. Поред Републичког завода за статистику, податке у вези са економским криминалом прикупљају Републичко јавно тужилаштво, Агенција за борбу против корупције, Министарство финансија (Управа за спречавања прања новца) и Народна банка Србије. Подаци из области економског криминала могу се наћи у публикацијама и документима ових установа.

Управа за спречавање прања новца објавила је у свом документу под називом *Процена ризика од прања новца и процена ризика од финансирања тероризма* (Управа за спречавање прања новца, 2018б) податке за поједина кривична дела против привреде и против службене дужности. Објављени су подаци о штети за буџет коју су поједина кривична дела нанела, подаци о учиниоцима и износ одузете имовине проистекле из кривичног дела. „Према броју пријављених лица кривично дело злоупотреба службеног положаја представља најучесталије кривично дело у вези са корупцијом. У периоду од 2013. до 2017. године пријављено је 7.409 лица, истраге су покренуте против 1.533 лица, оптужнице подигнуте против 3.127 лица а правоснажно је осуђено 1.095 лица“ (Управа за спречавање прања новца, 2018а: 16).

Подаци Пореске управе показују да оштећење буџета које је последица пореских кривичних дела (пореска утаја из члана 229, кривично дело неуплаћивања пореза по одбитку из члана 229а Кривичног законика, неосновано исказивање износа за повраћај пореза и порески кредит из члана 173 и недозвољени

промет акцизних производа из члана 176 Закона о пореском поступку и пореској администрацији), за период од 2013. до 2017. године износи 55.481.901.670,11 дин. (462.349.180,58 евра). У овом периоду поднето је 7.525 кривичних пријава и пријављено 8.841 кривично дело. Откривено је укупно 4.838 учинилаца. Истрага је покренута против 1.341 лица, оптужница подигнута против 3.481 лица, док су правоснажно осуђена 1.942 лица. Уочено је да ово дело врше и организоване криминалне групе. Подаци Дирекције за управљање одузетом имовином указују на то да је у поступцима вођеним за кривично дело пореске утаје привремено заплењена имовина у вредности од 1.898.907,66 евра, док вредност трајно одузете имовине износи 737.855 евра (Управа за спречавање прања новца, 2018а).

Привредни преступи представљају посебну врсту кажњивих дела. Ради се о недозвољеним поступцима из сфере привреде и финансија које чине правна лица (предузећа и други привредни субјекти) или одговорна лица (запослени). По својој тежини, привредни преступи се налазе између кривичних дела и прекршаја који су мање друштвено опасни. Привредни преступи немају ту тежину као кривична дела, али могу да буду веома друштвено штетни. Привредни преступи утичу на формирање лошег економског окружења, умањују друштвено и економско благостање и негативно утичу на општу слику о једној земљи, на шта су указивали Радовић-Стојановић, Амиџић, Нешковић и Саламадија (2013).

Према Закону о привредним преступима (Закон о привредним преступима, Службени гласник Републике Србије бр. 101/2005) привредним преступом сматра се друштвено штетна повреда прописа о привредном или финансијском пословању коју је учинило правно лице и одговорно лице у правном лицу, која је проузроковала или је могла проузроковати теже последице и која је прописом надлежног органа одређена као привредни преступ (члан 2, став 1 Закона о привредним преступима). *Правно лице* је одговорно за привредни преступ ако је до извршења привредног преступления дошло радњом или пропуштањем дужног надзора од стране органа управљања или одговорног лица, или радњом другог лица које је било овлашћено да поступа у име правног лица. Правна лица су

предузећа, различите установе и организације и друга правна лица која обављају привредно или финансијско пословање. *Одговорним лицем* сматра се лице коме је поверен одређен делокруг послова у области привредног или финансијског пословања у правном лицу (директор, шеф рачуноводства, књиговођа, благајник, пословођа). Пропис којим се одређује привредни преступ садржи обележја привредног преступа и казну која се за привредни преступ изриче (члан 3 Закона о привредним преступима).

Привредни преступи представљају повреду правила о привредном и финансијском пословању коју је учинило правно лице или одговорно лице у правном лицу. Привредни преступи имају сличности са економским криминалом јер су економски мотивисани, имају економску суштину и дешавају се у сфери привредних односа. Али, у односу на кривична дела економског криминала, привредни преступи имају мањи економски значај и мање друштвене и економске последице.

Податке о привредним преступима у Републици Србији прикупља и објављује Републички завод за статистику у оквиру статистике правосуђа. Прикупљају се подаци о врсти привредног преступа, врсти одлуке суда, изреченим санкцијама, саучесништву, ранијој осуди, стицају, подносиоцу пријаве, занимању, делатности и трајању поступка (Републички завод за статистику, 2009д). Извештајне јединице које достављају податке о привредним преступима јесу привредни судови. Подаци који се добијају истраживањем објављују се у публикацијама Републичког завода за статистику и на веб-сајту Завода.

На основу *Јединствене класификације привредних преступа*, коју је прописао Републички завод за статистику, у привредне преступе убрајају се повреде прописа у следећим областима: финансијско пословање, рачуноводство, новчани, банкарски и кредитни систем, хартије од вредности, изградња објеката, акционарска и привредна друштва, регистрација привредних субјеката, царинска заштита, здравствена исправност намирница, стандардизација, енергетика, рударство, пољопривредно земљиште, семе, садни материјали, дуван и заштита биља, алкохолна пића, сточарство, рибарство, шумарство, водопривреда,

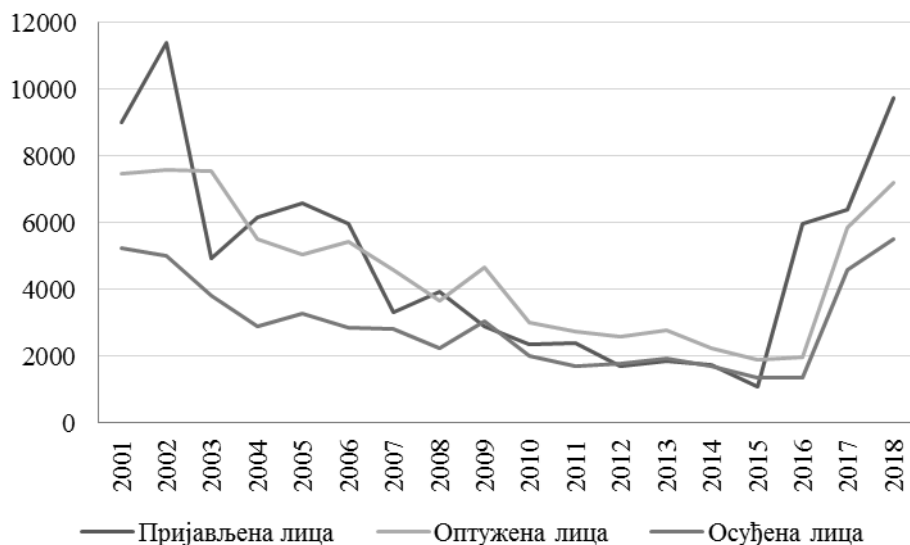
саобраћај и везе, безбедност саобраћаја на путевима, заштита животне средине, заштита интелектуалне својине, стављање лекова у промет, промет експлозивних материјала, спречавање прања новца и финансирања тероризма и остале повреде прописа (постоји 27 области).

Поступак за привредне преступе заснован је на принципима и правилима кривичног поступка и регулисан је одредбама Закона о привредним преступима. Поступак за привредне преступе води се пред надлежним судом (Привредни суд, Привредни апелациони суд). Поступак за утврђивање привредних преступа изгледа слично као и кривични поступак: подноси се пријава надлежном јавном тужиоцу, ако је потребно спроводи се истрага, затим оптужни предлог (слично оптужници), одржава се главни претрес, доноси се пресуда. Ако је за привредни преступ предвиђена одговорност и правног и одговорног лица, најчешће се води јединствени поступак, али ако се против одговорног лица води кривични поступак за неко дело које има обележја привредног преступа, поступке је могуће водити и одвојено (Ђорђевић, 2015).

У погледу санкција за привредне преступе могу се прописати новчана казна, условна казна и заштитне мере (јавно објављивање пресуде, одузимање предмета, забрана правном лицу да се бави одређеном делатношћу, забрана одговорном лицу да врши одређене дужности). Према Закону о привредним преступима, за привредни преступ може се прописати новчана казна. Најмањи износ новчане казне за правно лице је 10.000 динара, а највећи 3.000.000 динара. Најмања казна за одговорно лице износи 2.000, а највећа 200.000 динара. Правном и одговорном лицу се за учињени привредни преступ може изрећи и условна осуда у одређеној новчаној суми, с тим што се она неће извршити ако осуђени за време које одреди суд, а које не може бити краће од једне године нити дуже од две године, не учини нови привредни преступ односно кривично дело које има обележје привредног преступа. Суд може уз новчану казну и да забрани правном лицу да се бави одређеном делатношћу, или да забрани одговорном лицу да врши одређене дужности.

У периоду од 2001. до 2015. године број привредних преступа у Републици Србији из године у годину је опадао.

Само се у 2009. години, години глобалне финансијске и економске кризе, број привредних преступа накратко повећао, али је већ од следеће године наставио да опада и опадао је до 2015. године. „Узроци опадања броја привредних преступа су бројни и могу се приписати спроведеним реформама у процесу транзиције, регулисаном економском окружењу, бољем поштовању закона, увођењу финансијске дисциплине и уопште, економским, друштвеним и правним реформама које се у Србији интензивно спроводе од 2001. године“ (Радовић-Стојановић и др., 2013: 137).

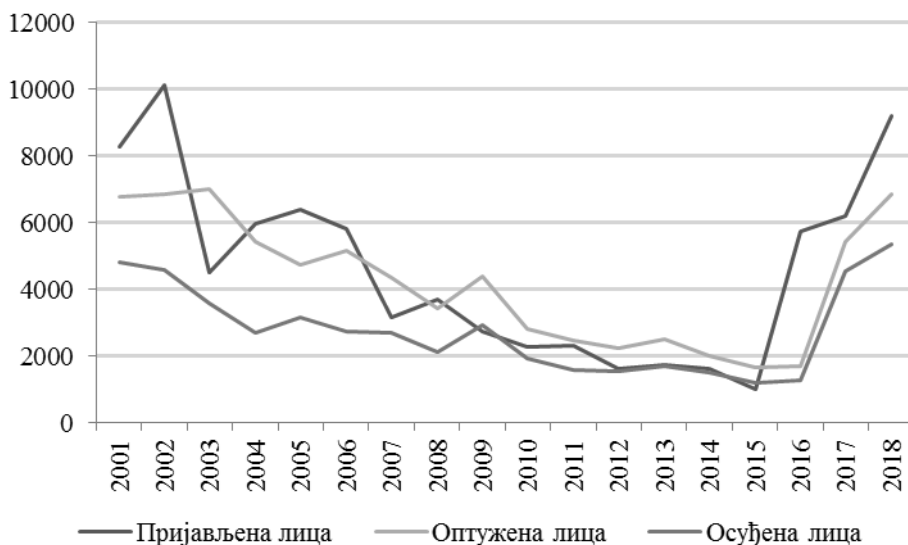

Извор података: Републички завод за статистику, Правна и одговорна лица – учиниоци привредних преступа у Републици Србији (разне године); приказ аутора.

График 32. Правна лица учиниоци привредних преступа – пријављена, оптужена и осуђена лица Република Србија, 2001–2018.

Број пријава за привредне преступе за правна лица нагло се повећао после 2015. године. Број пријава за правна лица повећан је са 1.013 пријава у 2015. години на 9.194 пријаве у 2018. години, или за 89% (График 32), док је број пријава за одговорна лица повећан са 1.099 у 2015. на 9.731 у 2018, или за 88,8% (График 33). У овом периоду број оптужених лица је

поростао за 75,5% за правна лица и 73,7% за одговорна лица, док је број осуђених лица повећан за 77,2% за правна и 75,5% за одговорна лица. Само у 2018. години број пријављених правних лица за учиниоце привредних преступа порастао је за 48%, а број пријављених одговорних лица порастао је за 52% у односу на 2017. годину. Број оптужених правних лица порастао је за 20,8%, а број оптужених одговорних лица за 18,6%, док је број осуђених правних лица и осуђених одговорних у правном лицу повећан за 18% за правна лица, односно за 20% за одговорна лица.

Извор података: Републички завод за статистику, Правна и одговорна лица – учиниоци привредних преступа у Републици Србији (разне године); приказ аутора.

График 33. Одговорна лица учиниоци привредних преступа – пријављена, оптужена и осуђена лица Република Србија, 2001–2018.

Нагли пораст броја привредних преступа од 2015. године последица је стриктне примене чланова 33 и 35 Закона о рачуноводству. Наиме, нови Закон о рачуноводству, који је усвојен 2013. године, а ступио на снагу 2014. године, предвидео је да су правна лица и предузетници дужни да редовно достављају годишње финансијске извештаје Агенцији за

привредне регистре, те да су дужни да до краја фебруара доставе Агенцији Биланс стања, Биланс успеха и статистички извештај за претходну пословну годину (Закон о рачуноводству, Службени гласник Републике Србије, бр. 73/2019).

Како велики број предузећа и других привредних субјеката то није учинио и наставио је да не испуњава ову обавезу, број привредних преступа се повећавао из године у годину. Члановима 46 и 47 Закона о рачуноводству предвиђене су казне за овај и за друге привредне преступе који могу настати услед непоштовања одредби овог закона.

У структури привредних преступа у 2018. години најбројнији су управо привредни преступи настали повредом чланова 33 и 35 Закона о рачуноводству. Код правних лица пријаве за привредне преступе чине 96%, а код одговорних лица у правном лицу 96,2%. У истој години највећи број оптужења и осуда такође је за повреде прописа о рачуноводству: 96,1% за оптужења и 95,9% за осуде код правних лица и 95,9% за оптужења и 95,7% за осуде код одговорних лица. На другом месту били су привредни преступи у области здравствене исправности намирница, а на трећем привредни преступи у области прања новца и финансирања тероризма (Републички завод за статистику, 2019б).

Структура привредних преступа до 2015. била је нешто другачија. Од 2001. до 2009. године најбројнији су били привредни преступи у области рачуноводства, на другом месту били су преступи у области заштите потрошача, а на трећем месту привредни преступи у области здравствене исправности намирница (Републички завод за статистику, 2010). Од 2009. до 2015. године, на првом месту били су преступи у области рачуноводства, на другом месту преступи у области здравствене исправности намирница, а на трећем привредни преступи у области безбедности саобраћаја на путевима (Републички завод за статистику, 2016).

На основу графика 32 и 33 може се закључити да је потребно око годину дана да се спроведе судски поступак за привредне преступе, јер кретање оптужења и осуда за привредне преступе касни за годину дана за бројем пријава за привредне преступе.

У систему националних рачуна постоје вредности које се називају агрегати. „Агрегати су сложене вредности којима се мере резултати активности целокупне економије посматране са одређеног становишта. Најпознатији и највише коришћени агрегат система националних рачуна јесте бруто домаћи производ (*gross domestic product* – *GDP*). Он представља резултат производних активности свих резидентних институционалних јединица. У обрачуна БДП-а, све економске активности могу се поделити на обухваћене и необухваћене“ (Републички завод за статистику, 2008б: 1). Бруто домаћи производ се обрачунава и објављује годишње. Међутим, упркос напорима националних статистичких служби да обухвате све економске активности, у процесу компилације и обрачуна бруто домаћег производа један део економске активности неминовно остаје необухваћен. Тај део назива се необухваћена економија.

Необухваћена економија често се поистовећује са сивом економијом. **Сива економија је легална економска активност која није регистрована.** Сива економија чини само један део необухваћене економије. **Необухваћена економија је статистички концепт који се користи у обрачуна бруто домаћег производа и односи се на оне економске активности које нису обухваћене обрачуном бруто домаћег производа.** Појам необухваћене економије у систему националних рачуна шири је од појма сиве економије и обухвата и остале видове непотпуности у обухватању економских активности. Тако, поред

сиве економије, један део необухваћене економије чине нелегалне, криминалне активности које се, самим тим што су нелегалне, не могу регистровати нити статистички обухватити. У необухваћену економију спада и неформална економија. **Неформалну економију чине производња домаћинства за сопствене потребе и ситно предузетништво.** Најзад, необухваћену економију чине и активности које се статистички не обухватају услед некомплетности и недостатака у статистичком прикупљању података.

Дакле, необухваћену економију чине економске активности које се не евидентирају у процесу компилације и обрачуна бруто домаћег производа. Због чега се ово дешава? Зашто у обрачуну бруто домаћег производа један део економске активности остаје необухваћен? Постоји више разлога за то. Евростат је својим „табеларним приступом“ систематизовао следеће разлоге, односно видове непотпуности у обухватању економске активности (Републички завод за статистику, 2018б):²⁰

- N1 – Произвођачи се намерно не региструју – „подземне“ економске активности (енг. *underground*). Произвођачи се не региструју у циљу избегавања плаћања пореза и доприноса. Активности којима се они баве су легалне али непријављене. Овде не припадају произвођачи који се не региструју јер се баве нелегалним активностима – они припадају типу непотпуности N2. Тип непотпуности N1 не обухвата све видове сиве економије (*underground activities*), неки од њих су повезани и са типом N6;

- N2 – Произвођачи се намерно не региструју – нелегалне економске активности. Овде припадају произвођачи који се баве незаконитим активностима. У питању су нелегалне активности, које се не могу регистровати;

- N3 – Произвођачи немају обавезу да се региструју. Произвођачи нису у обавези да се региструју јер немају тржишни аутпут, или је он испод нивоа за који би се могло очекивати да се региструју. Активности тих произвођача чине оно што се назива „неформална економија“. У овај тип непотпуности убрајају

20 О „табеларном приступу“ Евростата видети детаљније у: *Eurostat's Guidelines on Tabular Approach to Exhaustiveness* (Eurostat, 2005); *Non-Observed Economy in National Accounts: Survey of Country Practices* (United Nations, 2008); Методологија обрачуна бруто домаћег производа (БДП) – извори и методи (Републички завод за статистику, 2018б).

се домаћинства која се баве производњом добара за сопствене потребе и ситни произвођачи чији је профит испод нивоа на ком би се очекивало да се региструју као предузетници;

- N4 – Регистрована правна лица нису обухваћена статистичким истраживањима. Предузеће је регистровано, али није обухваћено статистичким истраживањем (идентификациони подаци предузећа су нетачни, пословни регистар је неажуран);

- N5 – Регистровани предузетници и физичка лица нису обухваћени статистичким истраживањима. Предузетник је регистрован, али није обухваћен статистичким истраживањем (из сличних разлога као и предузеће);

- N6 – Произвођачи намерно погрешно извештавају. Погрешно извештавање обухвата активности као што су: вођење два паралелна књиговодства, нерегистроване раднике, исплате плата „у кешу“ које се евидентирају као међуфазна потрошња или се „исплаћују из пазара“, издавање фиктивних или „надуваних“ рачуна, пријављивање мањег износа бруто прихода и већег износа међуфазне потрошње у циљу избегавања (или смањивања) пореза на приход, пореза на додату вредност или доприноса за социјалну заштиту. Ове активности се убрајају у сиву економију као и тип непотпуности N1;

- N7 – Други статистички недостаци. Подаци нису комплетни, или се не могу прикупити. Постоје недостаци и мањкавости у вези са подацима (подаци су нетачни, непотпуни, непрецизни) или у вези са прикупљањем података (нема одговора од стране извештајних јединица).

Развој система националних рачуна и рачуноводствене методологије за обрачун бруто домаћег производа довео је до раздвајања појмова необухваћена економија, сива економија и нелегалне економске активности. Данас Европска комисија и Евростат јасно праве разлику између неообухваћене економије (*non-observed economy*) и сиве економије (*underground economy, shadow economy*). Сви горенаведени типови необухвата од N1 до N7 могу се сврстати у неку од четири групе: у сиву економију (која обухвата различите нерегистроване или непотпуно регистроване активности), неформалну економију, нелегалне активности и остале активности које се не обухватају због недостатака у процесу прикупљања података. Сива економија

обухвата активности које нису противзаконите, али се не региструју или се не пријављују у целости, како би се на тај начин избегло плаћање пореза и доприноса и надзор државних органа. У смислу методологије обрачуна необухваћене економије у систему националних рачуна, то су управо оне активности које се сврставају у типове непотпуности **N1** и **N6** (нерегистроване активности и погрешно извештавање).

У литератури се сива економија дефинише и као скуп легалних пословних активности које се прикривају од државних органа (Schneider, Buehn, Montenegro, 2010). У овој дефиницији сива економија се дефинише на основу тога да ли су пословне активности обухваћене од стране пореских органа. Ови аутори такође праве разлику између сиве економије и нелегалних, криминалних активности и наводе да сива економија не обухвата нелегалне, криминалне активности, као што су продаја дроге, кријумчарење, прање новца и проневера.

У Републици Србији се током 1990-их сива економија поистовећивала противзаконитим, нелегалним активностима – са шверцом, кријумчарењем, утајом пореза, трговином наркотицима. Слична представа о сивој економији задржала се и до данас, иако је појам сиве економије у међувремену у научној литератури и статистичкој пракси обрачуна бруто домаћег производа раздвојен од криминалних, нелегалних активности.

Чињеница да се један део економске активности не евидентира, и да је бруто домаћи производ Републике Србије потцењен, позната је још од средине 1990-их, када је у Србији почело да се говори о феномену сиве економије. Ова потцењеност се повезивала са сивом економијом. Нико, међутим, није могао са сигурношћу да тврди колико износи обим сиве економије. Процене обима сиве економије кретале су се од 20% па чак до 40% бруто домаћег производа. Студија Економског института проценила је да се ниво сиве економије за СР Југославију у периоду од 1991. до 1997. кретао од 23,9% до 25,6% тадашњег друштвеног производа, при чему је највиши ниво сиве економије забележен 1993, када је износио 35,2% (Крстић и др., 1998: 22). У студији се наводи и да је, према процени Европске комисије, ниво сиве економије у европским земљама 1995.

године износио у просеку 20% бруто домаћег производа, те да су најмањи ниво сиве економије имале Скандинавске земље, а највећи Грчка и Италија. Према подацима Европске банке за реконструкцију и развој (*European Bank for Reconstruction and Development – EBRD*), сива економија у земљама у транзицији у то време била је два пута већа, а у појединим земљама достигала је чак 60% бруто домаћег производа. Сива економија била је највише распрострањена у Грузији, Азербејџану, Украјини и Русији, а најмање у Узбекистану, Словачкој, Естонији, Пољској и Чешкој (EBRD, 1997).

Најважнији узроци сиве економије у Републици Србији том периоду били су висок степен државне регулације економске активности, неконзистентно пореско законодавство, слабо функционисање државних пореских органа и општа неразвијеност тржишних институција (Крстић и др., 1998). Сива економија била је током 1990-их, у време дубоке економске кризе, главни начин преживљавања сиромашних и материјално недовољно обезбеђених. „Иако се под сивом економијом првенствено подразумева неопорезована економска активност, избегавање плаћања пореза никада није био основни мотив сиромашних да се њоме баве. У немогућности да сачувају или нађу запослење у зони опорезоване економије, многи налазе искључив извор преживљавања у сивој економији. ... Процењује се да је 2002. године приближно милион људи у Србији било ангажовано у сивој економији. Пред политичке промене у Србији октобра 2000. године, удео сиве економије у бруто домаћем производу био је близу 50%“ (Гњатовић, 2007: 283).

Последице сиве економије и других видова непотпуног обухватања економске активности су бројне. Вредност бруто домаћег производа је потцењена, а праћење економске активности и формулисање мера економске политике отежано. Један део економских активности остаје изван видокруга државних и пореских органа. Нарушена је међународна упоредивост података о бруто домаћем производу. Због свега овога веома је важно да се необухваћена економија, са свим њеним појавним облицима, укључи у обрачун бруто домаћег производа.

Како би се побољшао обухват националних рачуна и омогућило потпуније обухватање економске активности, Евростат је у сарадњи са OECD-ом и Уједињеним нацијама спровео читав низ активности у циљу систематског мерења и потпунијег евидентирања економских активности по земљама. Евростат је са овим активностима започео крајем 1990-их. Дефинисане су методолошке основе, препоруке и методе за обухватање необухваћене економије и спроведено је више пројеката у којима је примењена нова методологија. Током 2004. и 2005. године и Република Србија је учествовала у једном таквом пројекту. Био је то регионални пројекат OECD-а за мерење необухваћене економије у земљама Западног Балкана.²¹ Циљеви пројекта били су да се у земљама Западног Балкана побољша обухват националних рачуна, дефинишу различити видови непотпуности у обухватању економске активности, идентификују недостаци у расположивим изворима података на којима се заснива обрачун бруто домаћег производа, те да се измери утицај необухваћене економске активности на обрачун бруто домаћег производа по производном принципу. Као резултат пројекта објављене су процене необухваћене економије и појединих њених компоненти за 2003, 2004. и 2005. годину. Било је то први пут да се званично процењује вредност необухваћене економије за Републику Србију на основу неке међународно признате методологије. Пројекат је настављен 2007. године. У наставку пројекта главни циљ је било дефинисање нових извора података и индикатора за мерење сиве економије који би допринели још поузданијој процени сиве економије у Србији.²²

Тачна вредност необухваћене економије у некој земљи не може се утврдити. Због тога се она процењује применом статистичких и рачуноводствених метода на основу расположивих података из административних и статистичких извора. Методе које се користе у овом поступку, као и извори података, разликују се од земље до земље. У пројекту OECD-а, у Србији су коришћени подаци Републичког завода за статистику добијени

21 Опширније о овом пројекту може се видети у: Ahmad, N., *Measuring GDP in the Balkans, Experiences and Lessons Learned*, OECD Statistics Directorate.

22 О другој фази пројекта видети у: Ratković, D. (2008). *Measurement of the Non-Observed Economy in Serbia*, Paper No. 8 for an EFTA – OECD Workshop on the Non-observed Economy for the Western Balkan Region in February 2008.

на основу статистичког истраживања запослености, подаци Пореске управе, Агенције за привредне регистре, Министарства унутрашњих послова, подаци здравствених институција, процене пољопривредне производње, подаци о грађевинским дозволама и запосленима у грађевинарству, подаци завршних рачуна, финансијски извештаји предузећа и многи други. У обрачунању је примењена методологија ОЕCD-а за мерење необухваћене економије из 2002. године дата у публикацији *Measuring the Non-Observed Economy A Handbook* (ОЕCD, 2002). Типови непотпуности у обухватању економске активности дефинисани су према „табеларном приступу“ Евростата (Eurostat, 2005).

Процењено је да је ниво необухваћене економије у Републици Србији релативно висок и да је 2003. године износио 16,18%, 2004. године 12,87%, а 2005. године 13,46% бруто домаћег производа. Установљено је да је највећи део необухваћене економије резултат намерног пријављивања нижих прихода, како би се смањило плаћање пореза и доприноса за социјално осигурање, углавном у малим предузећима. У 2005. години овај део необухваћене економије износио је 4,55% бруто домаћег производа и 33,8% необухваћене економије. Легалне али непријављене активности износиле су 4,03% бруто домаћег производа и 30% необухваћене економије. Пошто се и једно и друго (намерно пријављивање нижих прихода и легалне али непријављене активности) према методологији Евростата сврстава у сиву економију, произилази да је ниво бруто домаћег производа због сиве економије био потцењен за 8,58%, те да је сива економија чинила 63,8% од износа необухваћене економије. Нелегалне активности износиле су 0,82% бруто домаћег производа и 6,1% необухваћене економије. Сви остали типови непотпуности заједно износили су 4,06% од вредности бруто домаћег производа и 30,1% необухваћене економије. Процене необухваћене економије до којих се дошло у пројекту ОЕCD-а нису биле укључене у обрачун бруто домаћег производа Републике Србије, али су објављене у публикацији Републичког завода за статистику под називом *Необухваћена економија* из 2008. године.

Необухваћена економија се укључује у обрачун бруто домаћег производа у Републици Србији након 2014. године. Необухваћена економија се процењује на основу већ поменуте

методологије OECD-а и Евростата изложене у методолошким приручницима *Measuring the Non-Observed Economy A Handbook* (OECD, 2002) и *Eurostat's Guidelines on Tabular Approach to Exhaustiveness* (Eurostat, 2005). Према проценама Републичког завода за статистику, учешће необухваћене економије у бруто домаћем производу Србије 2015. године износило је 8,4%, а 2016. године 6,2%. Затим је Републички завод за статистику 2018. године извршио ревизију података о бруто домаћем производу, најпре за период од 2015. до 2017. године, а затим током 2019. године и за период од 1995. до 2018. године.²³ У ревидирани бруто домаћи производ укључене су и нове, ревидиране процене необухваћене економије за 2015. и 2016. годину. Извршена је ревизија метода и извора података који се односе на необухваћену економију, што је довело до корекције процене њеног учешћа у бруто домаћем производу у 2015. години са 8,4% пре ревизије на 10,7% након ревизије, док је у 2016. години учешће необухваћене економије повећано са 6,2% на 8,6%. Учешће необухваћене економије за 2017. годину процењено је на 7,6% вредности бруто домаћег производа.

Републички завод за статистику објавио је процене за поједине типове необухваћене економије за период 2015–2017. године. Ове процене приказане су у табели 10.

На основу процене Републичког завода за статистику о томе колико износе поједини типови непотпуности у обухватању бруто домаћег производа може се израчунати укупан обим сиве економије у Србији, као збир непотпуности **Н1** (нерегистроване активности) и **Н6** (погрешно извештавање). **На основу података Републичког завода за статистику о појединим типовима непотпуности у обухватању економске**

²³ У питању је била такозвана велика ревизија, која се, као и у земљама Европске уније, у Републици Србији спроводи на сваких пет година. Ревизија бруто домаћег производа представља промену већ објављених података о бруто домаћем производу. Ревизије у националним рачунима се спроводе периодично због прилива нових информација и методолошких унапређења у обрачуну и деле се на текуће, велике и ванредне ревизије. У овој ревизији из 2018. и 2019. године, вредност бруто домаћег производа коригована је навише приближно од 4–6% по годинама (2007. и за 7,15%) или у просеку за 5,7% у односу на претходно расположиве податке. Претходна ревизија бруто домаћег производа извршена је 2014. године.

активности у обрачуну бруто домаћег производа, обим сиве економије у Србији 2015. године износио је 7,6%, 2016. године 7,1%, а 2017. године 4,6% вредности бруто домаћег производа.

Табела 10. Структура необухваћене економије у Републици Србији према типовима 2015–2017. (мил. РСД)

	2015		2016		2017	
	Износ	% БДП-а	Износ	% БДП-а	Износ	% БДП-а
Укупно	459.993	10,7	388.187	8,6	363.191	7,6
N1	52.175	1,2	46.484	1,0	43.365	0,9
N2	26.554	0,6	28.958	0,6	31.152	0,7
N3	12.470	0,3	12.431	0,3	9.075	0
N4	-	-	-	-	-	-
N5	76.103	1,8	82.074	1,8	86.230	1,8
N6	275.593	6,4	199.936	6,1	174.959	3,7
N7	17.099	0,4	18.303	0,4	18.410	0,4

Извор: Републички завод за статистику (2018б), Методологија обрачуна бруто домаћег производа (БДП) – извори и методи.

Једно друго истраживање на тему сиве економије у Републици Србији, које је спровела Национална алијанса за локални економски развој (НАЛЕД) 2017. године, проценило је учешће сиве економије у 2017. години на 15,4% бруто домаћег производа (Крстић и Радуловић, 2017). Два најважнија вида сиве економије у Републици Србији према овом истраживању јесу непријављене зараде и непријављени профит односно нелегални промет производа. У 2017. години непријављене зараде чиниле су највећи део, односно 61,3% сиве економије, док је непријављени пословни вишак (профит) обухватао 38,7% сиве економије. Процењено учешће нерегистрованих предузећа било је 17,2%. Стопа неформалне запослености („рад на црно“) 2017. године износила је 21,2%, што значи да је једна петина

запослених радника радила без формалног уговора о раду. У истраживању је оцењено да је ниво сиве економије приближно на нивоу Европске уније, те да је смањен у односу на претходни петогодишњи период јер, како се наводи у истраживању, 2012. године сива економија у Србији износила је 21,2% бруто домаћег производа. На смањење сиве економије утицало је више фактора: побољшање пословног амбијента, макроекономска стабилност, раст регистрованог бруто домаћег производа, опоравак тржишта рада, унапређен рад инспекција, оштрија казнена политика и ефикаснија наплата пореских прихода. Поређења ради, просечан обим сиве економије у Европској унији у том тренутку износио је око 18% бруто домаћег производа, а у Немачкој око 12% бруто домаћег производа (Крстић и Радуловић, 2018).

Разлика у процени обима сиве економије између резултата истраживања НАЛЕД-а и процена Републичког завода за статистику о износу појединих типова непотпуности у обухватању економске активности који спадају у сиву економију последица је принципа конзервативности кога се Републички завод за статистику придржава у обрачуна бруто домаћег производа и појединих његових компоненти, као и различите методологије која је примењивана у обрачуна. Методологија Републичког завода за статистику је рачуноводствена методологија која се примењује у компилацији и обрачуна бруто домаћег производа и заснива се на примени принципа и дефиниција европског система националних рачуна (*European system of accounts – ESA 2010*) из 2010. године и релевантних методолошких приручника које су прописали Евростат и Међународни монетарни фонд. У истраживању НАЛЕД-а коришћене су специфичне статистичке методе развијене за процену сиве економије: метода МММС (*Multiple Indicator Multiple Causes*), заснована на статистичком моделирању, метода НТС (*Household Tax Compliance*), заснована на истраживању поштовања пореских прописа код домаћинства, и метода анкете, заснована на субјективним ставовима предузетника о распрострањености сиве економије.

Пре истраживања НАЛЕД-а из 2017. године, прво велико и свеобухватно истраживање сиве економије у Републици Србији после 2000. године било је истраживање Фонда за развој

економске науке (ФРЕН) урађено за потребе Агенције САД за међународни развој (*United States Agency for International Development – USAID*). Сива економија процењена је на основу МИМС методе, на основу НТС методе и на основу Анкете о условима пословања предузећа и предузетника, при чему „МИМС метод најшире обухвата сиву економију, јер обухвата све институционалне секторе и све облике сиве економије. НТС методом оцењују се само они облици сиве економије који се могу идентификовати и проценити на основу података о доhocима и потрошњи домаћинства. На основу Анкете процењени су најважнији облици сиве економије у предузећима“ (Фонд за развој економске науке, 2013: 5). МИМС методом процењено је да је сива економија опала са 33,2% у 2001. години на 30,1% бруто домаћег производа у 2010. години. На основу НТС метода процењено је да је сива економија у Србији износила 24% бруто домаћег производа. На основу Анкете о условима пословања предузећа и предузетника процењено је да је сива економија у предузећима и код предузетника 2013. године износила око 21% бруто домаћег производа. Ове процене нивоа сиве економије објављене су и у *Националном програму за сузбијање сиве економије Владе Републике Србије*, који је донет 2015. године (Влада Републике Србије, 2015б).

Нелегалне економске активности, као што су производња дроге и трговина дрогом, кријумчарење и проституција, законом су забрањене у Републици Србији, али се, у складу са међународним статистичким стандардима, обухватају системом националних рачуна и улазе у вредност бруто домаћег производа. У обрачуну бруто домаћег производа нелегалне активности сврставају се у необухваћену економију, о којој је било речи у претходном поглављу, а према „табеларном приступу“ Евростата, који класификује различите типове необухвата економске активности, представљају тип непотпуности N2, у који се сврставају резултати нелегалних економских активности, односно **произвођачи који се не региструју и који се баве нелегалним активностима (Евростат, 2005)**. Овај тип непотпуности у обухватању економске активности, према проценама Републичког завода за статистику, 2017. године чинио је 0,7% вредности бруто домаћег производа.

Да нелегалне економске активности улазе у вредност бруто домаћег производа, мало је позната чињеница. Тако је не само у Републици Србији, већ и у свим оним земљама које примењују међународне статистичке стандарде у обрачуну бруто домаћег производа. Разлози за укључивање овог дела економске активности у бруто домаћи производ принципијелне су, статистичке природе: „Макроекономска статистика, укључујући статистику националних рачуна и платног биланса, треба да обухвати све економске феномене, без обзира на то да ли су легални или

нелегални, уколико се могу дефинисати као економске трансакције. ... Израчунавање бруто домаћег производа укључује мерење производне активности резидентних произвођачких јединица. И регистроване и нерегистроване производне активности (укључујући и нелегалне економске активности) треба да буду обухваћене како би се добила потпуна и тачна слика о вредности производње/потрошње у одређеном периоду“ (Евростат, 2018: 19). Уколико се нелегалне економске активности не обухвате, може доћи до потцењености појединих макроекономских агрегата, као што су расположиви доходак или потрошња и штедња домаћинства. Ово су важне економске варијабле које се морају узети у обзир приликом формулисања мера економске политике. Недостатак обухвата нелегалних економских активности може смањити ефикасност система националних рачуна и саме економске политике која се спроводи.

Укључивање нелегалних економских активности у систем националних рачуна препоручује се од 1993. године међународним статистичким стандардом *System of National Accounts 1993* (SNA 1993). У питању је међународни стандард за обрачун бруто домаћег производа који су 1993. године дефинисале Уједињене нације у сарадњи са Европском комисијом (*European Commission*), Светском банком (*World Bank*), Међународним монетарним фондом (*International Monetary Fund – IMF*) и Организацијом за економску сарадњу и развој (*Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD*). Из SNA 1993 произишао је европски систем националних рачуна (*European system of accounts*) ESA 95, који се користи у европским земљама. Најновија верзија европског система рачуна јесте ESA2010 из 2010. године, и на њој се заснива и систем националних рачуна Републике Србије. „Према ESA 2010, иако је реч о илегалним активностима, будући да генеришу дохотке произвођачима, и оне, без обзира на њихову природу, такође морају бити обухваћене обрачуном бруто домаћег производа. У обрачунима бруто домаћег производа овај тип садржи приходе од производње и препродаје наркотика и приходе од проституције“ (Републички завод за статистику, 2018б).

Прве процене вредности нелегалних економских активности у Републици Србији објављене су у две публикације

Републичког завода за статистику: *Процени илегалних активности у Републици Србији 2003–2006*, која је објављена 2007. године, и *Необухваћеној економији*, која је објављена 2008. године. Те процене извршене су на основу истраживања у статистичкој области *национални рачуни*.

У публикацији *Необухваћена економија* сагледане су нерегистроване економске трансакције и активности, идентификовани су елементи необухвата и одређена је величина корекције бруто домаћег производа за поједине типове необухвата (Републички завод за статистику, 2008б). Вредности нелегалних активности у 2005. години износиле су 0,27% бруто домаћег производа за дрогу, 0,79% за проституцију, 4,55% за намерно приказивање нижег прихода и 5,07% за легалне активности које нису регистроване у циљу избегавања плаћања пореза. Укупна вредност ових активности у 2005. години износила је 13,46% бруто домаћег производа, од чега су нелегалне активности (дрога и проституција) обухватале заједно 1,06% бруто домаћег производа. Друге две активности (приказивање нижег прихода и легалне активности али нерегистроване) које се сврставају у сиву економију износиле су 9,64% бруто домаћег производа.

У публикацији *Процена илегалних активности у Републици Србији 2003–2006*. објављен је велики број података у вези са производњом, прометом и потрошњом дрога у Републици Србији. Како се наводи у овој публикацији, дрога која се потроши на територији Републике Србије највећим делом потиче из увоза, а домаћа производња постоји када су у питању марихуана и екстази. У Републици Србији се највише користе марихуана и хероин, при чему се број њихових корисника из године у године не мења много, док се повећава број оних који конзумирају кокаин. Екстази је популаран код млађе популације, а присутна је и комбинована употреба различитих врста наркотика (Републички завод за статистику, 2007). У публикацији је објављена и процена укупног прихода који се остварују производњом и продајом дроге.

У процени укупног прихода који се оствари продајом наркотика на црном тржишту у Републици Србији пошло се од просечних заплених количина и полицијске процене стопе

заплене и стопе за домаћу употребу. Од једног грама увозног хероина добија се 4–5 грама уличног, тако да се финансијска корист од једног грама хероина може вишеструко повећати у зависности од броја посредника приликом продаје (Републички завод за статистику, 2007). Слично је и са осталим наркотицима који у процесу препродаје вишеструко повећавају своју вредност.

У Табели 11 приказани су подаци о вредности дроге која је продата, њеној набавној вредности и износу „аутпута“ односно прихода који је остварен продајом, који представља „маржу“, односно разлику између продајне и набавне вредности дроге.

Табела 11. Процена потрошње и аутпута дроге у Републици Србији за 2006. годину.

По врстама	Број корисника	Вредност продате дроге (малопродајне цене) у мил. ЕУР	Вредност увозне дроге (набавне цене) у мил. ЕУР	Аутпут – маржа у мил. ЕУР*	Учешће марже у БДП (%)
Хероин	9.634	57,1	8,0	49,2	0,19
Кокаин	3.647	8,2	2,9	5,3	0,02
Марихуана	80.173	13,6	3,0	10,6	0,04
Амфетамин	10.007	3,3	0,9	2,4	0,01
Екстази, таб.	3.577	1,1	0,1	1,0	0,00
Укупно	107.038	83,4	14,9	68,5	0,27

Извор: Републички завод за статистику (2008). *Процена илегалних активности у Републици Србији 2003–2006.*

Како се дошло до износа прихода од дроге? „Приход који се остварује кроз илегалну трговину дрогом са производне стране представља разлику између вредности количина одређене врсте дроге продате на улици финалним потрошачима по малопродајним ценама и вредности количина те исте дроге купљене по набавним ценама. Трговачка маржа у просеку представља око 82% вредности продатих количина по малопродајним ценама, док се 18% те вредности односи на цену по којој је та дрога набављена.“ (Републички завод за статистику, 2007: 4).

У Табели 12 приказани су укупни економски ефекти илегалних активности дроге и проституције у периоду од 2003. до 2006. године. Укупан необухват за илегалне активности дрога и проституција у периоду 2003–2006. године у просеку је износио 0,80% бруто домаћег производа са производне стране, односно 0,99% са расходне стране, што је нешто ниже од процене из публикације *Необухваћена економија* из 2008. године.

Табела 12. Процена необухваћених илегалних активности Република Србија, 2003–2006 (% БДП-а)

Бруто додата вредност	2003	2004	2005	2006
Бруто додата вредност – дрога	0,28	0,28	0,29	0,27
Бруто додата вредност – проституција	0,52	0,53	0,52	0,52
Укупно – производна страна	0,80	0,81	0,81	0,79
Лична потрошња – дрога	0,34	0,34	0,36	0,33
Лична потрошња – проституција	0,65	0,66	0,66	0,65
Укупно – расходна страна	0,99	1,00	1,02	0,98

Извор: Републички завод за статистику (2007). *Процена илегалних активности у Републици Србији 2003–2006.*

Што се тиче дела нелегалних активности који се односи на проституцију, у Републици Србији постоји више врста проституције: улична, агенцијска (путем огласа), хотелска, висока, прикривена и интернет проституција. Према подацима полиције, однос уличне према агенцијској и хотелској проституцији је 40:60, док се за високу проституцију претпоставља да износи 10% од броја оних који су ангажовани у хотелској и агенцијској проституцији (Републички завод за статистику, 2007). У оцени вредности аутпута проституције пошло се од полицијских података о броју лица која се баве проституцијом и посредовањем и процене броја услуга и њихових цена у зависности од врсте проституције – тако су добијене вредности (аутпут) и за ову нелегалну активност.

После публикација *Необухваћена економија и Процена илегалних активности у Републици Србији 2003–2006*, Републички завод за статистику није више објављивао сличне публикације из ове области. Новији подаци о нивоу необухваћене економије, појединим типовима необухвата и учешћу нелегалних економских активности у бруто домаћем производу објављени су у публикацији Завода под називом *Методологија обрачуна бруто домаћег производа (БДП) – извори и методи* из 2018. године (Републички завод за статистику, 2018б). Подаци су објављени за период 2015–2017. године. У израчунавању аутпута нелегалних активности у овој публикацији Републички завод за статистику користио је податке криминалистичке и граничне полиције и здравствених институција (Специјална болница за болести зависности). У обрачуну су коришћене и препоруке међународних институција *European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA)* и *The United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC)*.

Борба против криминала и сиве економије у Републици Србији се последњих година води свим средствима, па и мерама економске политике. Познато је да се економска политика може користити у борби против криминала. Њени ефекти се осећају у свим областима друштвеног и економског живота. Мере економске политике могу допринети смањењу криминала кроз стварање повољних економских услова за раст запослености и производње, пораст животног стандарда становништва и побољшање опште економске ситуације у земљи. Добро формулисане и доследно спроведене мере економске политике могу да делују позитивно на стварање економског амбијента који дестимулише криминалну активност и доприноси њеном сузбијању. „Познато је да су економске користи од смањивања криминала бројне, али важи и обрнуто, добра економска политика и повољна економска ситуација у земљи могу допринети превенцији и сузбијању криминала, смањивању криминалних активности и ублажавању последица оваквих активности“ (Радовић-Стојановић, 2015: 113).

Поред општег утицаја на раст благостања и животног стандарда, који увек долази као последица добро вођене економске политике, мере економске политике могу бити формулисане тако да циљано делују на сузбијање одређених криминалних активности. У том случају, економска политика се користи у борби против криминала са конкретним циљевима, мерама и очекиваним ефектима. На овај начин су креатори економске

политике у Србији пришли формулисању мера економске политике у *Националном програму економских реформи за период од 2015. до 2017. године*, где се по први пут у новијој економској историји Србије економска политика експлицитно користи у сузбијању и превенцији криминала. У Националном програму економских реформи дефинисане су конкретне мере за сузбијање криминала у три области: у области фискалне политике, у области структурних реформи које унапређују тржиште рада и у области реформе јавних предузећа. За сваку од тих области дефинисани су циљеви, конкретне мере и очекивани ефекти у сузбијању криминала. Циљеви економске политике у вези са криминалом и сивом економијом били су: у области фискалне политике – сузбијање пореске евазије и сиве економије; у области структурних реформи које унапређују тржиште рада – повећање флексибилности тржишта рада, смањивање незапослености и сузбијање рада на црно; у области реформе јавних предузећа – повећање финансијске дисциплине и смањење корупције (Влада Републике Србије, 2015а).

Национални програм економских реформи био је комплексан и амбициозан. Као најважнији циљеви економске политике дефинисани су успостављање макроекономске стабилности спровођењем мера фискалне консолидације и јачањем стабилности финансијског сектора и отклањање препрека расту привредне активности и конкурентности кроз спровођење свеобухватних структурних реформи. Суштину економске политике чиниле су мере усмерене на подстицање привредног раста. Предвиђено је да привредни раст буде заснован на инвестицијама и извозу који ће обезбедити раст производње, запослености и животног стандарда у земљи. Такав концепт представљао је велику промену у односу на стратегију привредног развоја која је вођена у периоду пре и непосредно после глобалне финансијске и економске кризе, која је била заснована на подстицању агрегатне тражње путем фискалне експанзије. Планиране структурне реформе требало је да пруже додатну подршку мерама економске политике и да обезбеде услове за њихово спровођење.

Новина у односу на раније документе о економској политици била је да су поред дефинисаних мера економске политике *Националним програмом* предвиђене и конкретне мере

за сузбијање криминала у Републици Србији. Креатори економске политике отишли су корак даље од декларативног изјашњавања о борби против корупције, сиве економије и економског криминала и формулисали циљеве усмерене на борбу против криминала које су поткрепили конкретним мерама и очекиваним ефектима. Програм прати документ под називом *Матрица економских политика и структурних реформи у периоду 2015. до 2017. године*. Тај документ представља агенду Националног програма и у њему су изложени циљеви економске политике и структурних реформи, мере и активности које ће бити предузете, очекивани ефекти мера, процена финансијских средстава неопходних за спровођење планираних мера. Наведене су институције које су надлежне за спровођење мера и период припреме и имплементације предвиђених мера, дакле, експлицитно су наведени и циљеви и мере и носиоци и рокови за спровођење конкретних мера.

Основни циљеви у области фискалне политике били су: снижавање удела јавних расхода, фискалног дефицита и јавног дуга у бруто домаћем производу, јачање пореске дисциплине, побољшање система наплате пореза и смањење сиве економије. Предвиђено је да ће се фискална политика заснивати на мерама за смањење јавних расхода и подизању ефикасности наплате јавних прихода. Планирано је да се постигну јачање пореске дисциплине, сузбијање пореске утаје, повећање ефикасности наплате пореза и борба против сиве економије применом конкретних мера. Ове мере биле су: унапређење рада пореске администрације и откривање утаје пореза, смањење броја пореских процедура и њихово поједностављивање, боља контрола пореских обвезника, ефикаснија контрола и наплата пореза, унакрсна контрола имовине и доходака, бољи рад инспекцијских служби.

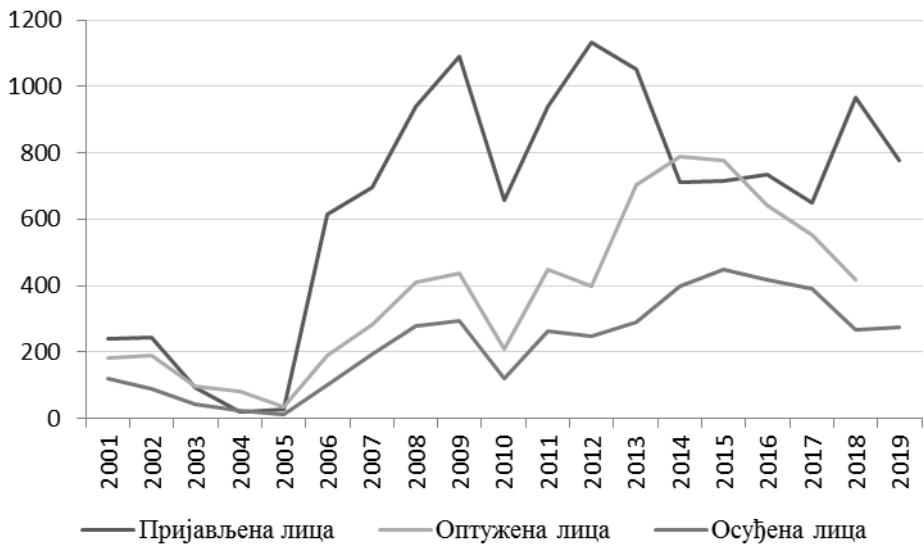
Борба против сиве економије требало је да допринесе смањивању нелегалне трговине дуванским производима, смањивању сиве економије у области рада (и запошљавања) и у области трговине нафтним дериватима. Планиране су структурне реформе које унапређују тржиште рада кроз нову политику запошљавања и побољшање флексибилности тржишта рада.

Најзад, на плану реформе јавних предузећа, као дугорочни циљ дефинисано је успостављање ефикасног сектора јавних предузећа. Планирана је реформа јавног сектора која би требало да допринесе повећању ефикасности привреде, бољем квалитету јавних услуга, већој финансијској дисциплини и смањењу корупције у јавним предузећима. Ови ефекти требало је да буду остварени кроз реструктурирање великих државних предузећа – ЈП „Електропривреда Србије“, „Железнице Србије“ а. д., ЈП „Србијасас“ и ЈП „Путеви Србије“. Планирано је да се реструктурирање државних предузећа спроведе у сарадњи са међународним финансијским институцијама.

Усвајање *Националног програма економских реформи* није била једина активност која је реализована 2015. године. Исте године Влада Републике Србије формирала је Стручну групу за сузбијање сиве економије и донет је *Национални програм за сузбијање сиве економије*. Саставни део тог програма био је *Акциони план за спровођење Националног програма за сузбијање сиве економије за 2017. са пројекцијом за 2018. годину*, у којем је дат преглед активности, учесника, носилаца мера и очекиваних ефеката (Влада Републике Србије, 2015б).

Одмах се кренуло са бројним мерама и активностима. Прво су реализоване оне мере које је било могуће брзо и ефикасно применити – појачана је контрола рада на црно и контрола финансијске инспекције у циљу откривања неиздавања фискалних рачуна. Затим су спроведене и бројне активности у сузбијању нелегалног промета дуваном и игара на срећу, које је реализовала Пореска управа у сарадњи са Министарством унутрашњих послова, Инспекторатом за рад и другим државним органима. Спроведена је едукативна кампања „Порез плати да ти се добрим врати“, коју је током 2016. и почетком 2017. спровела Пореска управа, као и наградна игра „Узми рачун и победи“, коју је реализовала Влада Србије. Наставило се са мерама усмереним на крупније пореске обвезнике. Ефекти мера су се врло брзо манифестовали у виду побољшања наплате пореза на додату вредност и већег степена пореске дисциплине, а два најважнија успеха нове политике били су смањење стопе незапослености и смањивање буџетског дефицита. Велики број радника преведен је из „сиве зоне“ у „легалну зону“, тако да

је стопа незапослености у Републици Србији почела да опада. Опадању незапослености допринели су и раст инвестиција и отварање нових радних места. Стопа незапослености је опала са 19,2% у 2014. на 17,7% у 2015, а затим и на 15,3% у 2016. и 13,5% у 2017. години (Републички завод за статистику, 2018а). Резултат примене мера било је и смањење броја кривичних дела пореске утаје. Кривично дело пореске утаје односи се на потпуно или делимично избегавање плаћања пореза, доприноса и других прописаних дажбина, давање лажних података о стеченим приходима и прикривање података који се односе на утврђивање ових обавеза. Кривично дело пореске утаје постоји уколико износ пореске обавезе чије се плаћање избегава прелази 500.000 динара (Кривични законик Републике Србије, члан 225).

Извор података: Републички завод за статистику, *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији* (разне године); приказ аутора.

График 34. Пореска утаја – пријављена, оптужена и осуђена лица, Република Србија, 2001–2018.

Пореска утаја у Републици Србији нагло је порасла после 2005. године. Пораст броја кривичних дела пореске утаје после

2005. године последица је увођења пореза на додату вредност. Порез на додату уведен је у порески систем Републике Србије 2005. године уместо пореза на промет. Како је овај порез уведен, тако су ескалирали покушаји да се порез заобиђе. О недовољној ефикасности у борби против пореске утаје у тим првим годинама након увођења пореза на додату вредност сведочи и велика разлика између броја пријављених лица и броја оптужених и осуђених лица за ово кривично дело. Како се ефикасност у борби против овог кривичног дела повећавала, тако се и разлика између броја лица пријављених, оптужених и осуђених за ово кривично дело смањивала.

Захваљујући мерама које је реализовала Влада Републике Србије у сарадњи са Министарством унутрашњих послова, Пореском управом, Управом за спречавање прања новца и другим државним институцијама, остварена је боља наплата пореза, што је допринело расту јавних прихода. Појачана контрола наплате пореза имала је за резултат већи прилив у буџет и мањи буџетски дефицит од оног који је планиран па је буџетски дефицит смањен са -6,2% у 2014. на -3,5% бруто домаћег производа у 2015. години. Буџетски дефицит забележен је још у 2016. години, када је износио -1,2%, да би у 2017. години био остварен буџетски суфицит од 1,1% бруто домаћег производа. У 2018. и 2019. години Република Србија је такође остварила суфицит у буџету.

**Табела 13. Буџетски суфицит/дефицит
(% бруто домаћег производа)
Република Србија, 2010–2019.**

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Буџетски суфицит/дефицит	-3,2	-3,8	-5,6	-4,9	-5,9	-2,7	-0,2	0,7	0,6	0,2

Извор: Министарство финансија Републике Србије, Макорекономски подаци.

Национални програм за сузбијање сиве економије из 2015. године реализован је успешно. Унапређени су капацитети за

инспекцијски надзор и повећан је ниво свести о борби против сиве економије. Дошло је до побољшања пословног амбијента, раста бруто домаћег производа и смањења незапослености, и успостављене су боља контрола тржишта рада и већа пореска дисциплина. Унапређен је рад инспекцијских органа, а оштрија казнена политика и ефикаснија наплата пореских прихода допринеле су смањењу сиве економије. Смањен је најраспрострањенији облик сиве економије у Србији – неформална запосленост (рад на црно); незапосленост се смањила, а запосленост повећала.

Табела 14. Стопа незапослености и рад на црно (неформална запосленост) Република Србија, 2010–2019. (%)

Показатељи тржишта рада	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Стопа незапослености	19,2	23,0	23,9	22,1	18,9	17,7	15,3	13,5	12,7	10,4
Стопа неформалне запослености*	-	-	-	-	21,2	20,4	22,0	20,7	19,5	18,2

* Израчунава се од 2014. године

Извор: Републички завод за статистику, Анкета о радној снази у Републици Србији (разне године).

Борба против криминала и сиве економије у Републици Србији се наставила. Влада Републике Србије прогласила је 2017. и 2018. за године борбе против сиве економије. Донет је нови *Национални програм за сузбијање сиве економије са Акционим планом за спровођење националног програма за сузбијање сиве економије за период 2019–2020. године*. Циљеви новог *Националног програма* били су смањење обима сиве економије, ефикаснији надзор над токовима сиве економије, унапређење функционисања Пореске управе, подстицање фер конкуренције, предузетништва и легалног запошљавања, смањивање фискалног оптерећења

за привреду и грађане и подизање свести о значају сузбијања сиве економије. У остваривању ових циљева, програм је предвидео бројне мере: успостављање информационог система е-Инспектор и јединственог контакт-центра за инспекцијски надзор, специјализацију прекршајних судија за прекршајне поступке из области сиве економије, сузбијање нелегалне градње, сузбијање продаје робе преко интернета од стране нерегистрованих субјеката, као и робе на пијацама, контролу нерегистроване трговине, увођење законског оквира за успостављање система поједностављеног запошљавања сезонских радника и бројне друге мере (Влада Републике Србије, 2018). Све мере прате прецизно утврђени рокови, носиоци активности и средства која су одвојена за ту намену.

Влада Републике Србије усвојила је почетком 2019. године *Програм економских реформи за период од 2019. до 2021. године*. За разлику од конкретних „мера на терену“ предвиђених *Националним програмом за сузбијање сиве економије*, овај документ посвећен је системским, структурним реформама. То је стратешки документ Србије у дијалогу са Европском комисијом и Европском унијом и донет је у циљу припреме Србије за учешће у процесу економског и фискалног надзора од стране Европске уније. Садржи структурне реформе које треба да допринесу унапређењу конкурентности, запошљавања и привредног раста. Реформе су усмерене на реструктурирање државних предузећа, финансијских институција и јавне управе и на даље смањење сиве економије. Осим економских питања, у *Програму економских реформи* велика пажња посвећена је борби против сиве економије. Предложене су бројне мере у том смислу. Посебне мере предвиђене су за унапређење пословног окружења јер се сматра да ће унапређење пословног окружења допринети не само побољшању економске ситуације и пословања предузећа у земљи него и сузбијању сиве економије (Влада Републике Србије, 2019).

Од предвиђених структурних реформи, као мере од значаја за сузбијање сиве економије издвајају се трансформација Пореске управе у циљу стварања ефикасније пореске администрације и боље наплате пореза, унапређење делотворности инспекцијског надзора, јачање и унапређење капацитета

инспекцијских органа и Пореске управе у циљу сузбијања рада на црно и пореске утаје. Планирано је и доношење Закона о социјалном предузетништву и радној интеграцији у социјалним привредним субјектима и Закона о агенцијском запошљавању, као и Закона о поједностављеном радном ангажовању на сезонским пословима у одређеним делатностима. Ови закони треба да допринесу сузбијању рада на црно. Планирана је и реформа Управе царина и Пореске управе, као и електронско унапређење процеса рада у овим институцијама, што ће обезбедити ефикасније праћење рада пословних субјеката и сузбијање сиве економије. Све ове мере пажљиво су формулисане тако да поред економских ефеката имају и ефекат на смањење нивоа сиве економије.

Овај нови приступ економској политици, у коме се мере економске политике формулишу у контексту борбе против криминала, и који влада Републике Србије примењује у формулисању мера економске политике од 2015. године, без преседана је у новијој економској историји Србије. При томе, мере економске политике не само да су планиране, него су и успешно спроведене. Постигнути су конкретни успеси, и то не само на повећању привредног раста, запослености и животног стандарда. Побољшана је уплата пореза на додату вредност, повећана пореска дисциплина, смањен је рад на црно, смањен је буџетски дефицит и коначно остварен суфицит у буџету. Дошло до опадања имовинског криминала и свих других облика криминала и значајно је смањен ниво сиве економије, па се може рећи да су мере дале резултате и да је жељени ефекат у борби против криминала и сиве економије постигнут. Порука оваквог приступа економској политици јесте да држава има ефикасне инструменте за борбу против криминала и да је могуће активно користити економску политику у превенцији и борби против криминала у Србији и убудуће.

ЛИТЕРАТУРА

- Адвокатска комора Србије (2014) Одлука, Број: 895–3/2014, 13. 9. 2014. Преузето 6. 6. 2020. са: <https://aks.org.rs>
- Адвокатска комора Србије (2015) Одлука број 71-1/2015, 22. 1. 2015. Преузето 6. 6. 2020. са: <https://aks.org.rs>
- Алексић, Ж., Гашић, М. (1993). Улога финансијске полиције у откривању криминалитета и других злоупотреба. У: *Актуелни проблеми сузбијања криминалитета*. Београд: Институт за социолошка и криминолошка истраживања.
- Allen, R. (1996). Socioeconomic conditions and property crime. *American Journal of Economics and Sociology*, 55(3), 293–308.
- Антонић, Д., Бабовић, Б., Беговић, Б., Васовић, М., Вацић, З., Вуковић, С., Ивошевић, З., Кавран, Д., Мијатовић, Б., Стојановић, Б., Хибер, Д. (2001). *Корупција у Србији*. Београд: Центар за либерално – демократске студије.
- Арсих, М., Ранђеловић, С., Алтипармаков, Н. (2018). Где је нестала сива економија? *Економске идеје и пракса*, 31, 85–91.
- Арсих, М., Ранђеловић, С., Нојковић, А. (2018). Квалитет институција као баријера дугорочном расту привреде Србије. У: Прашчевић, А. (ур.) (2018). *Економска политика Србије у 2018. години, Квалитет институција и привредни раст* (стр. 63–85). Београд: Економски факултет Универзитета у Београду.

- Becker, S. G. (1968). Crime and punishment: an economic approach. *Journal of Political Economy*, 76(2), 175–209.
- Bonger, W. (1916). *Criminality and Economic Conditions*. DOI: <http://dx.doi.org/10.4135/9781412959193.n27>
- Беговић, Б., Васовић, М., Вуковић, С., Јовановић, Ј., Мијатовић, Б., Пауновић, М. (2007). *Корупција у Србији пет година касније*. Београд: Центар за либерално-демократске студије.
- Беговић, Б. (2009). Незапосленост и криминал: преглед теоријских и емпиријских налаза. У: Игњатовић, Ђ. (прир.) (2009). *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања, III део* (стр. 101–123). Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- Бејатовић, С. (2017). Привредна кривична дела и кривичноправни инструменти супротстављања (стање у Србији – адекватност или не?). У: Стевановић, И., Чоловић, В. (прир.) (2017). *Привредна кривична дела* (стр. 15–34). Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Институт за упоредно право.
- Бошковић, Г. (2005). Теоријско одређење појма прања новца. *НБП Наука, безбедност, полиција*, 10(3), 135–148.
- Bushway, S., Cook, P. J., Phillips, M. (2013). The net effect of the business cycle on crime and violence. In: Rosenfeld, P., Edberg, M., Fang, X., Florence, C. S. (Eds.) (2013). *Economics and youth violence: Crime, disadvantage, and community* (pp. 23–52). New York: New York University Press.
- Cook, P. J., Machin, S., Marie, O., Mastrobuoni, G. (2013). Crime economic in its fifth decade. In: Cook, P. J., Machin, S., Marie, O., Mastrobuoni, G. (Eds.) (2013). *Lessons from the economics of crime: What reduce offending* (pp. 1–16). Cambridge, MA: MIT Press.
- Detotto, C., Otranto, E. (2010). Does Crime Affect Economic Growth? *Kiklos*, 63(3), 330–345.
- Draca, M., Machin, S. (2015). Crime and economic incentives. *Annual Review of Economics*, 7(1), 389–408.

- Durkheim, E. (1893). *De la division du travail social*. Paris: Presses universitaires de France.
- Ђорђевић, Ђ. (2015). *Прекршајно право (с основама привредно-реступног права)*. Београд: Криминалистичко-полицијски универзитет.
- EBRD (1997). *Transition report 1997*. London: Bank for Reconstruction and Development.
- Engels, F. (1845). *The Condition of the Working Class in England*. Leipzig: Otto Wigand.
- European Commission (2003). Declaration of the Dublin Conference on Organised Crime. Doc. 16302/03 CRIMORG 96 of 19 Dec 2003.
- European Commission (2011). *Crime and deviance in the EU Key findings from EU funded social sciences and humanities research projects*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Council (2000). The prevention and control of organised crime: a European Union strategy for the beginning of the new millennium *OJ C 124, 3.5.2000, p. 1–33*.
- European Council (2005). The Hague Programme: Strengthening Freedom, Security and Justice in the European Union *OJ C 53 of 3.3.2005, p. 1–14*.
- Europol (2020). Enterprising criminals, Europe s fight against the global networks of financial and economic crime. Преузето 15. 7. 2020. ca: <https://www.europol.europa.eu>
- Eurostat (2005). Eurostat’s Guidelines on Tabular Approach to Exhaustiveness. Преузето 6. 6. 2020. ca: <https://ec.europa.eu/eurostat>
- Eurostat (2017). Crime and Criminal Justice Statistics – Methodological guide for users, 2017 Version. <https://ec.europa.eu/eurostat>
- Eurostat (2018). Handbook on the compilation of statistics on illegal economic activities in national accounts and balance of payments.

- Eurostat (2019). Statistic explained Industrial production (volume) index overview. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Industrial_production_\(volume\)_index_overview](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Industrial_production_(volume)_index_overview)
- Eurostat (2020a). Statistic explained National accounts and GDP https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=National_accounts_and_GDP
- Eurostat (2020b). Statistic explained Government expenditure on public order and safety https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_on_public_order_and_safety#Expenditure_on_.27public_order_and_safety.27
- Eurostat (2020c). Statistic explained Crime statistics https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Crime_statistics
- Фонд за развој економске науке (2013). Извештај: Сива економија у Србији: нови налази и препоруке за реформе. Преузето 5. 5. 2020. са <http://uzmiracun.rs/htdocs/Files/00460/FREN-Studija-o-sivoj-ekonomiji-2013.pdf>
- Гњатовић, Д. (2007). *Економија Србије – Привредни систем, структура и раст националне економије*. Београд: Мегатренд универзитет.
- Heiskanen, M., Aebi, F. M., Van der Brugge, W., Jehle J-M. (Eds.) (2014) Recording Community Sanctions and Measures and Assessing Attrition A Methodological Study on Comparative Data in Europe. Helsinki: European Institute for Crime Prevention and Control, Affiliated with the United Nations (HEUNI).
- Heeks, M., Reed, S., Tafhiri, M., Prince, S. (2018). The economic and social costs of crime Second edition Research Report 99. Преузето 5. 6. 2020. са: <https://www.gov.uk/government/publications>
- Hester, M.& Lilley, S-J. (2017). Rape investigation and attrition in acquaintance, domestic violence and historical rape cases. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 14,175–188.

- Von der Heyden, C. L. (2016). *Cost of Crime Towards a More Harmonized, Rational and Humane Criminal (Justice) Policy In Germany*. Dissertation. Bochum: Ruhr-Universität, Faculty of Social Sciences.
- Hughes, M., Carter, T. (1981). A declining predictions and explanations. In: Wright, K. N. (Ed.) (2018). *Crime and criminal justice in a declining economy* (pp. 5–25). Cambridge, MA: Oelschlagel, Gunn and Hain.
- Игњатовић, Ћ. (2005). *Криминологија*. Београд: Службени гласник.
- Игњатовић, Ћ (2014). Стање и тенденције криминалитета малолетника у Србији – анализа статистичких података. *Crimen*, V(2), 173–195.
- Игњатовић, Ћ. (2015). *Криминологија*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- Jaitman, L.(Ed.) (2017) *The Costs of Crime and Violence New Evidence and Insights in Latin America and the Caribbean*. Washington D. C.: Inter-American Development Bank DOI: <http://dx.doi.org/10.18235/0000615>
- Југовић, А., Бркић, М., Симеуновић-Патић, Б. (2008). Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала. *Годишњак Факултета политичких наука*, 2(2), 447–461.
- Константиновић-Вилић С., Николић-Ристановић В., Костић М. (2009). *Криминологија*. Ниш: Пеликан принт.
- Коларић, Д. (2017). Поглед на Закон о изменама и допунама кривичног законика (кривична дела против привреде). У: Стевановић, И., Чоловић, В. (прир.) (2017). *Привредна кривична дела* (стр. 35–46). Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Институт за упоредно право.
- Кривични законик Републике Србије „Службени гласник Републике Србије“, бр. 85/2005, 88/2005–испр., 107/2005–испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.

- Крстић, Г., и др. (1998). *Анализа сиве економије у СР Југославији са проценама за 1997. и препорукама за њену легализацију*. Београд: Економски институт.
- Крстић Г., Радловић Б. (2018). *Сива економија у Србији 2017 Процена обима, карактеристике учесника и детерминанте*. Београд: Национална алијанса за локални економски развој.
- Lacassagne, A. (1913). Des transformations du droit pénal et les progrès de la médecine légale de 1810 à 1912. *Archives d'anthropologie criminelle de médecine légale et de psychologie normale et pathologique*, 28: 321–364. Преузето 3. 4. 2020. са: https://criminocorpus.org/media/filer_public/2012/12/08/1913.pdf
- Лајић, О., Алексић, Д. (2018). Матрични приступ у истраживању привредног криминала – теоријско практични модел. *Зборник радова Правног факултета*, 52 (1), 227–244.
- Larsson, B. (2001). What is “economic” in “economic crime”? In: Lindgren, S-A (Ed.) (2001). *White-Collar Crime Research. Old Views and Future Potentials : Lectures and Papers from a Scandinavian Seminar* (pp.121–136). Sweden: The National Council for Crime Prevention.
- Loayza, N., Fajnzylber, P., Lederman, D. (2000). Crime and Victimization: An Economic Perspective. *Economía Journal*, 1 (1), 219–302.
- Lotspeich, R. (1995). Crime in the Transition Economies. *Europe Asia Studies*, 47 (4), 555–589.
- Lott, J. R. (1990). A transaction-cost explanation for why the poor are more likely to commit crime. *Journal of Legal Studies*, 19(1), 243–245.
- Маџар, Љ. (2015). Корупција као системски феномен – Политички системи, структура власти, институције, политике. *Школа бизниса*, (1), 1–32.
- Messner, S., Rosenfeld, R. (2007). *Crime and American dream*. Belmont, CA: Wadsworth, Cengage Learning.

- Министарство финансија, Влада Републике Србије (2006). Национални инвестициони план 2006–2007. Преузето 2. 3. 2020. са: https://www.ekapija.com/dokumenti/Nacionalni_investicioni_plan.pdf
- Митровић, М. (2014). Незапосленост и криминалитет у Србији. У: Игњатовић, Ђ. (ур.) (2014). *Казнена реакција у Србији IV део* (стр. 84–98). Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- Modly, D. (1998). *Криминалистички лексикон*. Сарајево: Факултет криминалистичких наука.
- Moolenaar, D. E. (2009). Modelling Criminal Justice System Costs by Offense – Lessons from the Netherlands. *European Journal of Criminal Policy*, 15, 309–326.
- Николић – Ристановић, В., Константиновић-Вилић, С. (2018). *Криминологија*. Београд: Издавачко-графичко предузеће „Прометеј“.
- OECD (2002). *Measuring the Non-Observed Economy A Handbook*. Преузето 25. 6. 2020. са: <https://www.oecd.org/sdd/na/1963116.pdf>
- Owen, R. (1813). *A New View of Society, Or, Essays on the Formation of Human Character, and the Application of the Principle to Practice*. Преузето 25. 8. 2020. са: <https://la.utexas.edu/users/hcleaver/368/368OwenNewViewtable.pdf>
- Павловић, З. (2015). Емпиријска анализа феномена корупције у Србији и корупција у привреди. *Војноекономски преглед*, 67(4), 274–292.
- Paul Smit, P., Stefan Harrendorf, S. (2010). Responses of the criminal justice system. In: Harrendorf, S., Heiskanen, M., Malby, S. (Eds.) (2010). *International Statistics on Crime and Justice* (pp. 87–95). Helsinki: European Institute for Crime Prevention and Control, Affiliated with the United Nations (HEUNI).
- Parker, K. F., Mccall, P. L.& Land, K. C. (1999) Determining social-structural predictors of homicide. In: Smith, M. D., Zahn, M. A. (Eds.) (1999). *Homicide: A sourcebook of social research* (pp. 107–124). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Пихлер, С. (1993). Ка савременој концепцији економског криминалитета. *Актуелни проблеми сузбијања криминалитета* (стр. 35–38). Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Радовић-Стојановић, Ј. (2011). Корупција у Србији 1996–2010. У: Ђорђевић, Ђ., Милошевић, Г., Симеуновић-Патић, Б. (ур.) (2011). *Корупција у јавној управи* (стр. 1–20). Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Радовић-Стојановић, Ј., Амићић, Г., Нешковић, Н., Саламадија, М. (2013). Привредни преступи у Републици Србији у периоду транзиције од 2001–2011. године. У: Бајагић, М. (ур.) (2013). *Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције* (стр. 123–144). Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Radović-Stojanović, J. (2014a). The Cyclical Character of Economic Policy in Serbia 2001–2012. *Economic Annals*, LIX (202), 157–182.
- Радовић-Стојановић, Ј., Мићовић, Д. (2014б). Статистичко обухватање економског криминала у Републици Србији. У: Милашиновић, С. (ур.) (2014). *Транзиција и економски криминал II* (стр. 39–57). Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Радовић-Стојановић, Ј. (2015). Утицај економске политике и структурних реформи на стање криминала у Републици Србији. У: *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стање, европски стандарди и мере за унапређење Том 2: зборник радова научно-стручног скупа са међународним учешћем Тара, 26–29. мај 2015. године.* (стр. 113–120). Београд: Криминалистичко-полицијска академија, „Фондација Ханс Зајдел“.
- Радовић-Стојановић, Ј. (2016а). Економски узроци криминала у Републици Србији. У: *Европске интеграције: правда, слобода и безбедност Том 2: зборник радова научно-стручног скупа са међународним учешћем Тара, 24–26. мај 2016. године.* (стр. 419–432). Београд: Криминалистичко-полицијска академија, Фондација „Ханс Зајдел“.

- Радовић-Стојановић, Ј. (2016б). Трендови у статистици правосуђа у Републици Србији 2001–2014. У: Коларић, Д. (ур.) (2016). *Криминалитет у Србији и инструменти државне реакције Волумен I* (стр. 395–415). Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Радовић-Стојановић Ј., Томић М. (2019). Социоекономске карактеристике учинилаца кривичних дела у Републици Србији. *НБП-Журнал за криминалистику и право*, 24(1), 49–62.
- Ракић-Водинелић, В., Кнежевић Бојовић, А., Рељановић, М. (2012). *Реформа правосуђа у Србији 2008–2012*. Београд: Правни факултет Универзитета Унион у Београду, Јавно предузеће Службени Гласник.
- Ratković, D. (2008). Measurement of the Non-Observed Economy in Serbia. *Paper No. 8 for an EFTA – OECD Workshop on the Non-observed Economy for the Western Balkan Region in February 2008*. OECD.
- Републички завод за статистику (2006). *Класификација кривичних дела за Кривични законик Републике Србије*. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2007). *Процена илегалних активности у Републици Србији 2003–2006*. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2008а). *Анкета о радној снази, октобар 2007*. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2008б). *Необухваћена економија*. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2009а). *Истраживање о пунолетном лицу против кога је завршен поступак по кривичној пријави* [Методолошки материјали]. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.

- Републички завод за статистику (2009б). *Истраживање о оптуженом пунолетном лицу против кога је правноснажно завршен кривични поступак* [Методолошки материјали]. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2009в). *Истраживање о малолетном лицу према коме је поступак по кривичној пријави и припремни поступак завршен* [Методолошки материјали]. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2009г). *Истраживање о малолетном лицу према коме је правноснажно завршен кривични поступак пред већем* [Методолошки материјали]. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2009д). *Истраживање о одговорном/правном лицу против кога је завршен претходни поступак за привредни преступ* [Методолошки материјали]. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2009ђ). *Истраживање о одговорном/правном лицу против кога је правноснажно завршен поступак за привредни преступ* [Методолошки материјали]. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2009е). *Годишње истраживање о правноснажно решеном привредном спору* [Методолошки материјали]. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2009ж). *Истраживање о радној снази* [Методолошки материјали]. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2010). *Одговорна и правна лица – учиниоци привредних преступа, 2005–2009*. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2016). *Одговорна и правна лица – учиниоци привредних преступа, 2016*. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.

- Републички завод за статистику (2018а). *Анкета о радној снази у Републици Србији, 2017*. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2018б). *Методологија обрачуна бруто домаћег производа (БДП) – Извори и методи*. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2018в). *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2017 – Пријаве, оптужења и осуде*. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2018г). *Статистички годишњак Републике Србије 2018*. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2019а). *Малолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2018 – Пријаве, оптужења и осуде*. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2019б). *Правна и одговорна лица – учиниоци привредних преступа у Републици Србији, 2018*. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2019в). *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2018 – Пријаве, оптужења и осуде*. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2019г). *Сиромаштво и социјална неједнакост, 2018* [Саопштење]. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2019д). *Статистички годишњак Републике Србије 2019*. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Rosenfeld, R. (2009). Crime is the problem: Homicide, acquisitive crime, and economic conditions. *Journal of Quantitative Criminology*, 25(3), 287–306.

- Rosenfeld, R. (2014). Crime and the Great Recession: Introduction to the Special Issue. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 30(1), 4–6.
- Rosenfeld, R., Messner, S. F. (2013). *Crime and the economy*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Sampson, R. J., Raudenbush, S. W., Earls, F. (1997). Neighborhoods and violent crime: a multilevel study of collective efficacy. *Science*, 277(5328), 918–924.
- Schneider, F., Buehn, A., Montenegro, C. E. (2010). New Estimates for the Shadow Economies all over the World. *International Economic Journal*, 24(4), 443–461.
- Scholes, A. (2018). The scale and drivers of attrition in reported fraud and cyber crime Research Report 97. Преузето 5. 6. 2020. са: <https://www.gov.uk/government/publications>
- Shaw, C. R., H.D. McKay (1942). *Juvenile delinquency and urban areas. A study of rates of delinquents in relation to differential characteristics of local communities in American cities*. Chicago: University of Chicago Press.
- Стевановић, А. (2019). Утицај економских фактора на настанак организованог криминалитета. *Зборник института за криминолошка и социолошка истраживања*, XXXVIII(1), 113–123.
- Сућеска, М. (2006). *Основи економског криминалитета*. Сарајево: Факултет криминалистичких наука.
- Šelih, A. (2012). Crime and Crime Control in Transition Countries. In: Šelih, A., Završnik, A. (Eds.) (2012). *Crime and Transition in Central and Eastern Europe* (pp. 3–37). Springer.
- Шкулић, М. (2015). *Организовани криминалитет – појам, појавни облици, кривична дела и кривични поступак*. Београд: Службени гласник.
- Тањевић, Н. (2018). Привредни криминал у Републици Србији – стање и изазови. У: *Зборник радова са научне конференције Финансијски криминалитет 7–8. септембар 2018. године*,

Зрењанин, Србија. (стр. 237–252). Београд: Институт за упоредно право, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.

Tarde, G. (1890). *Les lois de l'imitation*. Paris. Преузето 20. 7. 2020. ca: http://classiques.uqac.ca/classiques/tarde_gabriel/lois_imitation/tarde_lois_imitation.pdf

UNHCR (1996). Popis izbeglica I drugih ratom ugroženih lica u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Преузето 22. 5. 2020. ca: <http://www.kirs.gov.rs>

United Nations (2008). *Non-Observed Economy in National Accounts: Survey of Country Practices*. New York and Geneva: United Nations.

United Nations Office on Drugs and Crime (2012). *Monitoring the impact of economic crisis on crime*. Vienna. Преузето 4. 12. 2019. ca: <https://www.unodc.org>

United Nations Statistics Division (2000). *Classifications of Expenditure According to Purpose: Classification of the Functions of Government (COFOG) Classification of Individual Consumption According to Purpose (COICOP) Classification of the Purposes of Non-Profit Institutions Serving Households (COPNI) Classification of the Outlays of Producers According to Purpose (COPP)*. New York: United Nations.

Управа за спречавање прања новца (2018a). Извештај о раду Управе за спречавање прања новца од 1. 1. 2018. до 31. 12. 2018. Преузето 18. 8. 2020. ca: http://www.apml.gov.rs/REPOSITORY/2598_godisnji-izvestaj-za-2018.pdf

Управа за спречавање прања новца (2018б). Процена ризика од прања новца и процена ризика од финансирања тероризма. Преузето 18. 8. 2020. ca: http://www.apml.gov.rs/uploads/useruploads/Documents/2254_1_sazetak-nra-za-javnost%20-%20cir..pdf

Влада Републике Србије (2015а). Национални програм економских реформи за период од 2015. до 2017. године. Преузето 5. 8. 2020. ca: <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti/program-ekonomskih-reformi-erp/>

- Влада Републике Србије (2015б). Национални програм за сузбијање сиве економије. Преузето 5. 8. 2020. са: http://uzmiracun.rs/images/preuzmite/Nacionalni_program_za_suzbijanje_sive_ekonomije.pdf
- Влада Републике Србије (2018). *Национални програм за сузбијање сиве економије са Акционим планом за спровођење националног програма за сузбијање сиве економије за период 2019–2020*. Преузето 5. 8. 2020. са: http://uzmiracun.rs/images/preuzmite/Nacionalni_program_Akциони_plan_SE_2019–2020.pdf
- Влада Републике Србије (2019). Програм економских реформи за период од 2019. до 2021. године. Преузето 18. 8. 2020. са: <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti/program-ekonomskih-reformi-erp/>
- Vujić, S. (2009). *Econometric Studies to the Economic and Social Factors of Crime*. PhD Thesis. Amsterdam: Thela Thesis and the Tinbergen Institute.
- Вуковић, С., Мијалковић, С., Бошковић, Г. (2011). Превенција прања новца и финансирања тероризма основне методе и могућности. *НБП. Наука, безбедност, полиција*, (16)2, 117–131.
- Вукосављевић Гвозден, Т., Дражић, Р., Тењовић, Л. (2014). Починиоци крађа, починиоци разбојништва и неосуђивана популација: разлике у аморалности и социоекономским карактеристикама. *Психолошка истраживања*, 17(2), 105–120.
- Witte A. D. (1983). Estimating the economic model of crime: Reply. *The Quarterly Journal of Economics*, 98(1), 167–175.
- Закон о рачуноводству, Службени гласник Републике Србије, бр. 73/2019.
- Закон о привредним преступима, Службени гласник Републике Србије, бр. 101/2005.
- Закон о званичној статистици, Службени гласник Републике Србије, бр. 104/09.

-
- Закон о буџету Републике Србије за 2018. годину. Службени гласник Републике Србије, бр. 113/2017.
- Закон о буџету Републике Србије за 2019. годину. Службени гласник Републике Србије, бр. 95/2018.
- Жарковић М., Лајић О., Илић А. (2010). Кривично-правна репресија као инструмент заштите моторних возила у кривично-правној и криминалистичкој пракси. *Ревија за криминологију и кривично право*, 48(3), 225–243.

СIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.973

343.53(497.11)

РАДОВИЋ-Стојановић, Јелена, 1971-

Криминал и економија Србије / Јелена Радовић-Стојановић. - Београд : Криминалистичко-полицијски универзитет, 2021 (Београд : Службени гласник). - 157 стр. : граф. прикази, табеле ; 24 см. - (Едиција Монографије ; књ. 46)

„...резултат рада на пројекту „Криминалитет у Србији и инструменти државне реакције’...“ --> колофон. - Тираж 200. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 143-157.

ISBN 978-86-7020-466-9

а) Криминалитет -- Економски аспект б) Привредни криминал -- Србија

COBISS.SR-ID 43902729

